

Művelődéstörténeti értekezések.

===== 26. szám. =====

A kegyes-tanítórendiek privigyei
≡≡≡ kollégiumának története. ≡≡≡

IRTA :
MISKOLCZI ISTVÁN.

PESTVIDÉKI NYOMDA VÁCON.
1907.

TARTALOM.

Tartalom	3—
I. FEJEZET	5—16
Itália és Róma a XVI. században. Kalazanti József fellépése. A kegyes-tanítórend alapítása és elterjedése Német- és Lengyelországban. Vallási viszonyok. Pálffy grófné tárgyalása a kegyes-tanítórend betelepítése ügyében. Az alapítólevél.	
II. FEJEZET.	17—25
Az első rendtagok Privigyén. Frankovics. Hanacius. A generális köszönetet mond az alapítónak. A privigyei rektor fölhatalmazása. A grófné halála. Szerződés az örökösökkel. Bevonulás az új házba. Az iskola megnyitása.	
III. FEJEZET.	26—37
Újabb alapítások. A murányi és szentgyörgyi fundáció. Thököly fölkelése. A török hatalom gyengülése. Mösch Lukács. A piaristák mint hittérítők. Az alapítvány átvitele a bajmóci birtokra. A magyar viceprovincia megalakulása. Kapcsolat a német rendtartománnyal.	
IV. FEJEZET.	38—47
Tokay fölkelése. Mösch Lukács halála. Bojár András. — II. Rákóczi Ferenc fölkelése. Bajmóc. A fölkelők Privigyén. A szabadság ügye hanyattlik. A szatmári béke. A rend becikkelyezése. Az önálló magyar provincia kialakulása.	
V. FEJEZET.	48—53
Újabb térítések. A ház nevezetesebb tagjai a XVIII. század derekán. Belányi, Halápi, Dezsericky, Hanghe. Kalazanti szentté avatása.	
VI. FEJEZET.	54—69
Tanrendszer az állami felügyelet koráig (Sturm és a jezsuiták tanrendszere. A piaristák tanrendszere). Mária kongregáció. Színház. Fegyelmi szabályok. A bizonyítvány alakja.	

VII. FEJEZET.	69—87
Taníthatnak-e a piaristák közép- és felső-iskolákban? Tanácskozmányok a tanügyi reformról. A Ratio Educationis. A rend a Ratio megjelenésekor. Az év megnyitása. Az első főigazgató. Ürményi látogatása. Döntés a humanitas osztályairól. Az év befejezése. Consessus literarius. Mária Terézia halála. Óda a királyné halálára.	
VIII. FEJEZET.	88—98
II. József intézkedései az egyház és iskola terén. Tanácskozások az elemi iskoláról. Az intézet pecsétet kap. A német nyelvi rendelet. A tanárok tiszteletdíja. A vizsgálat lefolyása. A tandíj. Szemléltető oktatás. Előadás előtti és utáni ima. A memorizálás megszorítása. Szerződés az elemire. Fegyelmi ügy. Főigazgatóváltozás. Berchtold rendelete. II. József tábornokai. II. József halála és jellemzése.	
IX. FEJEZET.	99—108
A rendi viszonyok. Az iskola átatakulása Lipót alatt. A magyar nyelv behozatala. A Martinovics-téle összeesküvés. A Mária-kongregációk visszaállítása. A II. Ratio. A magyar nyelv Privigyén. A tanulók száma csökken. A tanári kar. Nécsei tanulmánya. A fegyelem szigorítása. Gazdasági bajok. József nádor halála.	
X. FEJEZET.	108—113
A márciusi mozgalmak hatása Privigyére. A mozgalmak hatása az iskolára. Képviselőválasztás. Rendi változások. Szakítás király és nemzet közt. A szabadságharc. A szabadságharc bukása.	
XI. FEJEZET.	114—118
Az 1849—50-ik iskolai év kezdete. A kormány információt kér az intézet állapotáról. A noviciátus betiltása. Az intézet bezárása. Mozgalom az intézet megnyitása érdekében. Az ezen ügyben tartott tanácskozás.	
XII. FEJEZET.	118—123
A kibékülés király és nemzet közt. Képviselőválasztás. A betelepülés kétszázados ünnepe. Az intézet megnyitása. Szerződés a várossal. Az elemi iskola ügyének végleges rendezése. A rend alapításának háromszázados évfordulója. Az intézet jelen állapota. Befejezés.	
Függelék	124—126
Művelődéstörténeti értekezések	127—128

„Constantes estote et videbitis
auxilium Dei super vos.“

Calasantius.

I. FEJEZET.

Itália és Róma a XVI. században. Kalazanti József fellépése. A Kegyes-tanítórend alapítása és elterjedése Német és Lengyelországban. Privigye. Vallási viszonyok. Pálffy grófné tárgyalása a kegyes-tanítórend betelepítése ügyében. Az alapítólevél.

Több mint három százada, hogy elhangzott az égi szózat: Josephé! vade Romam tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor! S József ment. Egy fényes pálya küszöbén lemond a kincsekről, lemond az ősi névről, — mely utat nyitott neki a legfelsőbb körökbe, — s a rávárakozó kitüntetésekéről; ő menyeyei babérokra vágyik, s elhagyva ősi hajlékát, Itália klasszikus földjére siet. Ez a föld, honnan a humanizmus világhódító körútjára indult, szomorú időket él. A kék egű Itáliát a polgárháború, a belviszályok leláncolták, zsákmányul dobták idegen hódítóknak, kik pusztító harcot vívtak birtokáért, míg maga mintegy lethargikus álomban szunnyadt. Ha a hazája sorsán kesergő nagy flórenzi költő látta volna, joggal énekelhette volna ismét:

„Hajh, rab Itália, nyomor tanyája
Kormánytalan hajó dühös szélvészbe'
Világnak nem úrnője . . .“¹⁾

A renaissance esztelen fényűzése anyagilag tönkretette s Bourbon és Frundsberg zsoldos hadai a XVI. század első felében feldűlják a kereszténység központját s nyomorral töltve be a vidéket, visszaidézik a vandálok borzasztó pusztítását. A pápaság,

¹⁾ Dante: Purg. V. 76—78. s. 1. Szász Károly fordítása.

melynek Róma annyit köszönhet, nehéz harcot vív VIII. Henrikkel és a német protestantizmussal. A tridenti zsinat gyógyítgatja az egyház sebeit, V. Sixtus pedig megkísérli Rómát ismét a világ királynőjévé tenni. Ez azonban csak külsőleg sikerült; a belső jólétet visszaadni ő sem tudta. A fényes paloták körül rongyos, kiéhezett alakok ólálkodnak, kiknek nincs betevő falatjuk, nincs munkájuk, amivel azt megszerezzék, de ha volna is, talán akkor sem dolgoznának. A nyomor szülője a bűnnek, s az erkölcsi züllés előmozdítója. Különösen a gyermeksereg nyújt szomorú képet. A szeretetet nem ízlelték meg, a nyomor kiölt minden hajlamot a nemesebb eszmékre szívékből, s nem találkozik senki, aki őket magához ölelné, aki szívébe a hit és tudás magvait elhintve az emberiség számára megmentené.

E szerepre vállalkozik Kalazanti József. Ő leszáll az utca porába, maga köré gyűjti a társadalom apró páriáit s megnyitja „kegyes iskoláit“ (Scholae Piae Pauperum).

Épen azok, akiknek első sorban lett volna feladatuk a nemes eszmét diadalra emelni, bizonyos sajnálkozó gúnnyal szemlélik ezen emberbaráti intézmény küzdelmét a létért. Azonban az eszme mégis hódít s mindtöbben kérnek részt az emberiség egy számottevő részének megmentésére irányuló munkából. Az ellenség gúnnya elnémul s helyét kaján irigység foglalja el, mely a kongregációvá, majd 1621-ben XV. Gergelytől szerzetté emelt testület megsemmisítésére tör. Céljukat rövid időre elérték, fondorlataikkal sikerült az agg Kalazanti végső napjait megkeseríteniök; de végre is győz az igazság s a „Kegyes iskolák“ hódító körútra indulnak Itálián kívül is.

A XVI. század vége és a XVII. század eleje a társadalom bomlásának szomorú képét tárja elénk. A reformatio megosztja az államok polgárságát, a szellemek harca a nyers erők mérkőzésévé lesz s a szemben álló pártok ellenség módjára pusztítják egymást. Az anyagi jólét eltűnik s erkölcsi téren is bizonyos elvadás észlelhető. Ennek gátot vetni az iskola van hivatva. Így a német birodalom, melyet legérzékenyebben sújtott a vallási viszály, s hol még mindég dúl a harmincéves háború, biztos kezekbe letett vallás-erkölcsi nevelésben keresi az orvoslást.

Már ekkor Itálián kívül is elterjedt az elemi oktatásra alapított „Kegyes iskolák“ nevelési és tanítási sikereinek híre. Dietrichstein Ferenc hg. olmützi biboros-püspök tehát Kalazantihoz fordult, hogy küldjön alkalmas egyéneket, kikre az újonnan alapított, nikolsburgi iskolát bízassa (1631). Az alapító szívesen eleget tett a magas személyiség kérelmének, melyet II. Ferdinánd is támogatott, de panaszkodott, hogy nincs kellő számú megbízható embere.

Nikolsburgból Ferenc strassnitzer gróf áttelepíti őket Strassnitzba is (1633). Harmadik házuk a lipnici, melyet szintén a kardinális alapított. Itt nyitnak noviciátust is. Ezt a három házat Kalazanti provinciává alakítja (Provincia Bohemiae et Moraviae), s élére P. Peregrinust helyezi.¹⁾ Helyzetük azonban épen nem irígyelendő. A harmincéves háború dúlásai végenyészettel fenyegetik a kicsiny telepet s a tagok kénytelenek menekülni, hogy személyüket biztonságba helyezték. Ily körülmények közt szívesen veszik Amadeus kardinális üzenetét, ki IV. Ulászló király nevében meghívja őket Lengyelországba.

Lengyelország követe a szt. széknél, Ozolinszki György hg. sokat hallott Rómában a piaristákról és belátja, mennyire szükséges lenne hazájában is ez az intézmény. Ösztönözte tehát a királyt, a papságot és a rendeket, mint az 1639. ápr. 8-iki levélből kitűnik, hogy a rendet telepítsék be Lengyelországba. A király 1640. jún. 17-én Caesarini Sándor biboroshoz, a rend protektorához fordul és kéri, hogy engedje meg a rend betelepítését Pomeraniába és Stettinbe.

Egyidejűleg hasonló tartalmú levelével felkeresi a király Kalazantit is. Az alapító az egész ügyet Cassano Péter assistens generalisra bízta, aki akkor Nikolsburgban tartózkodott. Ez két emberrel meg is indul Lengyelország felé, de betegsége, a fárasztó, hosszú út és a szükségesekben való hiány miatt Krakón túl nem mehettek. A királyt az eredménytelen kísérlet nem csüggeszti el; újabb levélben sürgeti Kalazantit, ki most a rendfőnököt, Onuphriust (1638-44) hatalmazza fel, hogy tegyen eleget

¹⁾ Initia Schol. Piarum Provinciae Polonicae et Germanicae atque Hungaricae. Kézirat a kegyes tanítórend központi levéltárában.

a király óhajának. Ekkor történik, hogy a háború elől Bécsbe menekülnek. A rendfőnök nem tudja, mitévő legyen, tehát a pápai nunciushoz fordul tanácsért. Ez egyeseket visszaküld Itáliába, mint kevésbé alkalmasakat, 5 tagot Bécsben tart s a többiekkel megindul Onuphrius Lengyelországba. Krakkóban tudomást szereznek róla, hogy a király Czesztochovában tartózkodik; felkeresi őt a rendfőnök s csakhamar létre jő a megegyezés.

Ulászló Varsóba viteti őket, hol már megtette rendelkezéseit (1642). Az ú. n. hosszú utcán 14,000 forintért vesz számukra házat, hová ünnepélyesen bevezettetnek. Itt marad P. Hyacinthus (a S. Gregorio) 4 társával.

Azonban az ország egyik legkiválóbb zászlós ura, Lubomirszky Szaniszló is kéri Onuphriust, hogy adjon neki piaristákat. A rendfőnök hivatkozik a tagok csekély számára, de végre is kénytelen az állhatatos kérésnek engedni s Lipnicről küld beesküdütt tagokat és noviciusokat, kiket Lubomirszky, az elzalogosított szepesi városok főkapitánya, Podolinban telepít le.¹⁾ Így alakul meg a lengyel provincia, mely 1662-ig össze van kapcsolva a némettel.

A podolini installciónál jelen volt Hosszútóthy László nagyváradai püspök és szepesi prépost is több magyar főúr kíséretében. Ezek hazatérve mindenütt rajongó szeretettel beszélnek a piaristák jámborságáról, szerénységéről és tanítói sikereikről. Így híruk csakhamar elterjed hazánkban s Lippay György egri püspök Franchy János Domonkost, ki mint rektor 1643-ban leteszi a podolini ház alapkövét, Jászóra hívja — Eger török kezében volt — s felajánlja neki a fundációt. A rektor köszönetet mond a kitüntető kegyért, de türelmet kér, mert nincs embere. Azonban Lósy primás halála után Lippay jut örökébe s mint esztergomi érsek a nagyszombati és a trencsényi jezsuiták számára tesz fejedelmi alapítványokat, a piaristák jászói fundációja pedig abban marad. Később Lippay s a nádor, Wesselényi Ferenc, újra felvetik a piaristák betelepítésének eszméjét.

¹⁾ „Caeterum Lubomirskius Religiosum Ordinem quoque, qui a Piis Scholis nomen habet, Podolino induxit et splendidas aedes cum Templis adiecit.“ *Analecta Scepusii*. III. 263 I.

Az eszme hódít s megvalósításában az említetteken kívül főleg Szelepcsényi György nyitrai püspök, kancellár és Pálffy Pál nádor özvegye buzgólkodnak. 1656-ban a rend generálisához fordulnak, aki kijelenti, hogy nincs elég alkalmas egyén rendelkezésére, de reményt nyújt a jövőre. Helyesli ezt a megfontolt választ a nyitrai püspök, ki a felkelésekre és az ország közepét birtokló törökre célozva azt szokta mondani: „Viri sapientis est: Domum suam super petram aedificare, non super arenam.“¹⁾

Wesselényi nyugodtan várta a kedvező alkalmat, de Pálffyné türelmetlen volt. A német rendfőnökhöz fordul tehát kérésével, s mivel kérelme meghallgattatásra nem talál, a jezsuitákat hívja be s elűzve birtokairól a lutheránus papokat, a plébániákat, nevezetesen a privilegyeit is, jezsuitákra bizza.

Privigye régi város, kezdettől fogva királyi birtok volt. Különösen akkor kezd emelkedni, amikor az Anjouk kiválóbb gondot fordítanak az ország északi részeire is, melyek eddig meglehetősen el voltak hanyagolva. Főleg Mária királynénak köszön sokat, ki 1383-ban Buda jogával látja el. A nyert privilegium értelmében Prevge városának polgárai) kivétnek a nádor, országbíró, megyei ispánok, tisztviselők s a bajmóci várnagy joghatósága alól. A város bíróját maguk választhatják s ez ítélt az esküdtekkal. Jogi ügyeikben tanácsért forduljanak Korponához.

2) Privigye polgárai megigérik, hogy az eddigi évi 200 frt. helyett 400 frt. adót fizetnek s ennek fejében a felség átengedi nekik a városi jövedelmeket.

3) Mussnitz, Mihalenhuta és Rheterfalva helységeket tartozékaikkal együtt Privigyéhez csatolja.

4) A városnak lehetnek kézművesei (szatócs, pék sóáros, mészáros, varga, kovács, szabó stb.)

5) A város és 3 falu határában levő legelőket, földeket, királyi erdőket használhatják.

6) Megszabja a vámot (a posztó 5 faja külön-külön tétel alá esik.)

7) A város határaitól egy mérföldre kizárólagos jogot kap a

¹⁾ Initia Schol. Piarum 19. 1.

halászatra, vizimalmokra, kézművek gyakorlására. E rendelet hatálya alól csak Novák és Bajmóc vétetik ki. Vásár is csak e helyeken lehet.

8) Privigyé lakóit a szállásadás kötelezettsége alól felmenti a felség.

9) Lelkészüket szabadon választják; a megerősítés jogát az esztergomi érsek gyakorolja.

10. Élvezhetik mindazon jogokat és szabadalmakat, melyeket Buda polgárai élveznek.

Zsigmond megerősíti a privilegiumot, de a 7) pontban foglalt kedvezményeket a környékre is kiterjeszti.

Mátyás és II. Ulászló szintén megerősítik Privigyé kiváltságait, melyek a várost a virágzás magas fokára emelik.¹⁾

Maga a városka hegyektől környékezett kellemes völgyben fekszik s így a magas szélességi fok dacára nemcsak a gabonafajok, hanem a szőlő is megterem ott. A hegyek lejtőin elterülő erdők bőven ellátják a várost fával s alkalmasak a legeltetésre is. Ezt a kedvező természeti alakulást az élelmes nép már korán igyekezett kihasználni s virágzó fa-és gyapjúipart teremt és a marhatenyésztést is felkarolja. A posztónak, mint már fönnebb láttuk, 5 fajtát gyártották.

Iparcikkeikkel ők maguk kereskedtek s e célra Mátyástól oltalom levelet kértek (1488), melyet 1670-ben és 1845-ben megújítottak.

Az anyagi jólét előmozdítólag hatott a szellemi műveltségre is. Utazgatásaik alatt szellemi látóköriük bővült s kifejlődött bennük az érzék a kultúra iránt.

Azonban amint a szerencsétlen mohácsi csata után a török befészkelte magát hazánkba, Privigyé jóléte napról-napra hanyatlak. Főleg Érsekújvár elfoglalása²⁾ volt nagy csapás a vidékre, mert

¹⁾ Privigyére vonatkozólag több szóbeli adatot kaptam boldogult Csaplár Benedektől, kinek értekezését is felhasználtam. L. Századok 1874. 103-16 l. A városi levéltár a régi korra csak csekély adatokkal rendelkezik.

²⁾ A török kezébe kerül 1663-ban „az kin valóban elbúsulánk,” írja Keczer Amb-us (Magy. tört. eml. XXXIII. k. 120. l.) A várat a vasvári béke is török kézen hagyja.

az érsekújvári törökök a Nyitra mentén portyázva gyakran meglátogatták és kirabolták a várost.

A XVI. század folyamán vallási téren is nagy változás állott be. Luther vallása különösen hódít a szászok és a tótok között. Privigyén (a város délkeleti részén) a XVI. században még egy karmelita-zárda állott, amely azonban a mohácsi vész után nyomtalanul eltűnik; elsöpri az új vallás, melynek majdnem az egész város hívévé szegődik. A katolikus plébánost elűzik s a templomot is lefoglalják. A bécsi kormánynak a vallásszabadság és az annyi véren szerzett s megtartott alkotmány ellen intézett támadásai a XVII. század folyamán a felkelések sorozatát szülik. A felkelő vezérek: Bocskai, Bethlen, Rákóczy György első sorban a felvidéket iparkodnak hatalmukba keríteni. Így tehát a török támadásai, a felkelések s a vallási küzdelmek tönkre teszik az északi Magyarország anyagi és szellemi jólétét.

Ilyen állapotok uralkodnak a Pálffy dominiumon is, mikor a földesúr, Pálffy Pál özvegye Bajmócra jő. A vallásos lelkű grófnénak elsősorban az ragadja meg a figyelmét, hogy milyen rövidséget szenved a katolicizmus s elhatározza, hogy amennyire hatalma terjed, a katolikus vallást régi fényébe visszaállítja. Elűzi tehát a lutheránus papokat, a templomokat visszaszerzi, s elhatározza, hogy olyan férfiakat telepít le, kiknek hivatása „a felebarátaink jóléte és az ifjúság jámbor oktatása körül forog.“¹⁾ Hogy célját elérje, először is plébánost kért. A beiktatás azonban megtört a privigyeiek ellenállásán; főleg a nők izgattak. Pálffyné úgy segít a dolgon, hogy meghívja Bajmócra az előkelőbb nőket, utánuk bezáratja a vár kapuját s addig Privigyén megtörténik a plébános beiktatása. Tervének második felét, az ifjúság vallás-erkölcsi oktatását úgy véli megvalósíthatónak, ha az épen erre a célra alapított piaristákat betelepíti.

Mikor törekvése kudarcot vall, fordul a jezsuitákhoz. Ezek két évig (1660—62) tartózkodnak a Pálffy birtokokon, mint missionariusok s szakadatlanul folyik a tárgyalás az állandó letelepülésről. Mikor azonban a rend 100,000 frt.-on kívül még a

¹⁾ Historia domus Prividiensis I. K.

középvárat 2 községgel: Privigyével és Németprónával kívánta alapítványul, a megrémült grófné megszakította velük az összeköttetést, mire a jezsuiták elhagyták a vidéket.

Most tehát újra a piaristák németországi főnökéhez fordul, aki azonban a generalishoz utasítja. A rend generálisa, Chiara Cosmo a lengyel provincialist bízta meg az ügy elintézésével. A sok húza-vonának az oka abban keresendő, hogy nem volt elég embere a rendnek s a rendi szabályok meghagyják, hogy csak annyi intézetet vállaljanak el, amennyit kényelmesen elláthatnak.¹⁾ A másik ok az volt, hogy a német tartomány el akart válni már régóta a lengyeltől is, annál kevésbbé kereste tehát most a kapcsolatot még a magyarral.

Az 1665-iki generalis káptalan tárgyalja a privigyei fundáció ügyét s a generalis fölhatalmazza Opatowsky Vencelt, az újonnan megválasztott lengyel rendfőnököt a fundacio elfogadására. A grófné azonnal felkéri levélben Opatowskyt, hogy jöjjön Bécsbe a feltételek megállapítása végett. Mivel azonban az év végéig elfoglalták őt a lengyel ügyek, a grófné kérésének csak 1666. elején tehet eleget. Az egyezés a szerény igényű kegyes-tanítórenddel csakhamar létre jön s febr. 10-én már el is készül az alapítólevél, melynek értelmében:

1) Tizenkét szerzetes számára személyenként évi 100 frt.-ot ígér készpénzben;²⁾ az épületek fenntartására, a purgatóriumban szenvedő lelkekért mondandó misékre, tűzi fára és más szükségletekre szintén 100—100, összesen 1500 frt.-ot.

2) Épített templomot, házat iskolát s azt bútorral ellátja.

3) A templom számára egyházi szerekről gondoskodik.

4) Ha háború, vagy villámütés folytán tűz támad a kollégiumban, a kárt az alapító és utódai költségén állítják helyre, ha belül támad a tűz, mások segélyét is kérni fogják.

1) „Quare summopere cavendum est, ne plura gymnasia seu Scholae Piae admittantur, quam ipsa Congregatio commode de necessariis Ministris providere possit.“ Constit. P. II. c. VIII. 1.

2) „Non minus quam duodecim ex Nostris in singulis oppidis commo-rari, idem superior curabit etc.“ Constit. P. II. C. VIII. 4.

5) A könyvtár számára már kijelölte a szükséges könyveket s azt gyarapítani is fogja.

A fundaciót a privigyei gimnáziumhoz kötik, hacsak annak fennállását a török folytonos háborgatása lehetetlenné nem teszi. Ez esetben a bécsi érsek jelöl ki számunkra helyet „akatholikus“ vidéken. Ha a fundatio végrehajtása előtt halna meg a grófnő, örökösei kötelesek vagyonából 25,000 frt.-ot e fundációra fordítani.

A fundationalis levélből kiviláglik az alapító kettős célja: a gyermekek oktatása a hit és tudás igazságaiban és a felnőttek megnyerése a katolikus vallásnak. E célból kívánja a privigyei kollégium megsemmisülése esetére a fundaciót ismét akatholikus vidékre átvinni. Ezt a célt nemcsak a privigyei intézetnél látjuk előtérbe lépni, megvan az több intézetünknel.

Dessewffy István gróf a kisszebeni ház alapító levelében szépen festi az északmagyarországi állapotokat és körvonalozza a piaristáknak az iskola falain túlterjedő feladatát.¹⁾

Az alapítólevél második része a piaristák részéről vállalt kötelezettségéről szól. Ezek következők:

- 1) Naponkint egy misét mondanak az alapítóért és családjáért.
- 2) A purgatóriumbeli lelkekért szintén naponkint miséznek.
- 3) Az ifjúságot erkölcsös szellemben nevelik, tanítják.

Az alapítólevél egész terjedelmében így hangzik:

Ad Omnipotentis Dei glóriam, et S. Mris Eccle, incrementum.

Ratione fundandi Collegii pro Rdis Patribus et Religiosis Pauperibus Matris DEJ Scholarum Piarum in oppido Prividia, ex pertinente Arcis Baymocensis, et in Comitatu Diaecesique Nitriensi existente, habitó inter Écellmam Dnam Comitissam

¹⁾ „Juventutis catholicae Cibirensis commiseratione permotus, quae ob defectum Scholarum Catholicarum et mediorum alibi frequentandi, Lutheranorum Scholas frequentare cogitur, exinde virus haereseos apud eos sensim invivendo perversionis periculo exposita foret.“

A város alapító levele említi a harmadik célt is, melyre szintén több helyen igyekeztek kötelezni a piaristákat, t. i. a plébánosnak való segédkezést.

„Cum Scholae acatholicae hic loci admodum florerent et Cives etiam Catholici filios suos ad eorum Scholas ob defectum Scholarum Catholicarum et mediorum alio promovendi mittere necessitentur, cum manifesto periculo virus haereseos inbibendi et defectionis a fide salvifica; ac praeterea Divinis

Franciscam Kanin de Belassy etc et Adm Rdum Patrem Venceslaum a Ssmo Sacro, Provinciae Polonicae Eiusdem Ordinis Provincialem contractu, conclusum est in hunc, qui sequitur modum.

1) Antelata Bna Comitissa facit foundationem in praedicto Collegio pro personis Religiosis duodecim eiusdem Ordinis, et pro singulis earundem promittit florenos centum annuatim in paratis, ac insuper pro conservatione templi, Sacristiae et fabricae Collegii alios centum florenos, deinde pro Missa perpetua pro animabus Purgatorii, singulis diebus celebranda, iterum florenos centum (ita tamen, ut illis diebus, quibus Eccla nigro colore non utitur, collecta solummodo cum Commemoratione pro illis fiat) demum pro lignis ad focum et aliis Collegii necessariis itidem florenos centum, in toto annuatim mille et quingentos florenos in paratis, vigore perpetua Foundationis, se daturam. Quos interea ex manibus Bnae eiusdem Comitissae accipient; donec de alio loco securo et idoneo prospicere poterit, quo tantum summam capitalem elocare possit: ut eidem Collegio praedictos mille quingentos florenos annuatim, perpetuis temporibus, infallibiliter et sine defectu adferat, quod quantocius effectuare conabitur.

2) Propriis suis curis, laboribus et expensis aedificabit eiusdem Religiosis moderatum et mediocre Collegium, Templum et Scholas, pro instituenda Juventute, iuxta ipsorum Institutum necessarias, iuxta modellum seu idaeam per Architectum delineandam et per eandem Dnam Comitissam et dictum Adm. Rdum Patrem Provincialem ratificandam. Ac insuper de omni supellectile, pro duodecim Religiosis necessaria providebit.

3) Ornatum pro templo et Sacristia quinque Colorum, quibus Eccla utitur, et paramenta, calices, missalia, ciborium,

officiis persaepe destitueremur, non nisi nostro viro Spirituali, Parocho nimirum absque Capellano, obdefectum subsistentiae Capellanorum, qui siquidem etiam ad Filiales obligatus esset, et dum Filialibus deserviret, nos omni spiritali solatio ac ipsis divinis privaremur cum discrimine et infirmorum.“

Zajkányi alkormányzó azonban már kijelenti, hogy a lelkészi teendőket csak a piaristarend tetszésétől függő rövid időre vállalhatják magukra; egy-szer s mindenkorra semmi szín alatt.

monstrantiam, et alia requisita pro Altaribus et cultu Divino suppeditabit.

4) Casu quo dictum Collegium, vel pars illius aliqua, ingruente aliquo bello vel iniuria caeli, conflagraverit; sumptibus eiusdem Comitissae restaurabitur. In quem finem factura est dispositionem, ex quibus mediis Haeredes sui tales sumptus suppeditare debeant. Si vero ex ipso suo Collegio ignis oriretur, in tali casu etiam aliorum Patronorum auxilia pro aedificatione implorabunt.

5) Pro institunda Bibliotheca iam ipsis assignavi certos libros et Authores pro exigentiis huius temporis necessarios, quos successu temporis, adhibita diligentia, adaugere poterunt.

Fundatio ipsorum incipiet currere a tempore inchoandarum Scholarum. Interea vero si quos Pres. R. P. Provincialis habuerit, habebunt honestam provisionem, victum et amictum ipsis competentem ex Arce Baymocensi. Hoc tamen per expressum declaratur: ut ista mea fundatio soli Collegio Prividiensi deserviat, neque ad alia Collegia trahi aut applicari possit, excepto eo, quod si propter continuas Turcarum excursionses, aut bellum Turcicum ibidem nullo modo subsistere possent; In tali casu Illustrissimus Dnus Eppus Viennensis nominabit illis in Hungaria, in aliquo Oppido, vel Civitate, inter A catholicos, Ipsorum Instituto convenientem locum, in quo aequivalentem fructum facere possint; et si illum occupabunt, hac mea fundatione deinceps fruuntur. Si vero acceptare nollent, aut non curarent: tunc idem Dnus Eppus Viennensis, tunc affuturus, antelatam fundationem meam ad alios pios usus, unde aequalis Dei cultus proveniat, convertere possit. Adquod faciendum ipsum ita obligo, ut coram Tribunali Divino se de eo rationem redditurum noverit.

Si vero ante consummatam et stabilitam hanc meam Fundationem me ex hac vita decedere contigerit, (quod DEUS clementer avertere dignetur) in eo casu Haeredes mei primum et ante omnia ex Substantia mea indivisa, viginti quinque milia florenorum excindere, et pro Fundatione ista convertere, ac insuper fabricam Collegii perficere, et requisita superius specificata sine defectu subministrare debeant et sint obligati.

Rndus Pater Provincialis nomine Reverendissimi P. Generalis suo et totius Sacri Ordinis praescriptam piam Foundationem acceptavit et ad infrascripta puncta se obligavit.

1-mo. Quod pro Domina Fundatrice ac Illustrissima ipsius Domo singulis diebus, perpetuis semper temporibus, unum sacrum celebrabunt.

2-do. Aliud similiter Sacrum perpetuum pro Animabus Purgatorii singulis diebus, modo supra declarato, dicent.

3-tio. Juventutem ad pietatem, DEI timorem et morum probitatem erudiant; in literis et Artibus Liberalibus *ab Alphabeto usque ad Rhetoricam* instituent; in Scriptura, Arithmetica, et pro libitu etiam in Musica instruent.

Caetera pietati ipsorum commendat Dna Fundatrix; ut sicut in aliis Foundationibus, etiam in hac Vocationi suae et Voluntati Divinae satis faciant.

In quorum omnium fidem, firmitatemque maiorem praesentes literas Nras priorum manuum Nostrarum subscriptione et sigillorum usualium appensione communivimus. Actum Vienna die 10. Mensis Februarii Anno Dni 1666.

L. S.

Francisca Palffy mp.

L. S.

Venceslaus a Ssmo Srto
per Poloniam Provlis S. P. mp.

II. FEJEZET.

Az első rendtagok Privigyén. Frankovics. Hanacius. A generalis köszönetet mond az alapítónak. A privigyei rektor fölhatalmazása. A grófné halála. Szerződés az örökösökkel. Bevonulás az új házba. Az iskola megnyitása.

Bécsben kellett volna a rendfőnöknek találkoznia Frankovics (Horváth) Pállal, a rassovi ház főnökével. Ez időben történt ugyanis, hogy Lubomirszky György hg., kiváló hadvezér, ki II. Rákóczy György ellen is diadalmasan küzdött, udvari ármány, főleg a királyné ellenszenvé folytán kegyvesztett lett. A király lefoglalta javait s őt magát száműzte Sziléziába. Így tehát a rassovi és a podolini házak, melyeknek alapítója s fentartója a Lubomirszky-család volt, minden segélytől meg volt fosztva. A rendfőnök Frankovicsot a segély folyósítása végett a herceghez küldi. Frankovics eljár küldetésében, a hercegtől kap 400 forintot és Hanacius Ferenc klerikussal meg még két fiattal, kik Rómába igyekeztek tanulmányuk folytatása céljából Bécs felé indul, hogy ott tudassa a rendfőnökkel útjának eredményét. Azonban a rendfőnök már útra kelt Podolin felé, közben Privigyén is megpihenvén. Frankovics elhagyatva a grófnéhoz fordul. Ez megragadja a kedvező alkalmat s ajánlatot tesz Frankovicsnak, hogy az egyik kléríkussal telepedjék meg Privigyén. Frankovics örömmel kap az alkalmon, mely lehetővé teszi, hogy hazájába visszatérjen; elbocsájtja a két fiattal, — kik csak lengyelül tudtak, — Rómába, Hanaciusot pedig, ki tótul, németül beszél, visszatartja. Hanacius azonban nem akarja tanulmányait félbeszakítani. Végre mégis kénytelen engedni a grófné kérésének, ki ez ügyben mozgósítja Pignatelli pápai nunciust, ki később XII. Ince néven pápa lesz, az esztergomi érseket s a nyitrai püspököt is.¹⁾

¹⁾ Initia Schol. Piar. 21. l.

Volmneht Mihály bajmóci számtartó kíséretében útra kelnek Bajmóc felé, hová március 6-án meg is érkeznek. A nép, mely nem tudott különbséget tenni a jezsuiták s a piaristák között, őket is missionáriusoknak tartotta és nevezte.

Bajmócon az uradalmi tisztek, élükön Mednyánszky Jánossal, kitüntető szívességgel fogadják s örülnek, hogy gyermekeiket most már nagyobb gond nélkül taníttathatják. Jóindulatáról biztosítá őket Sigrái János is, az összes Pálffy birtokok kormányzója. Mindjárt meg is nyitják iskolájukat az uradalmi tisztek gyermekei, majd pedig a városaik számára s az oktatást ketten végezik. A superior természetesen *Frankovics*.

Frankovics Szokolcán született 1623-ban. Gyermekei lelkének hívó szózatát követve a piarista rendbe lépett s a noviciatust Lipnicen állotta ki. A folytonos harci zaj menekülésre bírja a piaristákat. Így jut el Lengyelországba, hol több háznak, utoljára a rassovinak lesz főnöke. A hazai föld szeretete Privigyére hozza őt, hol tisztét oly kiváló buzgalommal tölti be, hogy két ízben is (6 évig) főnöke lesz az egyesített lengyel-magyar provinciának. 1671-ben assistens generalissá választják, de 6 év múlva, mikor Pironi Károly Jánost állítja a káptalan bizalma a rend élére, elhagyja Rómát s hazájába indul.

A végzet azonban nem engedte meg, hogy rajongva szeretett szülőföldjét viszontláthassa. Bécsben, melyet épen a török szorongatott, súlyos betegségbe esik s 1683. aug. 17.-én befejezi viszontagságos életét. Ő volt az első, aki Lengyel és Magyarországból theologiai és filozófiai doktorokat rendel a klerikusok számára. Addig Podolinban laikus tanítja a filozófiát; a theológiából főleg szt. Tamás tanait sajátítják el a dominikánus, vagy franciskánus lectoroktól. Horányi a pap és szerzetes jellemzését e sokat mondó idézetben foglalja össze: „Domini fundatores dicere solebant: se nolle cum eo orare et ieiunare, velle tamen mori.“¹⁾

Hű munkatársa, Hanacius Ferenc (a. S. Venceslao) Morvaországban, Kelizen született 1637-ben. Kellemes külsejű, megnyerő modorú s kiváló tehetségű fiatalember volt. Különösen

¹⁾ Scriptorum Piarum Scholarum I. 805—8 l.

emlékező tehetsége volt bámulatos: „Erat quippe summi ingenii adeo, ut 3000 versuum sine haesitatione recitare posset e memoria.“¹⁾

E tulajdonok, melyekhez még a szerénység járult, megkedveltették őt azokkal, kikkel érintkezett. Így nyerte meg Pálffyné jóindulatát, aminek az lett a következménye, hogy le kellett mondania római útjáról, hova filozofiai tanulmányainak kiegészítése végett sietett. Ő ugyan még mindig bizik, hogy 1—2 év múlva vágya teljesül, azonban csalatkozik, Magyarországon öregszik meg s minden könyvébe belejegyzí fájó gúnnyal e mondatocskát: „Povero Francesco Prividiae Romanesco.“²⁾

Nemcsak mint tanár töltötte be nemesen feladatát, de mint szónok is nagy hatással volt a népre. Érdemei méltánylásául 1765-ben a breznóbányai ház főnökévé választották. Előjárói minőségben is megtartotta szerény modorát; szerető atyja, lelkes vezére és bámulandó mintaképe volt a reá bízottaknak.

1698-ban Mösch Lukács Nyitrára küldötte őt, hol a polgárok kérésére azok gyermekeit kezdte tanítgatni s útját egyengette ez intézetünk megalapításának.

Ennyi elfoglaltság mellett Hanácíus időt tudott magának szakítani az irodalmi munkásságra is. Két kötet kézirat maradt utána; az egyiknek felírata: *Protocollum Litterarum Virorum Illustrium Status Ecclesiastici et Politici*. Tehát, miként a cím is elárulja, ez a kötet leveleit foglalja magában, melyeket XI. Ince, VIII. Sándor, XII. Ince pápákkal, Lipót királlyal, a lengyel királyokkal és a magyar főpapokkal váltott. E levelek hangja emelkedett lélekre, formája művelt főre mutat.

A theológiával is foglalkozott s e nemű tanulmányainak eredménye a „*Theologia positiva*“ c. műve. A tudományok iránt való érdeklődését élénken igazolja az a körülmény, hogy 1710. jun. 1-én bekövetkezett halála után 300 kötet könyve került a privigyei házi könyvtárba.³⁾

¹⁾ *Initia Schol. Piar.* 21. 1.

²⁾ U. o.

³⁾ Horányi: *Scriptores Piar. Schol.* II. 72—74 és *Hist. Dom. Priv.* I. K.

A két szerzetes, Frankovics és Hanácius, alighogy megpihentek, ismét útra keltek a szomszédos Apáthfalvára (Opatowiec) hogy az ott tartózkodó Szelepcsényi György esztergomi érsektől iurisdicziót kérjenek a papi functiok végzésére.¹⁾ Az érsek szívesen teljesítette kérésöket s egyszersmind kijelentette, hogy ha a háborús idők elmúlnak, több nevezetes helyen (Esztergom, Komárom stb.) szándékozik kollégiumot alapítani a piaristák számára.

Elmondotta, hogy ő Rómában végzé theologiai tanulmányait, személyesen ismerte Kalazanti Józsefet, sőt iránta hálára is van kötelezve. Jobb karján ugyanis veszélyes daganat támadt s már azon a ponton állott, hogy kénytelen lesz választott pályájáról lemondani. Sokat hallott Kalazantiról, tehát felkereste a szt. Pantaleonban, meggyónt neki s fájós jobbujával megérintette. Betegsége azonnal alább hagyott és megvigasztalódva tért vissza a Collegium Germanicumba. E csodás gyógyulás alkalmával fogadalmat tett, hogy ha a rend valamikor Magyarországon is elterjed s ő valami méltóságra jut, lerójjá háláját az által, hogy ahol csak teheti, Kalazanti rendje számára iskolát alapít.²⁾

A két szerzetes visszatér Bajmócra, hol folytatja az oktatást. Csakhamar még egy társat kapnak a német nyelvet beszélő Máté (a S. Francisco) személyében.

Dolgát végezve Lengyelországban a rendfőnök, megjelenik Privigyén, hogy részt vegyen az építési módozatok tárgyalásán.³⁾

A rendi constutiók szerint, aki munkánkat akarja, kötelezze magát a következőkre: épít templomot a szegénységnek megfelelő bútorral ellátva, iskolát, házat (cum vili supellectili) a szükséges könyvtárral és ad megfelelő kertet a tagok üdülésére.⁴⁾

A grófné eleget akar tenni e követelményeknek, tehát első sorban kérdést intéz a rendtagokhoz, hol építse fel az intézetet:

¹⁾ Consignatio Rectorum hanc domum gubernantium.

²⁾ Mösch Lukács feljegyzése. (K. Központi levéltár). — Bakó János nagyváradai kanonok, ki Privigyén tanítványunk volt, szintén hálából alapítja a debreceni házat.

³⁾ A rendi constitutiók értelmében csak a generalis beleegyezésével szabad házat alapítani, vagy az ő meghatalmazása folytán a provincia rendkormányának engedélyével. Gen. Cap. 1659.

⁴⁾ Const. P. II. C. VIII. 2.

Bajmócon, Privigyén, vagy Németprónán? A tagok Privigyét választották.

A grófné tehát megveszi egy Hlavacs Lukács nevű polgár telkét, hol Biberelli Antal építőmester kiméri a fundamentumot. Még egyéb telket is szerez az alapító a templom és a kert részére. 1666. aug. 25-én teszik le az alapkövet nagy sokaság jelenlétében trombita harsogás között. Az alapkőbe ereklyéket tesznek: Nerei szt. Fülöp, szalézi szt. Ferenc és bolognai szt. Katalin ruhájából,¹⁾ s e fölírást zárják be: „Ad maiorem laudem et gloriam Sanctissimae et individuae Trinitatis: Dei Patris et Filii et Spiritus S. ac honorem Ss. Nominum Jesu, Mariae, Joseph et omnium Hyerarchiarum et Sanctorum Dei, fundatum est Templum hoc et Collegium istud Prividiae pro P. P. Religiosis Piarum Scholarum, ut per ipsos fides Catholica propagetur. Actum die 17-a 7-bris 1666. Arce et Bonis-Baimociensibus eo tempore ad Familiam Palfianam iure haereditario spectantibus.“²⁾

Október 9-én elhagyják a piaristák Bajmócot és átköltöznek Privigyére Hujvald polgárnak a piactéren levő házába. Itt okt. 20-án püspöki engedéllyel oltárt emelnek, melyen az első áldozatot a rendfőnök mutatja be. Iskolájukat a tanásházban rendezik be. A fenntartásukra szükséges cikkeket bőven kapják Bajmócról. Nov. 8-án megkezdik a tanítást öten: Frankovics Pál, Máté, (a S. Francisco), Ferenc (a S. Georgio), Hanacius Ferenc és Vencel (a Ss. Trinitate). A tanítás azonban a syntaxissal bezáródott.

A generális tudomást szerezve az alapításról, levelet intézett a grófnéhoz, melyben köszönetet mond a kegyes alapításért és a jóindulatú pártfogásért.

Az olasz nyelvű levél így hangzik:

Illma Segniora, mia sempre Collma!

La piëta e Religione di V. S. Illma verso il nro Instituto che à benefo dell anime de fideli commando, e vuole Si esser-

¹⁾ Consignatio Rectorum etc.

²⁾ Mint látjuk, itt az alapköletétel napjaként szept. 17-ike van jelezve. Azonban úgy a ház történetében, mint a többi forrásokban aug. 25-ikét találtam. Talán az első datum az ünnepélyt, a második a munka tényleges megkezdését jelzi.

citasse nella sua Citta Prividia con eregersi un Collegio delle nostre scuole à sue Spese col mantenimento assegnato per mei Religiosi, Suoi Servi, con quella liberalita e magnificenza corrispondente alla Sua grandezza, non posso altre dice, che à accértare il verò Scuopo della sua beatitudine mentre nel cielo, si va fabbricando il suo Palazzo et accio sia si tanta opra a Dio accetta è della sua mano stabilita, nello prego instantamento è per adorare il mio Sentimento è a segna della mia riconsienza altre si dovuti ringratiamenti, per quanto ci e concesso della Ssima Sede Apostolica dioggi innati è per sempre V. S. Illma come nostra perpetua benefattrice partecipe del' frutto è meriti universali di tutto il mio Ordine, dell orationi vigilie, flagellationi, et altre opere pie è dell Indulgenze nostre, è privilegii con ogni piena communicatione e participatione dell anima sua, ché tutte gli le concediamo in virtu dell a presente, Supplicando V. S. Illma à cui Dio' da Nestoris annos à compiasensi di stabilire essa tutto quello, che sta sua Clemenza impegga alla fabrica di detto Collegi e mantenimento portere di Padri libreria è Chiesa non lasciando questa cura ad altri che alla dispositione sua inverderlo perfezionato. Sio poi resto in modo obligato che desidero la pratica della mièa servitu consuoi commandi è inchienevole ricevandola talemente asservio. Genua 25. Martii 1666.

V. S. Illma

Humillimo, Obligatissimo è
devotissimo servitore
Cosmo die Giesu Maria Generale delle
scuolepiè.

1667-ben a következő tagok látják el az iskolát: P. Máté, ki a számvetést és írást tanítja, P. Miklós, P. Ferenc, ki a syntaxist tanítja és egyszersmind igazgató (praefectus Scholarum), Fr. Ferenc a grammatica elemeire oktatja a fiúkat, Fr. József a házi teendőket végzi.

A tanárok buzgón végzik kötelességüket; az intézet híre messze földre elterjed s a növendékek száma folyton nő, pedig még kellő helyiségük sincs. A tanároknak buzgóságukért anyja

(provincialis Poloniae et Hungariae). Ez évben bízza meg őket Szelepcsényi is a plébánia vezetésével.

Azonban az eddig lefolyt néhány nyugalmas esztendő után súlyos csapások nehezednek a felvidéki kultúra buzgó munkásaira. 1671—72—73-ban az érsekújvári törökök portyázás közben Privigyére vetődnek s a várost feldulják. A piaristák kénytelenek dühök elől a bajmóci várban keresni menedéket.

Ezek a portyázások zavarják az építés s tanítás menetét egyaránt. Pedig 1672-ben közel 400 tanulójuk volt. Ez évben, május 9-én hal meg az alapító, Pálffyné Khuen Franciska.¹⁾

Még sem a 25000 frtot nem tette le az alapító, sem a kollégium építését be nem fejezték, félő volt tehát, hogy a grófné ígéretét nem tartják magukra kötelezőnek az örökösök. A rendfőnök Bécsbe siet, hogy a fundacio ügyét az érdekelt felekkel véglegesen rendbehozza.

Az alapítólevél kevéssé változott. A 25000 frtot lekötik a neulempachi jószágokra s ezt a szerződést úgy Lipót, min-Szelepcsényi megerősítik 1673-ban, majd 1678-ban. Pálffy Károly gróf 1. kamatként évenként 1500 frtot ad a háznak; 2. kötelezi magát, hogy a templomot felépíti s a házat is kiépíti 2 emeletre s 12 szerzetesre bútorral ellátja; 3. az 1500 frtot évenként 2 részletben pontosan leteszi a bajmóci pénztárba s erre utódait is kötelezi.²⁾ A rendfőnök, Frankovics, élénk érdeklődéssel kíséri az építést s 1672-ben megjelenik Privigyén, magával hozván P. Pál, (ab Immac. Concept.) s 3 klerikust, kik a humanitási osztályt tanítsák. Erre azonban egyelőre nem került sor. A török ugyanis

¹⁾ Pálffy Pál gróf kiváló volt mint ember, mint a katolikus egyház híve és mint hazafi: „Erat Paulus mitissimi Vir ingenii, iuris ac aequi imprimis servans, quodque ante alia celebre, Religionis, Doctrinaeque Fautor eximus.“ (E. Tolvay S. I.: Imago Heroum. 54. l.) Ő maga is jötevője volt a jezsuiták nagyszombati kollégiumának. Két megegyező lélek lépett tehát frigyre, midőn 1629-ben nőül veszi Belassi Khuen Franciska Mária grófnőt, Khuen Özséb komáromi várparancsnok leányát. E nagy asszony áldozatkészsége teremti meg a privigyei intézetet és buzgósága hódít vissza sok ezer lelket a kath. egyházba.

²⁾ A szerződés a privigyei levéltárban No 14. alatt.

és az Erdélyből kitörő bujdosók folyton háborgatják a vidéket, minek következtében a tanulók száma szerfölött megapad.

Mivel a tanárok élete is veszélyben forgott, a rendfőnök elviszi őket Podolinba, csak P. Miklóst és 2 fiatalt, Farkast és Benedeket hagyta hátra a ház gondozására.

A török azonban elvonul, a felkelők vereséget szenvednek s a városba a nyugalom visszatér.

Ez a körülmény, meg a házépítés közel befejezéséről szóló tudósítás visszatérésre bírja a piaristákat. A ház még nem is volt teljesen készen, mikor a bevonulás megtörtént 1674. október 14-én. A templom sem készült el, tehát a sekrestyében fogadja a Pálffyak nevében a piaristákat Muslay János uradalmi intéző.

Latin beszédben fejtegeti az alapító célját, melyet a piaristák betelepítésével el akart érni s beszéde végén átnyújtja István rektornak a kulcsokat. István felel „breviter, sed nerose.“ Köszönetet mond Muslaynak a beiktatásért, méltatja az alapító érdemeit, ki dicső művének megvalósulását már csak az égből szemlélheti. Hálát ad Pálffy Károlynak és az egész családnak annyiszor tapasztalt áldozatkészségeért és jóindulatáért, megköszöni a magustratus megjelenését és minden közreműködő fáradozását. Az átadás után a bajmóci prépost, Turkovics Elek „Veni Sancte“-t tart, P. Máté pedig beszédben dicsőíti a Pálffyak érdemeit. Délután litánia zárta be a beiktatási ünnepséget.

A rektor vezetése alatt 5 felszentelt pap és 10 klerikus vonult be az új házba. Alighogy birtokukba veszik a kollégium épületét, mely a mainak homlokzatát képezi egy emelettel, berendezik a refectoriumot, oratoriumot, könyvtárt, a beteg- és vendégszobát, a cselédség szobáit, konyhát s ezeken kívül marad a szerzetesek számára 16 kisebbszerű, de azért elég kényelmes szoba.

A templom csak a következő, 1675-ik évben készül el s ugyanekkor nyitják meg iskolájukat is szept. 1-én.

A diákság száma igen nagy¹⁾ s épen azért 1676-ban megkezdik a rhetorikát is, sőt P. Joachim filozofiai tanfolyamot nyit, melyet mindjárt a megnyitás évében 14 növendék hallgat, természetesen rendi növendékek, kiknek számára itt állitanak noviciátust.

¹⁾ „Frequens hoc anno Juventus Scholas exornavit multum.“ Consign. Rectorum. A tanulók száma 330.

III. FEJEZET.

Újabb alapítások. A murányi és szentgyörgyi fundacio. Thököly fölkelése. A török hatalom gyengülése. Möschi Lukács. A piaristák mint hittérítők. Az alapítvány átvitele a bajmóci birtokra. A magyar viceprovincia megalakulása; kapcsolata a német rendtartománnyal.

A piaristák privigyei sikerei felkeltik a vágyat hazánk legkiválóbb fiaiban, hogy birtokaikra őket betelepítsék. Különösen Wesselényi Ferenc nádor tűnik ki buzgóságával. Wesselényi már akkor kért piaristákat, mikor VII. Sándor pápa a rendet előbbi állapotába visszahelyezte, de kérése a tagok csekély száma miatt teljesítetlen maradt.

A privigyei ház alapítása sértette Széchy Mária hiúságát s iparkodott rábirni férjét, hogy minél előbb állítson ő is kollégiumot a piaristák részére. A nádor Opatowsky Vencel lengyel provinciálishoz fordult, ki küldött is 2 lengyel szerzetest Murányba (1667). Ezek mindjárt megkezdik egy szobácskában a tanítást; az anyagi gondok alól felmentette őket Wesselényi bőkezűsége.

Jolsván hozzá fognak a kollégium építéséhez is, mely célra az alapító 15000 frtot tesz le s ennek kamataiból most már 4 szerzetes tartja fenn magát P. Szaniszló főnöksége alatt. Azért építenek Jolsván, mert a magas Murányba naponkint kétszer, — főleg télen — kellemetlen és veszedelmes lenne a gyermekeknek feljárni. A piaristák boldogan nézik, mint halad előre naponkint a nagyszerűnek ígérkező kollégium építése, amikor a végzet váratlanul megsemmisíti reményeiket. A nádor meghal; halála után felfedezik a róla elnevezett összeesküvést, Széchy Máriát Bécsbe viszik, hol életét is befejezi. Vagyonukat pedig konfiskálják.¹⁾

¹⁾ Extractum ex Variis Ordinis Schol. Piarum Scriptoribus. (Kézirat a rend közp. levéltárában). E szerint már Wesselényi életében nyomára jutottak az összeesküvésnek s a nádor, hogy a reá várakozó gyalázatot

A piaristák a történetek hatása alatt Murányt odahagyták, bár a kamara elfogadta a fundációt. Lipót király aztán a jolsvai fundációt Kollonics ajánlatára átviszi Breznóbányára (1673).¹⁾ Hanacius említi Apocalypsisében, hogy Szelepcsényi primás 1668-ban Bécsből szentkeresztí birtokára utazott, útját Privigyének irányítá, felkereste a rendházat, megtisztelte a piaristák szegényes asztalát s megígérte, hogy a rend iránt táplált szeretetének örök emléket állít. Szavait tett követi, midőn Szentgyörgyön (Pozsony m.) kollégiumot alapít a piaristák részére.²⁾

Az évkönyvíró megjegyzi, hogy még több alapítás is lett volna, ha közbe nem jönnek a háborús idők.³⁾

Az Erdélybe kibujdosott kurucok ugyanis kudarcuktól vissza nem riadva újból megindítják a harcot, — midőn vezért kapnak az ifjú Thököly Imre személyében, — a vallásszabadságért és az alkotmányért. A felkelők törekvése mindig arra irányult, hogy első sorban a felvidéki bányavárosokat és fontos stratégiai pontokat vegyék birtokukba s a nemzetiségi vidék lakosságát lekössék. Így tett Thököly is.

A felkelés hírére erősen megcsappan a diákság száma. 1676-ban 330 deák van, a következő évben csak 154. Az 1678-ik

elkerülje, megmérgezte magát Besztercebányán. Ez volt talán az egykorúak felfogása. Pauler ellenben kimutatja, hogy már a febr. 28-án megnyílt besztercebányai gyűlésen is betegen jelent meg s márc. 28-án (1667.) halt meg a Besztercebányához közeleső Lipcsén. L. Wesselényi F. n. és társainak összeesk. I. 129—137. l.

¹⁾ L. Wesselényi F. n. és társainak összeesk. I. 129—37. l. és Extractum etc.

²⁾ Ez alapításról testamentuma 10-ik pontjában rendelkezik: „Lego Patribus Scholarum Piarum in Libera Regiaque Civitate Sancto Georgiensi Curias nobilitares: Illyeshaziana, et aliam mediam a regione dicta domus Csuziana nuncupatas, item ibidem Balassyiana et Grinaviensem utramque una cum vineis Sancto — Georgiensibus et Basiniensibus (exceptis in Basiniensi promontorio duabus vineis, per me a quodam Cive emptis et per Civitatem libertatis) ea intentione, ut ibidem in Sancto-Georgio Scholae pro erudienda Juventute erigantur.“ Extractum ex variis O. Sch. P. Scriptoribus.

³⁾ Consignatio Rectorum etc.

év nagy megpróbáltatást hoz a piaristákra. Míg Lengyelországban a pestis szedi áldozatait, Magyarországon dúl a beháború.¹⁾

A felkelők feldúlják az egész Felső-Magyarországot és magukkal visznek mindent, ami vihető.²⁾

A felkelők kifosztják a plebániatemplomot, elvisznek belőle minden elvihetőt, aztán felgyújtják a várost, melyből csak a piaristaház és a városon kívül levő fallal körülvett Mária-templom maradnak épen.³⁾ A piaristák házára is tüzet dobnak, de 2 fráter csakhamar észreveszi s eloltja. Ekkor hamvadt el a város érdekes levéltára is.

Az épen maradt rendház ingerli a kurucokat s megtámadják a kollégiumot. A bennlevők kétségbeesetten védekeztek, míglen a fölkelők betörték az ajtókat és előzönlöttek a folyosót. A ház főnökét, Istvánt s a 2 frátert, Tamást és Wolfgangot kegyetlenül megkínózták, tüzes vassal sütögették, összeszurkálták őket s életben maradásukat a lengyel segédhad egy tisztjének köszönhatték. A kiállott szenvedések azonban nemsokára sirba vitték őket. Azután a templom helyén levő kápolnába mennek, azt feldúlják, a képeket elégetik, az oltárokat ledöntik s a harangokat ledobálják. A termekben még az ajtókat, ablakokat is kitépik. Mikor romboló munkájukat bevégezték, újra tüzet dobtak a házra s a nyugati részen a tető és a farészek el is égtek, de a többi rész sértetlen maradt. A felperzselt Privigyét azután elhagyják s Necpálnál ütnek tábort. Megkísértik Bajmóc ostromát is, de sikertelenül. Ekkor megjelenik Pálffy Károly, ki Szentkeresztig űzi őket s ott a kuruc tábort teljesen szétveri.

Természetes, hogy a pusztulás közepette gondolni sem

¹⁾ A kormány díjat tűzött ki a felkelőkre, főleg a vezérekre: „1667. Den. 30. Aug. Wurde ein Patent angeschlagen, daswer einen Malcontenten fangen, oder niedermachen wird, sein bezahl haben solle, auf Haupter den Malcontenten, aber wurden 1000 Reichstaller gesetzt.“ *Analecta Scepusii*. II. 41.

²⁾ Trieben die Curotzen auch hier die eine Heerde Vieh hinweg, und konten nicht mehr eingeholet werden, sondern gieng alles verlohren. *Analecta Scepusii* II. 45. I.

³⁾ A nagy pusztulás érhető az ott dívó építési rendszerből. Ma is mintegy egymásra borulnak a háztetők s így tűz esetén egész utcák forognak veszélyben.

lehetett az iskola megnyitására. Minden egyébtől eltekintve hely sem volt, ahol taníthattak volna, mert a kollégium telve volt hajléktalanul maradt polgárokkal, kik itt nyertek menedéket, míg házaikat lakhatóvá teheték.

Ez pedig nehezen ment, mert a nép mindenéből kifosztva sem költséggel, sem megfelelő munkaerővel nem rendelkezett s így az év nagyrészét a piarista házban töltötte.

Thököly a felsővidék meghódítása után, mivel a nymwegeni béke lehetővé teszi, hogy Lipót egész erejével a felkelők ellen fordulhasson, fegyverszünetet köt. A nyugalom rövid ideig tart: Thököly 1679-ben újra a tett mezejére lép, de a szörnyű pestis, melyet lengyel katonák hurcoltak be, megbénítja a hadakozó felek erejét. Privigye ezt a természeti csapást szerencsésen elkerüli.

Annál izgalmasabb volt az 1680-iki év. Most már nemcsak a kurucok, hanem a törökök is fenyegették Privigyét. Ha hírt hoztak valamelyik, vagy mindkettő közeledtéről, a piaristák felkerekedtek és a bajmóci várban kerestek menedéket. Itt nyitottak iskolát is annak a néhány gyermeknek, aki oktatásban kívánt részesülni. A filozófiai kurzust áteszik a békésebb Podolinba.

Szeptemberben visszatérnek ismét a városba és 11-én Erdődi Pálfiy Ferdinánd egri püspök újból felszenteli a profanizált templomot.

Habár a rendi feljegyzés szerint a rektor „kieszközli Privigye számára Thököly védelmét és a kath. vallás szabad gyakorlatát e részeknek,¹⁾ mégis folytonos rettegésben élnek és folyton vándorolnak iskolájukkal, melyet csak a syntaxisig tartanak fenn. Mindenki reménnyel tekint az 1681-iki országgyűlés elé, melynek feladata lett volna békét teremteni, de az óhajtott béke a két fél kölcsönös bizalmatlansága folytán létre nem jöhetett.

Sőt az óhajtott nyugalom helyett újabb nyomorúságot s bajt hoz az 1681-ik év. Hírül hozták ugyanis, hogy 300 török s 200 felkelő pusztít a vidéken s egyenesen a városnak tart. Okulva az előbbi évek eseményein, a lakosság egy része menekül, hogy életét s ingó javait biztonságba helyezze.

¹⁾ Prividiae. protectionem a comite Tökelió P. Rector impetrat et liberum orthodoxae fidei exercitium pro illis partibus. Initia Sch. P.

Az előre jelzett csapat meg is érkezik s épen vásár van, mikor a várost megrohanják. A vásáros népet mindenéből kifosztják, az ellenállók életükkel lakolnak. A polgárok közül többen a kollégium falai közt keresnek menedéket. A támadók követelik a piaristáktól a kapu kinyitását, ellenkező esetben kegyelemre senki sem számíthat.

Azonban a szerzetesek, kik tudomást szereztek a Breznóbányán történekről,¹⁾ élet-halál harcra készültek. Küzdelmükben segítségükre voltak a bemenekült polgárok és 22 körmöci vasas, kik szintén a rendházban kerestek védelmet. Elhatározták, hogy körömszakadtáig védik magukat, mert ha a felkelők, vagy a török kezébe jutnak, a halálnál is rosszabb sors vár rájuk. Az ostrom teljes 12 óra hosszáig folyt szakadatlanul, a hős védők közül már 10 holtan feküdt, amikor segély érkezett s a támadók elmenekültek.

1682-ben újabb fegyverszünet jő létre Thököly és Lipót között s ezalatt tartja esküvőjét a felkelő vezér Zrínyi Ilonával. Tartós béke azonban még most sem jő létre, sőt Thököly szövetségese, a török felújítva a nagy Szulejmán tervét, végleg le akar számolni a „bécsi királlyal“ s magának Bécsnek ostromát tervezi. Hogy Lipót erejét Magyarországon lekösse, a felkelők ügyét hathatósan támogatja. Thököly hadai tehát újra elárasztyják az északi részeket s mivel a Caprara és Pálffy János vezérlete alatt álló császári hadsereg távol van, 800 gyalogos s néhány lovas csapat Bajmóc alá száll. A község falait hágcsókkal meg is másszák s a községet kirabolják. Szeptemberben a vár is kezükbe kerül s Thököly Bajmócot egy Hidvigius (Hédvégyi, Hidvéghi) nevű lutheránus tiszjére bízza, ki a katolikusok iránt rendkívüli ellenszenvvel viseltetik, a katolikus papokat elűzi, a templomokat pedig hitfeleinek adja.

A felkelők Privigyét is meglátogatják s a piaristák házának közelében ütnek tábornak.²⁾ A következő nap reggelén azonban

¹⁾ „Nostrī interim Breznae a rebellibus capiuntur, caeduntur.“ Initia Sch. P.

²⁾ A ház közel esik a város végéhez s Privigye és Bajmóc között nagy kiterjedésű sík vidék vonul el, melyet a Nyitra folyócska és jelenleg a vasút vonala szel keresztül.

váratlanul megérkezik Eizler generális; a felkelők meglepetésükben védekezni sem tudnak. Egy részük elesik az egyenlőtlen küzdelemben, a többi menekül a hegyek közé s az erdőkbe, hátrahagyva a zászlókat és az egész zsákmányt. A piaristák, kiket mindenükből kifosztottak, elszéledtek Podolinba és Lengyelország egyéb rendházaiba.

Tököly a Duna balpartján vonul Pozsonynak, Kara Musztafa pedig Bécsét veszi ostrom alá. Bár a bécsi kormány egész Magyarországot könnyen odadobta zsákmányul a töröknek, de Bécs védelmére mindig megtett minden lehetőt, aligha kerülte volna ki sorsát, ha idején meg nem érkezik a hős lengyel király, Sobiesky János, ki a két tűz közé szorult török hadon fényes győzelmet arat. Ez a veszteség megbénítja a török erejét, nem az anyagi annyira, mint inkább az erkölcsi, melyet többé kiheverni nem tud. Thököly megfosztva a török támogatástól, sikert nem remélhet. A császári sereg ellenben mind nagyobb-nagyobb tért foglal, s a felvidék is kezébe kerül.

Visszatér lassankint a nyugalom a sokat zaklatott vidékre, s visszaszállingóznak elhagyott fészükbe a piaristák is. A ház eddigi főnöke, István, elkísérte Lubomirszky Jeromos hget, mint udvari káplánja Bécs alá és a diadalmas viadal után visszatérőben Pozsonyban a pestisnek esik áldozatul. Az új rektor Martin János lett. Első gondja a feldult háznak rendbehozatala volt, s mindjárt megkezdte a tanítást is, miben egyetlen segítő társa volt csak: P. Vencel. Később jönnek aztán meg Podolinból a ház többi tagjai.

A császári hadsereg hatalmába keríti Érsekújvárt is, honnan a portyázó török végig szokta dulni a Nyitra mentét. Tököly szerencsecsillaga végleg elhalványul, hívei egymásután hagyják el, s végre a váradi basa fogságra veti. A fogság ugyan nem tart sokáig, de sem Tököly, sem a török nem tudja visszahódítani többé az elvesztett tért, sőt újabb, az eddiginél súlyosabb csapások érik.

1686-ban az ország fővárosa „a próféta előháza“ 145 év után ismét magyar kézre kerül, s ezt követi Szeged, Kaposvár, Siklós, Kalocsa megvétele.

Debrecent Karaffa tábornok azon ürügy alatt, hogy titkon a törökkel szövetségelt, rendkívül megsarcolja.

A megváltozott állapotok következtében a tanulók száma folyton nő. 1687-ben már a filozófiai kurzust is áttelepítik Podolinból, s tanár P. Gábor (ab Angelo Custode) lesz.

A háznak ez időben egyik jeles tagja, *Mösch Lukács* (Lucas a S. Edmundo). 1651-ben született Mainzban német családból. Hajlamot érezve a pap-tanári pályára, 1668-ban a lengyelországi Ressonban a kegyestanítórendbe lépett. Társai közül csakhamar kitűnt rendkívüli éles elméjével és a matematika iránt tanusított előszeretetével. Emellett kiváló jártasságra tesz szert a görög és latin irodalomban és a filozófiában is. Varsóban felismeri a király, Sobiesky János, a bámulatos tehetséget, mely az egyszerű, igénytelen szerzetesben lakozik, s rábizza fiának, Jakab hercegnek szellemi és erkölcsi kiképzését. A rábízott feladatnak eleget téve Privigyére kerül, hol ismét Pálffy Károly kéri fel fiának, Miklós-nak és Ferencnek oktatására, főleg a matematikában, filozófiában és hadi technikában. Pálffy Károly aztán magával viszi őt is, mint gyóntatóját, Buda alá, s az ifjú pap a tábor elhelyezésére oly kiváló tervet készít, hogy a szakembereket bámulatba ejti. Sajnos, hogy itteni szerepléséről bővebb adataink nincsenek. Talán több emléke marad fenn, ha Buda visszavétele után reá nem bízzák a privigyei ház évkönyvének vezetését, mert így szerénysége tiltotta, hogy önmagáról beszéljen. Horányi is röviden átsiklik rajta: „*redux ad eundem Comitem Pálffyum, ut arbiter conscientiae cum eo castra sub Budam posita, petiit, multumque sua in castris metandis peritia insigni ad Budae faustam expugnationem contulit, praeclearumque scientiae militaris famam Caesareo in exercitu post se reliquit.*“¹⁾ Ez az egész, miben Mösch Lukács szereplését Buda visszafoglalásában vázolja.

Érdemei elismerésül Martin János után reá bízzák a ház vezetését és mint házfőnök mindig azon buzgólkodik, hogy a főnöksége alatt állók a tudományban és a vallásosságban a tökéletességnek minél magasabb fokára jussanak, s a ház tekintélye öregbítették.

¹⁾ Script. Sch. P. II. p. 347—48. I.

1670. óta nemcsak a tanítás terén működnek a piaristák, hanem Szelepcsényi megbízásából a lelkészkedés terén is. Ők vezetik a plebániát. Azonban a rend ezt sohsem nézte jó szemmel, mert e működés elvonta a tagokat eredeti hivatásuktól, annyi emberrel pedig még mindig nem rendelkeztek, hogy külön személyeket rendeljenek a plebánia ellátására, kiknek egyedüli feladatuk a lelkészkedés legyen. Ez okból, amint rendezettebbek lettek a politikai viszonyok, visszavonultak a plebánia vezetésétől, s azt világi pap vette át. Azonban 1689-ben meghal a plebános, s a nép mindenképen a piaristákat szeretné lelkészekül megnyerni. Azonban buzgalmuk a rend és Széchenyi György primás ellenkezésén megtörik.

A plebániát tehát nem nyerik meg, de annál nagyobb buzgóságot fejtenek ki, mint hittérítők. Működésük nem szorítkozik csak a város területére, hanem mikor az előadás szünetel, kezükbe veszik a vándorbotot, bejárják az egész vidéket Nyitraig, s mindenütt nagy hatást érnek el az igazi meggyőződés hangján elmondott beszédeikkel. A betelepülés alkalmával azt jegyzi fel az évkönyv, hogy Privígyén alig találkozik katolikus ember: 1692-ben Mösch Lukács meglegedetten tapasztalja, hogy a városban csak egy polgár és egy koldus van, kik a lutheránus felekezethez tartoznak s ez a piaristák érdeme,¹⁾ mert ha volt is világi plebános, annyira lefoglalták őt a plebánia teendői — hozzátartozott a környék is, — hogy térítésre gondolni sem lehetett. Sikerüknek másik oka is volt: sohasem voltak türelmetlenek. Nem kíméletlen támadással, hanem az igazság meggyőző erejével igyekeztek eszméiknek híveket szerezni.

Igy bizalommal járulnak hozzájuk, gyermekeiket a protestánsok is iskoláikba küldik abban a korban, mikor az ellenreformáció győzelmes előrehaladása folytán rendkívül kiélesedik a viszony a katolikusok és protestánsok közt.

A podolini intézetről az 1644-ik évhez ezt jegyzik fel az évkönyvekben: „Ad Scholas vero Podolienses iuventus frequens

¹⁾ Consignatio Rectorum etc.

confluebat ex Polonia, Silesia, Hungaria, ex Scepusio autem etiam lutheranae sectae alumni.“¹⁾

Az 1689-ik évben a privigyei piaristák templomának nagy szenzációja volt: Berzevitzy Valérián 2 török asszonyt vett fel a katolikus egyház kebelébe.

Ezen évben nyerik meg Varzecha József rendfőnök közbenjárására a generális engedélyét, hogy Privigyén felállíthassák a formalis noviciatust, melybe mindjárt felvételt nyer hat magyar fiú. Így tehát előkészítik az útját, hogy rövid idő alatt magyar szerzetesekből kerüljön ki a házak személyzete.

Pálffy Károly gróf azt a 25,000 frtot, melyet anyja a neulempachi birtokra lekötött, szeretné átvinni a bajmóci uradalomra, s e tárgyban érintkezésbe lép a renddel. A tárgyalás folytatásával a rendfőnök a rectort bízza meg, de elővigyázatra szólítja fel, „ne quod in solita inscriptionis forma subrepat, vicissitudine temporum, periculum.“ Azért inti, hogy kérje ki a jogtudósok véleményét és őfelsége jóváhagyó megerősítését: „ita tamen, ut in omnem, quod Deus avertat, revolutionis casum si praedicta bona Bajmóccensia hostiliter impetita alienarentur, vel sufficere nequirent, menti Excellmae Fundatricis ad primaevam inscriptionem, alia que habita et in futuram habenda bona ius plenum respectíve habeamus.“²⁾ A rektor e felhatalmazás alapján Bécsbe megy, hogy ott a táborban levő Pálffy Károly nejevel, Liechtenstein Sidonia Ágnes hercegnővel az ügyet elintézzze.

A megállapodás ez eredeti alapítólevelével csekély változtatásával (servatis essentialibus) létre is jön. A grófné kötelezvényt (litterae obligatoriae) ad ki, Lipót szintén hozzájárul a szerződéshez, s így végbemegy a transsumptum.³⁾

¹⁾ Initia Schol. Piarum etc.

²⁾ A privigyei ház levéltárában (No 17.) Az előzetes tárgyalásokról és megállapodásokról szóló oklevelek ugyanott No 8, 10, 14 és 15 alatt.

³⁾ „Ego infrascripta notum facio omnibus et Singulis, quorum interest, me Summam Viginti quinque millium florenorum Rhenensium voluntarie et incoacte pro Fundatione Collegii Privigiensis Religiosorum Patrum Piarum Scholarum, ab Excellmo Dno Dno Generati Comite Joanne Carolo Pálffy Dno Marito Meo legitimo, ex Bonis Maternis indivisis excisam et suae Exclae ac Cohaeredibus suis in paratis praenumeratam, acceptam, ac pro

A következő évek változást idéztek elő a magyar rendházak állásában. Eddig a magyar tartomány a lengyelhez volt csatolva, mint a melyből kiágazott s amely 1662-ben függetleníté magát a némettől. Kollonich érsek, kinek politikai téren az összmonarchia megvalósítása volt az eszméje, ez eszmét minden téren érvényre akarta emelni.

Visszatetsző volt neki, hogy a magyar piaristák Lengyelországtól fűggnnek. Mikor tehát 1691-ben pápaválasztáson Rómában volt, arra igyekezett rávenni a generalist, hogy egyezék bele a magyar rendházaknak Lengyelországtól való függetlenítésébe, illetőleg azoknak a német provinciához való csatolásába. Az eszme tetszett Antonio Pignatellinek is, kit most választottak meg XII. Ince néven pápává, s ki mint bécsi nuncius ismerhette a viszonyokat. A generalis készséggel teljesítette a rend jóindulatú pártfogójának kérelmét.

1692. május 16-án jelent meg Foci János Ferenc rendelete, mely a magyar házakat (Privigye, Breznó, Pozsonyszentgyörgy) elszakítja a lengyel provinciától.

assecuracione tum praefatae Summae viginti quinque Millium floren. Rhen, quam Census annui Mille quingentorum floren. Rhen. exinde pervenientis, perpetuis semper temporibus dictis Religiosis Patribus Piar. Scholar pendentorum in Domino suo Neu-Lempachiensi, cum omnibus suis in et adpertinentiis, ex haereditaria divisione attributo existente a quibuscunque Oneribus immuni, libero et puro, Anno Millesimo Sexcentesimo Septuagesimo Secundo die Vigesima nona Augusti inscriptam fuisse fateri. Praehabita autem matura animi nostri deliberatione justis, ac gravibus de causis, cum consensu supradictorum Patrum Piarum Scholarum, ac cunctorum haeredum habita superinde expressa, ab altepraetitulo Excellmo eorum Patre Dno Fundatore Plenipotencia, ex iamdicto Dnio Neulempach, in Dnium nostrum Bajmoczense in inferiori Hungaria in Comitatu Nitriensi existens, habitum, nullis quoque oneribus gravatum, Possessione Tuzina excepta, pro transferenda praedicta Summa Capitali Viginti quinque Millium floren. Rhen. relaxatione literarum inhibitoriarum, fateor quoque me a dictis Patribus Piar. Scholar. expetiisse et accepisse ac pro Hypotheca antelatae Summae pari Obligatione prout Dnium Neulempacense inscriptum fuisset, cum omnibus in et ad pertinentiis praefatum Dnium Bajmoczense inscribendum, me omnino sequenti serie obligasse. Ut igitur praementianatos Patres Piar. Schol. sufficienter assecuratos et affidatos super praescripta Capitali Summa et Annuo Censu eisdem Patribus Piar. Schol. perpetuis temporibus pendendo, omnino reddam ac

Maguk a magyar piaristák sem idegenkedtek a lengyelekkel való szakítástól. Ennek okát nemcsak abban kell keresnünk, hogy még mindig tekintélyes a német, cseh s morva származású egyének száma, hanem abban is, hogy a XVII. sz. vége felé jelentkeznek azok a szimptomák, melyek az állam függetlenségét aláássák, az állam testét idegen hatalmak zsákmányává teszik, s ez a politikai züllés nem hagyja érintetlenül az egyházat s a piaristarendet sem. Már 1687. körül hideg a viszony a lengyel és magyar piaristák között: „Hoc ipso tempore — írja az Initia összeállítója — P. Hungari pertaesi tot tricarum ac turbarum Polonicarum, necnon regiminis eorum indiscreti, Germanis coniungi laborant.“¹⁾ A kapocs azonban nem jő még most létre a német tartománnyal.

Épen Privigyén tartózkodott a rendfőnök, midőn a generalis levele megérkezett, melynek értelmében a magyar rendházak vice-provinciát alkotnak, melynek élére átmenetileg a német származású Mösch Lukácsot állítja, mint generalisi megbízottat (commissarius

faciam (donec diplomate Regio affidati et assecurati fuerint, quod in proxima Diaeta Anni Currentis celebranda, altementionatus Excellmus Dnus Generalis in optima forma tenebitur curare expediri) interim nomine eiusdem Excellae modo infrascripto obligo, me vigore praesentium, et inscribo Dnium nostrum Bajmocz cum omnibus in et adpertenentiis, ab omni Onere, ut supra dictum immune, liberum et purum.

Secundo. Promitto et obligo me ad Instrumentum Ltterarum Assecuratoriarum, medio Inclytae Cancellariae Hungaricae, aut Venerabilis per ipsos Patres Scholar. Piar. obligendi Capituli, Eisdem Extradandum, per suam Excellam, in proxima, ut supra dictum, Dioeta procuranda acturam. Pariter etiam pro maiori Eorum Patrum Piar. Schol. Literas Inhibitorias ne in praeiudicium huius Foundationis, ullus in praescripta Bona Bajmoczensia procedat vel Executionem mittere possit ac valeat, a Iudicio competenti extracturam. Tertio. Promitto et obligo me Censum Annum Mille quingentorum floren. Rhen. in eodem valore, et eodem Ordine, ut in Originali Primaevae Obligationis expressum haberetur, perpetuis semper temporibus absque omni Tergiversatione, defectu, ac procrastinatione infallibiliter curaturam deponi. Quod si (quod Deus avertat) ante expeditionem praedicti Instrumenti Literarum Assecuratoriarum et Literarum Inhibitoriarum, Excellmus Dnus, Dnus Fundator, casu quopiam, morte praeventus esset; promitto et obligo, tam me ipsam, quam omnes nostros haeredes, ac futuros successores, omniumque nostrum Bonorum Possessores et Tenutarios huius modi

¹⁾ Initia Schol. P. 8. 1.

generalis). Tehát 3 éven át független úgy a lengyel, mint a német provinciától, s egyenesen a generálisnak van alávetve. Három év múlva (1695. márc. 26.) megtörténik a német tartománnyal a kapcsolat, s Mösch Lukács alprovinciális lesz.

A lengyeleknek a vizzálykodás dacára rendkívül fáj az elszakadás, s az 1692-iki káptalanról hazatérők könnyek közt vesznek búcsút Privigyén magyarországi testvéreiktől. Az elválás idején Lengyelországban a rendnek 12 háza van 161 szerzetessel, Magyarországon 3 ház 17 szerzetessel (Privigyén 13, Breznón 2, Szentgyörgyön 2.)

Az 1696-ik évben meglátogatja a generális a privigyei házat, mikor Lengyelországba iparkodik, hogy az ott uralkodó állapotról személyes tapasztalatot szerezzen.¹⁾

Instrumenta omnino procuraturos, et expediri facturos: ac sub fide ac honore meo, Successorumque meorum eiusmodi foundationis Litteras firmiter et inviolabiliter observaturos, nec ullo modo quovis colore quaesito contraventuros. In casu vero contraventionis habeant praefati Patres Piar. Schol. suum recursum ad forum competens, cuius rei maiorem fidem, has sigillo munitas propria subscribo manu.

Vienna in Austria quarta Octobris, Anni Millesimi Sexcentesimali Octuagesimi Septimi.

Consentio Carolus Pálffy m. p. L. S.

Ágnes Gräffin Pálffy gebohrne fürstin V. Lichtenstein.
L. S.

A privigyei ház levéltárában No 20. és No 19. alatt. Az eredetinek egy példányát a pozsonyi káptalan levéltárában helyezték el.

¹⁾ Kuriózum kedvéért, de meg a kor jellemzéséül is felhozok egy esetet, mely az 1696-iki évhez van jegyezve. Van a ház könyvtárában egy fekete doboz, melynek tetején e szavak olvashatók: „Manus dextra inusta libro in Colle. Privid. Schol. Piar. 10. Aprilis. Anno 1696. a piae mem. Illmo et Rndmo Stephano Kada Eppo. Transsylv. pro sui liberatione e Purgatorio se insinuante.“ Oldalán ezen felírás áll: Benedicite Spiritus. et Animae iustorum Domino. Danielis 3.

A dobozban egy fehér bőrkötésű cseh biblia van: Postilly Nedelni, melyet 1667-ben nyomtak s 517 lapból áll. A címlap belseje elárulja, hogyan kerül a piaristákhoz: Anno Dei gratia 1667. Bibliothecae Prividiensi Scholar. Piarum oblatas ab Illo Rndmo. D. D. Leopolde Kollonicz. Deo gratias. Orate Fratres.

A könyvben egy kifejtett jobbkéznek beégetett helye látszik 100 oldalon keresztül. A hozzá fűzött egykorú feljegyzés így mondja el az esetet:

IV. FEJEZET.

Tokay fölkelése. Mösch Lukács halála. Bojár András. II. Rákóczi Ferenc fölkelése. Bajmóc. A fölkelők Privigyén. A szabadság ügye hanyatlík. A szatmári béke. A rend becikkelyezése. Az önálló magyar provincia kialakulása.

A XVII. sz. végén a privigyei intézet virágzásnak indul; 1696-ban a tanulók száma 313. Azonban a következő évben már erősen megcsappan ez a szám, mert az a hír terjedt el, hogy Tokay Ferenc felkelő hadával előzőnlötte a felvidéket és sorsát Privigye sem kerülheti ki. A piaristák július havában összegyűjtik értékes tárgyaikat és kezdik Bajmócra hordani, az iskolákat azonban még fentartják Privigyén. De csakhamar kiderül, hogy a hír tuzlott s a felkelés a harangodi csatavesztéssel véget ér. Így

Kada István esztergomi kanonokot Sebestyén András erdélyi püspök halála után (1683.) Lipót kinevezte erdélyi püspökké (1687.) Róma a megerősítést megtagadta, de kinevezte Kadát apostoli vicariussá. Az új vicarius a zavaros időkben nem jelent meg Erdélyben, hanem Gyulaffy Lászlótól várt értesítéseket az erdélyi állapotokról. Ez értesítések pedig éppen nem voltak kedvezők, s így végleg lemondott az erdélyi útról.

1695. szept. 23-án — a kézirat szerint 24-én — meghalt. 1696. ápr. 2-ától éjjelenként óriási zaj tölté be a házat. A bennlakók rémulve hallgatták a zajt, melynek okát megmagyarázni nem tudták. Az ifjúsággal egyetemben könyörgéseket is tartottak, hogy Isten távolítsa el házuktól ezt a kísérteties jelenséget, de hiába. Április 10-ének éjjelén is megismétlődik a zaj, különösen fr. József cellája körül, kinek már az előző évben is volt hasonló esete Szentgyörgyön. Végre ajtaján kopogtatást hall, s kérdésére válaszul azt kapta, hogy Kada István püspök van jelen, ki neki a kisebb rendeket feladta; halála óta a purgatóriumban szenvedett, de most kiszabadul, ha a ház egyik tagja, P. Ferenc 3 misét mond érette Mária-Czellben mindazok nevében, kiknek a kisebb rendeket feladta.

A fráter jelet kér a szellemtől, mire asztalán zörgést hall és füstszagot érez szobájában. Rémulten kiabál társaiért, kik szobájába jönnek, s látják az asztalon levő szt. Irásban a jobb kéz lenyomatát.

működésüket nyugodtan folytathatják s folytatják is úgy a tanítást, mint a hittérítés terén. Hittérítői buzgalmuk ez évben 16 hívőt nyert meg az egyháznak.

Nagy veszteség éri azonban a házat Mösch Lukács lemondásával (1697.) A kiváló férfiú 1700-ban elhagyja Privigyét s Magyarországot és Nikolsburgban telepedik le, hol a következő évben meghal. Sok oldalú elfoglaltsága mellett arra is talált időt, hogy nagy tudásából valamit papírra vessen és a nagy közönség elé bocsásson. Nevezetesebb művei: 1. *Dictiones funebres etc.* 2. *A Széchenyi Györgyhöz intézett Cursus secundus.* 3. *Vita poetica.* 4. *Arithmetica practica sive scientia numerorum.* Különösen ez utóbbi műve nevezetes. E nemű értékes munkája kéziratban is maradt fenn a kegyes-tanítórend központi levéltárában.

Möschnek a helyébe Bojár András lépett, ki mint jogtudós vált híressé. Ő sem a magyar föld szülötte. Idegenből, a morvaországi Strassnitzból származott (szül. 1644.), de a magyar levégő és a rend nemzeties irányú szelleme csakhamar magyarrá tették. Buzgó kötelességtudását, minden jó és nemes iránt való fogékonyságát akarta a rend kormánya megjutalmazni, midőn őt a szentgyörgyi, majd a nyitrai ház főnökséggel kitüntette. Már 1701-ben neve az ország határain is túl terjed s a generális mint visitator Lengyelországba küldi. Ekkor már a magyar viceprovincia élén áll.

Reggel a plébános és a megyei szolgabírák megindítják a vizsgálatot s a püspök személyes ismerősei azt állítják, hogy tényleg az ő kezének és újjainak alakja van beégetve. Az eset nagy hatással van a lutheránus zsoldosokra s közülök többen áttérnek a kath. vallásra.

Karácsony és husvét előtt szokásban van a rendben az úgynevezett *renovatio votorum* (fogadalom-újítás), melynek hivatalos nyoma van. 1696. április 29-én elszámolja a rektor, kik újították meg fogadalmukat s aztán így folytatja: „*Quia vero P. Franciscus a S. Venceslao et Fr. Joseph a S. Gabriele perrexerant ad Cellas Marianas, ut ibidem tria Sacra absolverent poscente id anima pie defuncti Illmi Stephani Kada Eppi Transsylvanis, qui 10. aprilis apparuerat fratri Josepho et hoc ipsum voce articulata expetierat ideo reduces ex Cellis Marianis renovarunt sua vota die May.*“ L. a *Renovatio votorum etc.* c. kéziratot.

A szentgyörgyi esetet egy 28 oldalas nyomtatott jegyzőkönyv beszéli el. (L. a priv. piaristák házi könyvtárában.)

Alatta a noviciatus fellendül, a XVII. sz. utolsó évében 12 tagot számlál, az iskolai növendékek száma szintén emelkedőben van ismét (221.) Azonban csakhamar újabb megpróbáltatás vár reájuk. A Tokay-féle felkelés véget ért ugyan, de mély keserűség maradt vissza a hazáért aggódó hazafiak és a folytonos zaklatásnak kitett polgárok lelkében. Csak alkalmas vezér kellett, ki a lelkekben forrongó szenvedélyt kitörésre bírja és a mozgalomnak élére álljon.

Ki lett volna erre alkalmasabb, mint az a Rákóczi Ferenc, ki csak most menekült ugyanazon börtönből, melyből nagyatyja vérpadra lépett, s kinek egyetlen vétke az volt, hogy nem tudta megtagadni nemzetét és hazáját.

Lemondva az élet kényelmeiről, a kedves családi tűzhelyről, kockáztatva vagonát és mindent, mi egy embernek kedves lehet, megindult azon az úton, melyet neve és családi hagyományai tűztek ki eléje.

Zászlói alá tömegesen tódul az elnyomott föld népe, majd midőn belátta a nemzet, hogy egyedül a szabadság szeretete és a vágy hazáját felmenteni az idegen járom alól¹⁾ vezérli elhatározásában, a nemesség is hozzácsatlakozik.

Privigye, melyet a sok csapás jólététől megfosztott, sorsát most sem kerülhette el Bajmóc miatt.

Bajmóc (Bojnic, Bodnice) Privigyével szomszédos. A vár története homályos. Valószínű, hogy már a honfoglalás korában létezett, de 1300-ig semmi adatunk sincs reá. Vencel 1301-ben Csák Máténak adja. Károly Róbert idejében Selotus báné volt, 1383-ban László volt nádor birtokában van, de 10 év mulva már Ilosvai Lestár a tulajdonosa. A husziták gyakran rabolják a vidéket és a várat, s ez rövid időre kezükbe is kerül. 1470-ben Onuphrius (de Niffor) birtokában van. Ő alapítja a prépostságot, melyet gazdag javakkal s Lazan és Kamjaka községekkel ajándékoz meg. A család férfiága azonban kihal, a birtok a koronára száll; Mátyás fiának, Korvin Jánosnak adományozza. Úgy látszik, Korvin János szívesen tartózkodott e gyönyörű vidéken, bár egy alkalommal majdnem áldozatul esett várnagya, Poky Péter ár-

¹⁾ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. 8. I.

mánykodásának. Ezt Korvin ellenségei felbérelték ura ellen, de az őrség szeretett urát értesítette az ellene készülődő merényletről, s a hűtlen szolga életével lakolt. A vár birtokosai aztán a Szapolyaiak, majd I. Ferdinánd adományozása folytán a Thurzók lesznek.¹⁾

A török gyakran pusztítja a várost, de a várát bevenni nem tudja. 1604-ben Bocskay is sokáig ostromolja sikertelenül, mig nem Thurzó Szaniszló megnyitja előtte a vár kapuját.

A család utolsó tagja, Mihály, beteges és részeges volt és birtokait részint zálogba vetette, részint eladta.²⁾ Halála után (1636.) birtokaira a királyi kincstár tette rá a kezét.³⁾

1637-ben II. Ferdinánd a Pálffy családnak adományozza, s azóta annak birtokában van.⁴⁾ A város, mely Privigyétől kocsin körülbelül félórányira fekszik, ma is kőfallal van kerítve. A vár ó- és újvárból áll. Egy részét mostani tulajdonosa gyönyörűen helyreállította, a nyugati rész azonban még eredeti alakjában van. A külső udvarból vaspántokkal erősített tágas kapu visz az újvárba.

Már IV. Béla korában híres volt timsós és kénes hőforrá-

¹⁾ I. Ferdinánd Thurzó Eleknek hűségét a Szapolyai birtokok tetemes részével jutalmazza, mint maga mondja: „ volentes pro his ipsius Alexii Thurzó meritis cumulatis, et servitiis gratissimis ei gratia, liberalitate et munificentia nostra adesse singulari, Castra, Castellā, Oppida, Villas, possessiones portionesque et iura possessionaria Joannis Zapolya Comitis Scepus mediantibus certis literis nostris donationalibus superinde confectis, eidem Alexio Thurzo et suis Fratribus dedisse, donasse et contulisse dignoscimur etc.“ *Analecta Scepusii* p. IV. 84. l.

²⁾ „Cum nullam generis propagandi spem videret, latifundia sua pignori opponere, alia promiscue inscribere, nonnulla plane vendere, abalienareque coepit.“ *Analecta* p. IV. 151. l.

³⁾ „Eodem die Camara Posoniensis expeditiv D. Michaellem Majthényi, qui arcem Temetvén, Galgocz, Sempthe, Bajmócz, cum annexis Civitatibus oppidis, Castellis ad rationem Fiscii occuparet.“ U. o. 151. l.

A birtokok aztán a fiscus kezébe mennek át: „Judices Regni bona omnia Thurzoniana, sex arcis nimirum Szepes, Rikno, Temetvén, Galgócz, Sempthe, Bajmócz, Fisco Regis adjudicarunt Tirnaviae. Bona autem Thurzoniana aestimata sunt duobus millionibus.“ *Analecta* p. IV. 152. l.

⁴⁾ A vár levéltárához nem juthattam, e vázlatot elszórt adatokból állítottam össze.

sairól, melyeket azonban kevesebben keresnek fel, mint az igazán kiváló gyógyhatású fürdő és a gyönyörű, vadregényes vidék megérdemelné.¹⁾

A Pálffyak a Habsburgoknak rendithetetlen hivei és mint a császári hadak vezérei, a fölkelés ügyének ellenségei. Ezért keresik fel tehát a felkelők a Pálffy-birtokokat, s azokat végig dúlják. Volt bőséges ok fájlalni a piaristáknak, mert nem választották lakóhelyül inkább Bajmócot, melyet az alapító szintén felajánlott.

A ház főnöke, midőn hirül vette, hogy Bercsényi és Károlyi közelednek a felkelőkkel, az értékes holmit a várba hordatta. A ház őrizetére ismét hárman maradtak vissza.

A folytonos vándorlás elkeserítette már a tagokat is, elmentek tehát Morvaországba, hogy tudassák a rendfőnökkel helyzetüket s a teendőkre nézve tanácsot kérjenek. A rendfőnök Fexer (Fajer) Placid, ki 1700-ban Privigyét s 1702-ben a többi házat is meglátogatván, a viszonyokat ismerte, türelemre intette társait.

A várban a beteg P. Vencel és a holmi őrizetére rendelt Fr. Lipót maradt.

Privigyén csak 3 napig tartózkodott a két vezér s a ház története inkább a szeretet hangján szól Rákóczi vitézeiről, nem pedig a megbotráncozásán, mint Thököly kurucairól. Mig Tököly katonái a katolikusok ellen kegyetlenkedtek, az egész várost feldúlták, noha az ellen sem állt, most nem találunk említést gyűjtogatásról, kegyetlenkedésről. Házunk is kikerüli a pusztulást, sőt szívesen látott vendégekül üdvözli falai közt a vezéreket. Bercsényi itt tartózkodásának emléke az a levél, melyet Kubinyi Ádám intézett a vezérhez. Az erősen megfakult levél a murányi vár ostromára érdekes dolgokat tartalmaz.)

¹⁾ Keczer Ambrus is említi naplójában (1663.) „Bajmócra valánk Fejérvárig s Dajka István uramék, én is megfürödém, látván, isten jóvoltából nem veszen hatalmat az köszvény.“ Magy. tört. eml. XXXIII. k. 120. l.

²⁾ Védője a sziklavárnak báró Limprecht volt, ki aztán Rákóczi szolgálataba állott s a fejedelem dicsőreleg emlékszik meg róla. II. Rákóczi Ferenc fejed. emlékiratai 121—22 l. A levél eredetije a privigyei levéltárban No 25. alatt.

Nagyságodnak, mint Kgl's Uramnak ajánlom
alázatos szolgálatomat!

Polomhay gazdagh Paternek, ki ben Murány Várában vagyon, és a kinek Breznoy Pater Jezsuitáknak irott Levelét s küldött Postáját intercipiáltuk vala, azon Pater postája mellé én rendelvén oda Breznóbányára Subrosa egy Böcsületes Hrebla Jakab nevű nemes embert, mely Postának is minémű Responso-ria Levelet adtanak s irtanak azon Breznóbányai Jezsuita Uraimék oda Murányban szólót, continentiáját de verbo ad verbum im most ide includálván in Paribus megh küldöttem Nghodnak. Ám láttya innen Kgl's Uram, Nghod, micsoda Fidelissek most is ezen Breznóy Paterekis. Sokan is fognak, Sine dubio, az olyanok közöl Sequensek lenni, kiket tudom Nghod nagy bölcs itéleti szerint idején nemcsak animadvertálni, de provideálni is foghja.

Ennek a Polomhay Paternek minthogy bizonyos Szarvas és apró marhája és frumentuma találtatik ottan Polomhán, méltóztassék Nghod kgl'mesen megengedni ennékem, osztatathassam itt való eghész Táborokra, az kik bizony itten nem kicsiny fogyatkozással élés dolghából vagyunk, sokatis a nagy hidegben fáradunk s nyomorghunk, és azt is megparancsolni ennékem, ne enghedgyem, csak egy két ember belékapjon, s hizzék belőle, hanem ugyanez eghész itt levő Táborokra tizedek száma szerint elosztathassam, ezzel még jobban preselválhattyuk a Capitalis Murányi Dominiumnak Proventussát Méltóságos Fejedelem más nagyobb szükségheire.

Az Istenért, tovább is Naghodat alázatosan kérem, az álgyük ideküldéssével nem kellene késni, előbbeni alázatos levelemnek continentiái szerint. Azon Murány Várából Breznóbányára küldött Posta azt referállya, s itt alatis én kivevén tőle, hogy miként megh hozta a Választ nékiek, és azt elolvasták, ott a Vár piacán, minnyájan kezeket törvén sirtanak, hogy az könyvek úgy hullott, mint egy borsó szem, eőthet penigh mingyárt ki bocsátották Polomhára, hogy ott lakjék immár, vissza a Várban ne győjjön. Hét hétigh lévén közöttök azon Posta ott benn a Várban, tudgya, hogy Lisztyek egy nagy eőregh szűszokban és egy hordóban circiter 60. Czajberkt, hogy dicsekedett, hogy volna

neki cir. 20 kilóval lisztye és az a Czajber olly gazdagh oda be a frumentumból, búzábul és rozszbul, circiter vöth száz kilóval bir. Vághójok már oda fel nincs több tizen egynél. Egy egy kis Profontot osztogattyák egy egy Muskatérosnak két napra s nem többet. In reliquo kívánom Isten számos esztendőkigh tarcsa és éltesse Nghodat, Szeghény Hazánk javára Szerencsésen. Datum Murány alatt die 29. Szeptembris A. 1703.

Nghodnak

alázatos szolgálja

Idősb *Kubinyi Ádám.*

Hátán: Becsült Breznóbányai Birák Uraim és a Falussy Birák is, ezen emberem mellé az hol foghja kívánni, ezen levélnek a Mélt. Generalishoz mennél hamaréb való szolgáltságára egy gyalogh virgonc embert el ne mulassák associalni, significo sub gravi animadversione

Castris Sub Murány.

Kubinyi Ádám Capitány.

(Eredetije a ház levéltárában No 25. alatt.)

A felkelők tábora aztán áttelepszik a Bajmóc alatt elhúzódó mezőre. Tiz napig ostromolják a várat, de bevenni nem tudják. A főszereg elvonul Nagyszombat felé, hátrahagyva az ostrom folytatására a turóci nemességet Huszár József alispán vezérlete alatt.

A piaristák e rendkívüli körülmények között sem feledkeznek meg feladatuk teljesítéséről; a privigyeiek magán úton oktatják a gyermekeket, míg a várban Fr. Lipót gyűjti maga köré a bensorult nemesség és a bajmóci lakosok fiait, számra mintegy 80-at.

A főszereg elvonulása után csakhamar üldözni kezdik a privigyei rendtagokat, a miért 2 társuk a várban tartózkodik. Huszár József tudomást szerezve e méltatlan eljárásról, védelmébe veszi a szerzeteseket s minden bántalomtól megóvjá.

Az ostromló sereg segédcsoportokat és ágyúkat kap, s a várőrség, mivel ivóvizétől is megfosztották, kénytelen feladni a várat. A vár parancsnoka, Marsinszky András, ki drágaságaival menekülni akart, szintén a kurucok kezébe jutott.¹⁾

Karácsony táján megjelenik az eperjesi császári őrség Pri-

¹⁾ L. Historia domus Priv. I. k.

vigyén, hol megtelepszik a nélkül, hogy Bajmóc visszafoglalását megkísérlené. A szerencsétlen városka tehetetlenül kénytelen tűrni a labanc zsoldosok fosztogatását és kicsapongásait.

Az 1704-ik év nem olyan kedvező a fölkelés ügyére, mint az előző. A koroncói és nagyszombati csatavesztések érzékenyen érintik Rákóczit, de energiáját meg nem törhetik. Mindjárt a szerencsétlen kimenetelű nagyszombati csata után parancsot ad a fejedelem Bossányi Jánosnak, hogy Privigyét a labanc őrsegtől szabadítsa meg. Ez a csatából menekültekkel s fokossal, kaszával fegyverzett paraszt haddal 1705. újév napján a nováki rétekre érkezik, s megtámadva az ellenséget, nagy öldöklést visz végbe közöttük.

Nagy bajt okoznak gazdaságilag az értéktelen libertások, melyeket sehosem akarnak elfogadni. Mint az évkönyviró megjegyzi, ennek következtében számos előkelő privigyei család teljesen tönkremegy, s a kollégium is érzékeny veszteséget szenved.

A fölkelés ügye mindinkább rosszra fordul. A zsbói vereység Rákóczit kiszorítja Erdélyből s szövetségese, a francia király, nemhogy segínyt nyújthatna, hanem maga is azon a ponton van, hogy kénytelen lesz dicstelenül meghátrálni. Hőchstädt, Torino, Ramillies megtépték a „Napkirály“ babérait. Az ő bujtogatására Rákóczi hozzájárul a detronizáció tervéhez, mely a szabadságügyét elszigeteli a legitim udvaroktól. Rákóczi szövetségeseül most az új porosz királyságot akarja megnyerni. Azonban midőn az északnyugati határhoz iparkodik, Trencsénél Heister és Pálffy meglepik seregét és teljesen szétverik: „Gyalázatosabb, nyomorultabb s következményeiben gyászosabb csatavesztés ennél sohasem volt“ írja a szerencsétlen fejedelem.¹⁾ Pálffy János Nyitra megvétele után meggyarapodott seregével Bajmócot és Nagytapolcsányt szállja meg s mindkettőt hatalmába keríti (1708).

A trencsényi ütközetig a tanítás zavartalanul foly, még 1707-ben is 280 tanuló van, de a szám erősen leapad az újabb zavarok következtében. 1709-ben az újvári őrség felveri ismét Bajmóc vidékét, s júniustól szeptemberig tartózkodik Privigyén.

¹⁾ L. Emlékiratai 251. l.

Szeptemberben egy császári sereg elállja a kurucok útját s nehányat levágnak, vagy 100 megsebesül, 70 ló az ellenség kezébe kerül, a felkelők nagy része a hegyekben keres menedéket, vagy a Nyitra mentén Oszlányra vonul. Rákóczi utoljára zsoldosokkal megerősített sereggel próbál szerencsét, de Romhány és Vadkert közt újabb vereséget szenved, s elhagyja hazáját, melynek szabadságáért oly hősieen küzdött, s melynek földje halóporait is csak két század mulva fogadhatta keblébe.

Az 1710-ik év a kollégiumra is mozgalmas, mert többször fellátogatnak az újrviariak, miért is kénytelenek voltak beszüntetni az előadásokat. Erre különben más ok is volt. 1709-től három éven át folyton pusztít a pestis, s bár a várost megkíméli, félő, hogy a messze vidékről összesereglett gyermekek behurcolják a borzasztó ragályt.

1711-ben létrejön a szatmári béke, a kurucok lerakják az annyi dicsőséges csatában meghurcolt Máriás-zászlóikat és fegyvereiket. Az ország visszanyerte a nyugalmat, s a béke visszatérével a nemzet gazdasági bajait igyekezett gyógyítani.

A piaristarend már félszázad óta szolgálta a házában a nevelés, — oktatásügyét, amikor az 1712—15-iki országgyűléshez fordul, azon kérelemmel, hogy cikkelyezzék be a rendet. A rendek a kérésnek eleget tettek, s az 1715. 102. t. c. a kamaldúliak és trinitariások szerzetével együtt becikkelyezi a kegyes-tanítórendet is. A lengyelek még mindig nem tudtak belenyugodni a magyar házak elszakadásába, s ezért azon dolgoztak, hogy a magyar provinciát ismét visszaszerezzék, vagy legalább lengyelt állítsanak annak élére. Braunhoffer Ince rendfőnöksége alatt 1715—18. olyan zavart csináltak, hogy majdnem kénytelen a rend elhagyni Magyarországot. Ezért mondja az Initia írója: „Deus liberat a Polonorum regimine omnem hominem recte sapientem.“¹⁾

A magyarok teljesen függetleníteni akarták magukat úgy a lengyeltől, mint némettől. Azonban óhajuk teljesedését a viszonyok alakulása akadályozza. Kitér Károly és török közt a háború, melyet a passzarovici béke fejez be. Ez a béke véget vetett a

¹⁾ Initia Schol. Piar. 8. I.

török kétszázados uralmának, hazánk területi épségét visszaállította, de a háborúnak gazdaságilag káros hatása volt. A gabona ára rendkívül felszökik, a nép szenved, nyomorog és a privigyei kollegium is megérzi az inséges időket.

A háboru győzelmes befejezése után meghallgatja a király is a rend alázatos kérését és közbenjár az önálló magyar provincia érdekében, mely létre is jön 1721-ben. Az utolsó német rendfőnök Bartsch Joachim, s az első magyar provincialis Zajkányi Lénárd lesz (1721—26). Az új tartományban 11 ház van 82 szerzetessel (Privigyé 24, Breznóbánya 9, Szentgyörgy 9, Nyitra 12, Veszprém 4, Kecskemét 3, Vác 5, Pest 4, Beszterce (Erdély) 2, Debrecen 3, Korpona 3, Szeged 4).

Az első tartományi káptalant 1723. okt. 15.-én nyitják meg Nyitrán.

A generális, Groll Adolf, kíváncsi az új tartomány állapotára, néhány napra ellátogat tehát a rend anyaházába, Privigyére (1726.) s örömmel tölti el lelkét, amit ott lát és hall, s nyugodt lélekkel távozik az örökvárosba.

V. FEJEZET.

Újabb térítések. A ház nevezetesebb tagjai a XVIII. század derekán: **Belányi, Halápi, Dezsericky, Hanghe.** Kalazanti szentté avatása.

A szatmári békét követő korszakot nemzetünk életében a tespedés, elnemzetlenedés korszakának szoktuk nevezni. Beállott a nagy erőfeszítés után az elernyedés, s iskoláink a sok izgalom után a csendes munka ösvényére léptek.

A piáristák híven a régi hagyományokhoz, nem csak az iskola falai közt működnek, hanem kilépnek az életbe, s szóval és példával toborznak újabb híveket a katolikus egyháznak. E téren különösen kiválik *Belányi Hermenegild*, a noviciusok mestere kiról, halála után (1771) egyik rendtársa feljegyzi; „quoties occasio ad populum dicendi aderat, indefessi se verbi Divini Praeconem exhibuit magno animorum compendio, ex quibus complures haeresi potissimum infectos ad ovile Christi reduxit.”¹⁾

A diákok száma folyton emelkedik; 1728-ban a konviktusban 3 gróf és 3 báró is van, ami az intézet jó hírnevének emelkedésére mutat.

Még nagyobb hírnévnek örvend a gimnázium, midőn a 40-es években *Halápi (Alapi) Konstantin* kerül az élére. Halápi (Constantinus a Passione Domini) ungvári nemes szülők gyermeke (sz. 1698.), ki ifjúvá serdülve követte lelke sugallatát s a kegyestanítórendbe lépett. Már a próba évben jelét adta annak a komoly, céltudatos törekvésnek, melyet pályája megkivánt; korán megnyilatkozott kiváló tehetsége, aminek élénk bizonyítéka az, hogy előljárói reábízták az exponált debreceni új intézet első 22 növendékét (1719.)

Halápi ekkor még klerikus volt, s tanári kötelezettségeinek

¹⁾ Liber Suffragiorum. Kézirat a privigyei könyvtárban.

lelkiismeretes teljesítése mellett buzgón készült vizsgálataira a bölcsészetből és theológiából. Tanulmányai végeztével dicséretesen működik tovább a tanítás, nevelés rögös, de mégis nemes pályáján, míg nem előljárói bizalma a privigyei ház élére állítja, reá bízva egyszersmind a rend jövődjének reményeinek nevelését is. Mint ház főnök leszámol a kor követelményeivel és a változott viszonyokkal, s kiépítetteti a ház déli szárnyát, hogy az iskolákat kényelmesen elhelyezhesse. (1734—39). Buzgalma és tehetsége őt 1739-ben a rendfőnöki tisztségre méltatják, mely terhes hivatását ép oly lelkiismeretességgel tölti be, mint előbb egy háznak vezetői tisztét. Még gondjai közepette is talál időt a költészet művelésére. Kínzó betegsége (köszvény), mely 1750-ben megtámadta, két év múlva annyira erőt vesz rajta, hogy csak percek választják el őt a haláltól. Ekkor szemeit a feszületre függesztve utoljára nyilatkozik meg költői szelleme, midőn egyik rendtársa kérdésére így válaszol:

„Constantine! iaces prostratus: desere mundum;
At nihil est mundum, deseris ergo nihil.
Viventi Jesu! mihi portus eras; morituro
Adsis, praesidium dulce, decusque meum!“

Ezek voltak utolsó szavai, szenvedéseitől megváltotta a halál.

Munkás életének emlékei nyomtatásban fönmaradt művei:

1) *Myrias versuum*, melyet Erdődy Gábor Antal gf. egri püspöknek ajánl. 2) *Odarum Leonino-Sapphicarum Libri tres*. 3) *Epigrammatum Moraliu Aenigmatu ac Tumulornu libri VII*. és 4) a Bíró Márton veszprémi püspöknek ajánlott *Apologorum Moraliu libri IV, Elegiaru unicus*. 5) *Opus DCC symbolis constans in laudem b. Josephi Calasanctii Scholaru Piaru Conditoris*.¹⁾

A kibővített és átalakított ház előkelő vendégeket kap és pædig Csáky Miklós gf. váradi püspököt, majd Berényi Zsigmond pécsi püspököt (1740), ki hajdan szintén az intézet növendéke volt.

Midőn Halápi rendfőnök lesz, egy nem kevésbé kiváló férfiú áll a privigyei intézet élére *Dezsericky Ince* személyében.

¹⁾ Horányi: *Scriptores etc.* I. 9—13 l.

Nyitrán született előkelő családból 1702-ben. Mint ifjú belép a kegyesrend tagjai közé, s csakhamar feltűnik tudásának alaposágával és sokoldalúságával. Még egészen fiatal ember, mikor felajánlják neki a győri seminarium dogmatikai tanszékét, hol feladatát derekasan megoldotta. Majd a rend visszakívánja jeles fiát, kit több ház és gimnázium élén találunk, nevezetesen a privigyeién is. Később Rómába kerül mint assistens generális, s az itt való tartózkodását gyümölcsöztetni kívánja hazája számára. Minden szabad idejét a városi és a vatikáni könyvtárak felkutatására fordítja, hogy megcáfolhassa a magyar nemzet származásáról terjesztett téves hitet. E célból felkeresi a flórenci könyvtárat is. Már művét — melyről kiváló szakemberek, kik kéziratban ismerték, a legnagyobb elismerés hangján szólottak, — ki akarja nyomtatni, amikor főbenjáró okok Itália elhagyására kényszerítik.

Testben-lélekben megtörve, betegen ér Magyarországra, úgy érzi, hogy tovább dolgozni képtelen, iratait tehát Bíró Márton veszprémi püspök rendelkezésére bocsátja. Ez elhatározza, hogy József trónörökösnek ajánlva közrebocsátja azokat. A nyugalom és a hazai levegő azonban visszaadják Dezserickynek munkaerejét, s Vácon újból munkához lát.

Művei közül nevezetesebb: 1.) *De Initiis ac Maioribus Hungarorum Commentaria*. A második könyv végéhez van csatolva a nagy értékű kézirat a vatikáni könyvtárból, mely a magyarok őshazájáról szól (*De facto Ungariae Magnae*). Művét Józsefnek ajánlja. 2.) *De Initiis ac Maioribus Hungarorum liber tertius, qui est exegeticus: De Scythis, Amazonibus, Hunnis atque Magaris etc.* E műben több ismeretlen régiséget, chronológiát, genealogiát, a scytha alphabeticumot és felírásokat közöl. 3.) *De Initiis ac Maioribus Hungarorum Attilae videlicet eiusque Decessoribus proximus Liber quartus etc.*

1760-ban megjelent az V. kötet is, mely a hunnok, avarok és magyarokról szól 3 részben Szt. István születéséig. Még ez évben közrebocsátja az utolsó (VI) kötetet, mely Szt. István uralkodását tárgyalja.

Ez a mű heves vitára ad alkalmat Prayval, az *Annales Veterum Hunnorum, Avarum et Hungarorum* hirneves szerzőjével. Dezsericky

a támadásra 2 kötetben felel és védi álláspontját, s cáfolja Pray állítását, mely szerint a mű a magyarok származására nem nyújt mást, mint ami a görög írókból ismeretes s ezeket gyenge coniecturákkal támogatja.¹⁾ Főleg 4 tétel körül folyik a vita.

1.) De origine Hunnorum, 2.) de Martyrio D. Ursulae et Sociarum Virginum, 3.) de rebus ab Attila fere gestis, 4) de Turcarum incunabilis.

Mielőtt végleg megcáfolhatta volna Pray állításait, Dezsericky meghalt, s álláspontját az ő halála után rendtársa Cetto Benedek védi.

Vácon még megírja a város és a püspökség történetét (Historia Episcopatus, Dioecesis et civitatis Vaciensis una cum rebus synchronis et catalogo Praesulum. 1763.)

Ez az utolsó műve; a halál hirtelen elragadja 1763-ban.

Ő maga írta meg epitaphiumát, melyet a váci ház főnöke iratai közt megtalált. A haldokló ezen hagyatéka így szól:

Vacia supremum hunc tibi gratus reddo laborem,

Debiti et ingentis vincula soldo mei.

Vacia me multos vetulum nutrit in annos,

Praebuit et vitae comoda multa meae.

Praesul adhuc serie trinus mactavit honore,

Fecit consilii participemque sui,

Me tulit in pretio Clerus, me Civis amavit,

Nil deest felici, nonnisi ut astra petam.

Decidens pulvis cara in tellure jacebo,

Vivens hic vixi vixero mortuus hic.²⁾

Dezsericky rektorsága alatt építi fel a ház egyik tevékeny tagja, Hanghe Jácint az új templomot.

Hanghe Morvaországban született 1700-ban. Iskolái végeztével (1772-ben) Podolinban ölti magára a piaristák egyszerű fekete öltönyét.

¹⁾ „Legi avidae ac diligenter (opus Desericii), vidique opus sane eruditum et magna conscriptum esse cura. Cum autem de gentis nostrae origine nihil aliud dici viderem, quam quod in Graecis scriptoribus ante legeram, id, *que* ob incertam ac tenuem coniecturas non omnibus probari, tantum abest, ut cupidini facerem satis, ut novo etiam ac maiore ad inquirendam Hunnorum originem desiderio accenderer.“ Praef.

²⁾ Historia Domus Vaciensis I. I. p. 35—36.

1730-ban a rend generalisa áthelyezi a magyar tartományba (akkor még ez szokásban volt), s több, mint 30 évet töltött Privigyén. Fájó szívvel látja, hogy a népes intézetnek nincs megfelelő temploma, s annyira szegény a ház, sőt a rend is, hogy új templom építésére gondolni sem lehet. Hanghe azonban nem esik kétségbe. Bejárja a szomszéd provinciákat: Ausztriát, Morvaországot, Sziléziát; hazánkban pedig felkeresi azon nemesi kuriákat, hol feltételezheti, hogy érzékkel bírnak a nemes ügy iránt. Buzgalmát a kívánt siker koronázza: nem sokára együtt van az építésre szükséges összeg. A ház története különösen kiemeli a nemes szívű adakozók közül Majthényi Antalt, Kvassay Lászlót, Bars vármegye alispánját, Beberellyt, a bányavárosok bíróját, Majthényi Zsigmondot és Bulla György privigyei polgárt.

A templom terveit maga Hanghe készíti, s az építést is ő vezeti. Az új templom sokkal nagyobb az előbbinél, mert a most már teljesen katolikus Privigye polgárai kiváló előszeretettel keresték fel a „magyar“ templomot, mint ma is nevezik megkülönböztetésül a „tót templomtól,” mely elnevezéssel a plébánia — templomot illetik.

A templom menyezete festve van, alakjai az új szövetségbő vannak véve. A padlózat fehér és fekete márvánnyal van burkolva, az oltárokat szintén különböző színű márványból készítették, a képek pedig Buják Dániel mester munkái. A szentélyből nyílik a lejárát a tágas kryptába.¹⁾

A templomot „In honorem Divae Virginis ad Coelos assumptae“ (Nagyboldogasszony tiszteletére) szentelik fel, s a templomszentelés ünnepe volt nemcsak Privigyének, hanem az egész környéknek. A jelenlevők egyértelműleg vallják, hogy mesze vidéken nem található ehhez hasonló szép templom.²⁾ Azonban Hanghe ennyi munka mellett még az irodalommal is foglalkozik 1771-ben bekövetkezett haláláig.

¹⁾ Intus marmaribus, picturis, Aris, atque Sacello sub²⁾terraneo, foris fronte eleganti et Turris Cupro Cooperta, Horologioque et Campanis provisae, atque instructa ad omnem splendorem et magnificentiam exornavit. Liber Suffragiorum.

²⁾ Columnae imprimis et conspectus exterior princeps simulacris et Capitibus intuentes oblectant ita, ut affirmant vix fore in tota late vicinia, imo, ne in remotioribus, Hungariae oppidis sacras aedes, quae cum ipsis conferantur. Hist. Domus II. k.

1748-ban az intézet is részt vesz abban az örömműnepben, melyet az egész rend megül, midőn az alapítót XIV. Benedek a boldogok sorába igtatja (aug. 7.)¹⁾

1766-ban a ház az alapítás száz éves évfordulóját ünnepli meg. Hogy a rend e száz év alatt mennyire gyarapodott, s a privigyei ház milyen előkelő helyet foglalt el a magyar tartományban, mutatja az a körülmény, hogy a háznak a noviciusokkal együtt 42 szerzetes lakója volt.

A következő évben ismét az egész rend ünnepel, midőn XIII. Kelemen Kalazantit a szentek sorába igtatja.

¹⁾ L. Bullarium.

VI. FEJEZET.

Tanrendszer az állami felügyelet koráig. Sturm és a jezsuiták tanrendszere. A piaristák tanrendszere. Mária kongregáció. Színház. Fegyelmi szabályok. A bizonyítvány alakja.

Mária Terézia uralkodása a magyar tanügy történetében fordulópontot jelent. Az eddig divó rendszernek vége szakad, s egységes methodust állít fel az állami hatalom, mely zsinormértékül szolgáljon a tanításban. Eddig szabadon választottak a didaktikus módszerek közül és pedig azt, melyet legalkalmasabbnak láttak céljaik elérésére.

Európa országaiban a renaissance érezte hatását, nemcsak a politika, a művészet és műveltség terén, hanem az iskolában is. Kilépvé a középkori iskolázás szűkre szabott határai közül keresték a módot a humanisták, mellyel minél rövidebb idő alatt minél több és alaposabb tudásra tehet szert a növendék. Szóval elérkezett az a kor, mikor az ember és emberré nevelés problémája kezdte az érdeklődés tárgyát képezni.

Hazánkban mások voltak a viszonyok.

Mátyás renaissance fejedelem, ki a humanistikus eszmékért lelkesedve beplántálja azokat hazánkba is, részint külföldi tudósok, részint külföldön tanult magyarok révén. Iskolát azonban ő nem alapít; a műveltség csak udvari volt. Halála után eltűnik a fényes udvar, a nemzet folyton politikai kérdésekkel foglalkozik, a külföldi tudósok pártfogó hiányában elszélednek, s csak kevesen őrzik lelkükben a humanistikus tanok emlékeit.

Bekövetkezett aztán a mohácsi vész, s ezt követi a török hódítás, mikor a katolikus egyház rendkívüli veszteségeket szenved tagokban, anyagiakban és tekintélyben egyaránt. Ez a körülmény elősegíti a protestantizmus diadalmas előhaladását, melynek terjesztésére szolgál a szószék és az iskola. Tanítóik a

külföldi egyetemek legkiválóbb tudósaitól szerzik ismereteiket s így iskoláikkal a csekély számra olvadt s kevésbé gondozott katolikus iskolák nem állhatják ki a versenyt. Érzik azt a katolikus nemesek s az 1548-iki országgyűlésen a királyhoz fordulnak, hogy gondoskodják azokról, kik a gimnáziumban tanulnak, hogy tanulmányaikat folytathassák s így nagyobb legyen a tanult emberek száma.¹⁾

Oláh Miklós fontos lépésre határozza magát, midőn betelepíti hazánkba a jezsuitákat (1561), kiknek számára ő és példájára Magyarország több főpapja állítanak kollégiumot.

A katolikus iskolákat tehát a jezsuiták veszik át s meghonosítják azokban tanrendszerüket. Így hazánk középiskoláiban a XVI. század második felében két tanrendszer uralkodik: a katolikus iskolákban a jezsuitáké, a protestánsokéban Sturmé.

Sturm humanista, rendszere szintén humanistikus alapon épül fel. A gimnázium 9, majd 10 osztályból áll, melynek folytatását a 4, illetőleg 5 éves főiskolai tanfolyam képezi.

A gimnázium célja a latin és görög nyelv elsajátítása és a dialektika, retorika (Demosthenes, Cicero). Csak az utolsó évfolyamban enged némi helyet a reáliáknak (astrologia, aritmetika, földrajz). Klasszikus a külső berendezés is. A fiúk tribusokba s decuriákba vannak beosztva. A decuria élén áll a decurio. Az intézet élén a rektor áll. Havonként az egész tanári kar összejön „conventus academicus“-ra. Októberben van a vizsgálat. A kiváló tanulók jutalomban részesülnek. A tantárgyak felosztása a következő:

A IX. osztályban írás, olvasás, latin szók, könnyebb szöveg.

A VIII. osztályban: Fél évig grammatika, félévig syntaxis. Olvasmányul Vergilius Eclogái és Cicero levelei.

A VII. osztályban: Nyelvtani ismétlés, prosodia, metrica, Cicerónak egy-egy bölcséleti műve, az Aeneis, Catullus, Tibullus, Horatiusból válogatott darabok.

A VI. osztályban: Az előbbieket ismétlése és folytatása. Terentius, Caesar stb. Latin fogalmazás.

¹⁾ „Ut autem facilius et citius boni et docti viri per regnum dispergantur, dignetur maiestas sua regia iis, qui in gymnasiis bonis liberis operam dant gratiose providere ita, ut studia ipsorum continuare et perficere possint.“ Ferd. Decr. 1548. art. VII.

Az V. osztályban: Ismétlés. Görög nyelv könnyű fordításokkal. Ciceró beszédei, Vergilius.

A IV. osztályban: A görög grammatika befejezése. Az előbbi auktorok s Homeros.

A III. osztályban: Retorika és dialektika Aristoteles alapján, Olvasmányul szónoki és történeti művek (Sallustius, Caesar, Livius),

A II. osztályban: Gyakorlati dialektika Plato és Cicero dialogusai alapján.

Az I. osztályban: Aristoteles, Demosthenes, Cicero (ret. művei) Homéros, Arithmetika és az astrologia elemei. Ezenkívül osztályonkint írásbeli dolgozatok.

A jezsuiták kezdetben szintén a meglevő tanrendszerekhez fordulnak s csak a XVI. sz. végén jelenik meg tanítási szabályzatuk: Ratio atque institutio Studiorum Societatis Jesu címen.

E tanrendszeren Sturm hatása szintén érezhető. A kollégium élén a rektor áll; az igazgatói teendőket a praefectus Studiorum végzi.

Iskolájuk 2 részre oszlik: főiskola (két karral: a 3 éves bölcséleti tanf. és a 4 éves theologiai kar) és gimnázium. A tananyag beosztása a következő:

1. A legelső grammatikai osztály (cl. infimae grammaticae), melyben előadják a latin nyelv elemeit és valamit a syntaxisból. Görögből olvasás, írás. Olvasmányul Cicero válogatott levelei.

2. Közép grammatikai osztály (cl. mediae grammaticae). A latin grammatika a figurákig és verstanig, a görög a — mi végű igékig. Cicero levelei, Ovidius válogatott költeményei.

3. Legfelső gram. osztály (cl. supremae grammaticae). A latin és görög syntaxis végig. Cicero levelei; de amicitia, de senectute. Válogatott költemények Ovidius, Tibullus, Propertiusból, Vergilius Eclogáiból, Georgicon és Aeneisből. Görögből Chrisostomos, Aesop stb.

4. A humanitas osztálya, mely a retorikához az elméletet szolgáltatja s így arra előkészít és feladata az anyaggyűjtés. Céljuknak megfelelően olvassák Cicero „De oratore“ c. művét, történetírókat; a retorika szabályait elsajátítják Cypriánusból,

s tanulmányozzák Cicero beszédeit. E mellett folytatják a görög tanulmányt.

5. A gimnáziumi oktatás betetőzője a két éves retorikai tanfolyam. Itt a stilus és a szónoklat szabályait foglalják össze az olvasott auktorok alapján. E fokon már a fiuk is készítenek beszédeket.

Iskoláikban megvan a decuriák rendszere és a concertatio, melynek eredménye a jutalmazás.

A piaristák a rend megalakulásakor ott találták a jezsuiták rendszerét, melyért az egész Európa lelkesült. Természetes tehát, hogy ők is e rendszer híveivé szegődnek, de csakhamar érvényesítik abban egyéni fölfogásukat. A jezsuita tanrendszert jellemzi a változatlanlanság a lényegben, az universalitás és a tanárok folytonos változtatása, amint a rend érdeke azt kívánta. Ezzel szemben a piarista egyéniségét mindig belevihette a tanításba, s alkalmazkodott mindenkor a haladókor követelményeihez, és szelleméhez amennyiben a papi jellegével nem ellenkezett. Az első tanárok az egy Frankovicson (Horváth) kívül idegen nemzetiségűek, de csakhamar megnyitják a noviciátust a magyar ifjak számára, kik természetesen más ügyet nem szolgálhatnak, mint nemzetükét. A generalis, Foci János Ferenc elrendeli, hogy hetenkint egyszer beszédet tartsanak a rendi fiatalok nemzeti nyelven, hogy azt alkalmazhassák az iskolában (1692.)

A rend egyetlen célja és feladata az oktatás és pedig kezdetben tisztán az elemi, majd néhány év múlva a középiskolai oktatás anélkül, hogy az elemi kiengednék kezükből.

Kalazanti József nem adott rendszeres utasításokat a tanításra nézve, s hiányos az a kép, melyet a rendi constitutiók és káptalani határozatok alapján a piarista — oktatásról nyerünk.

A tanítás alapja a „timor Domini“ az isteni félelem, az erkölcsi alap, melyet az iskolában érvényesíteni kell, mert ettől függ az államokban kialakult közszellemnek megújrodása.¹⁾

Az intézet élén a rektor áll, segítőtársa az igazgató (a prae-

¹⁾ Cum per diligentem puerorum eruditionem . . . Reipublicae reformatio dependeat. Const. P. II. I. VIII. 1.

fectus scholarum). Előjáró azonban csak az lehet, aki legalább 10 évig kifogástalanul megállotta helyét az iskolában.

A rektor az igazgatóval és még egy felszentelt taggal minden hónapban látogasson meg minden osztályt, figyelje meg a tanár előadását, őrizze ellen, mit diktál a tanulóknak s szerezzen meggyőződést a tanulók előmeneteléről; „ut sic in fine anni conscientiosius de Magistrorum diligentia, vel negligentia dari queat.“

A praefectus feladata folyton ellenőrizni a tanítás menetét és a fegyelmet. Neki van joga a gyereket büntetni, s ha javíthatatlan, a rektor közbenjárásával kizárni.¹⁾ Ő őrzi ellen, hogy az iskolai könyvekben semmi erkölcsrontó ne legyen. Ő gondoskodik arról is, hogy a tanulók gyónásukat havonként bizonyos napon elvégezzék.²⁾

Legyen egy gyóntató, ki atyai bánásmóddal férközzék a gyermek lelkéhez, beszédeivel vezesse őket az erény utjain s a gyermekeket a gyónásra és áldozásra gondosan készítse elő.

Legyen minden házban 2 rendi fiatal, ki a betegség, vagy más okból akadályozott tanárt helyettesitse.³⁾

A tanulókat az iskolai év megkezdése előtt be kell iratni. A felvételt az igazgató eszközli előzetes vizsgálat alapján. A milyen érettségi fokot árul el a fiu a vizsgálaton, a szerint osztják be valamelyik osztályba. A gyermek csak a 7.-ik év betöltése után vehető fel.

A rend célja a szegény tanulók nevelése ugyan, de azért meg kell tőlük követelni a rendet és tisztaságot. Aki rongyosan, piszkosan állít be az iskolába, azt el kell utasítani, ut honestas et mundities in scholis retineatur.“ Nem vehetők fel a ragályos betegségben szenvedők sem.⁴⁾

A tanév Veni Sancte-val és minden óra imádsággal kezdődik, melyet a teremben felfüggesztett szent kép felé fordulva térdén állva mondanak el. A praefectus félóránként csengettet; a

¹⁾ Reg. Praef. 10. N.

²⁾ Reg. Praef. 8. N.

³⁾ Const. P. II. I. X. 2.

⁴⁾ Cap. gen. 1659.

gyerekek csendben ismétlik leckéiket, míg a mester bejő, vagy felmondják a decurióknak, kik feljegyzik a hibákat és átadják a tanárnak. A gyerekek a feladott leckéről beszámolnak, a tanár a feljegyzett hibákat megmagyarázza, végül újabb leckét ad fel. Az utolsó előadási órából egy negyedóra erkölcsi oktatásra fordítandó, hogy a tanuló otthon is szem előtt tartsa a tisztességet és legyen anyaga az elmélkedésre. Ha az előadásnak vége van, a tanár kettős sorba állítja fel a fiukat, s elkiséri a templomajtóig. Délelőtt az előadást mise előzi meg, délután litánia követi, melynek végeztével csendben eloszlanak.

Vizsgálat évenként kétszer van: husvét után és novemberben.¹⁾ Az általános vizsga az őszi szünet előtt 10 napon történik, s ezen jelen kell lenni a rektornak és praefectusnak, hogy eldönthessék, ki mehet feljebb.²⁾

A tanterv vázlata a következő:

1. A legfelsőbb osztály a rhetorika. Anyaga; szabályok rövid foglalata, Cicerónak egy beszéde (Pro lege Manilia; pro Archia poeta), továbbá Laelius sive de amicitia, vagy Cato Maior, de officiis. Olvassanak azonkívül egy történetirót (Sallustius, Curtius).

2. A poézis osztálya: Prozodia, poétika, tropusok, figurák. Horatius ódáinak valamelyik könyve, Martialis epigrammái (Liber epigr. Mart. expurgatus,) Vergilius valamelyik műve, Cicero De officiis, v.-de amicitia. Egy történetiró és valami görögből.

Ezt a két felső osztályt a humanitas osztályainak (classes humanitatis) nevezték.

3. Suprema classis grammatices: Cicero levelei (ad familiares), Valerius Maximus példái, Vergilius, Ovidius: Epistolae de Ponto.

4. Media classis grammatices. A nevek nemei, igeidők és supinum, Cicero válogatott levelei, Ovidius de Tristibus.

5. Infima classis grammatices. A grammatica alapfogalmai, nemek, declinatio, coniunctio. A kis syntaxis szabályai.

6. Classis Arithmetices: A számvetés könnyű példákkal begyakorolva.

¹⁾ Regulae Praef. 2. N.

²⁾ Regulae et Ritus c. Cl. Reg. P. M. Dei Sch. P. XII. 1.

7. Classis scribendi. Tárnya a betűk lerajzolása, az olvasás gyakorlása valamely jámbor tárgyú könyvből, imák tanulása.

A többi studiumot minden nap a hittan előzze meg úgy az elemiben, mint a grammatikai osztályokban, főleg szombaton.

E alkalommal kell a fiúkat a vasárnapi szentbeszéd gyümölcsöző meghallgatására előkészíteni. ¹⁾

E rövid vázlatnak célja egyformaságot teremteni tananyag és módszer tekintetében. Ennek betartása felett a rektor öröködik. ²⁾

Tantervekben a legfontosabb újítás a számtan tanítása, melyet különösen figyelmébe ajánl a constitutio a tanároknak „cum ipsius (arithmeticae) scientia et exercitium apprime Instituta nostro necessarium sit.“ ³⁾ Foci János generalis szintén sürgeti a matematika tanítását (1692).

Mösch Lnkács 1695-ben főleg a tanárképzésre ad utasításokat: Ordo Studiorum in Vice- Provincia Nostra Hungarica cimen.

A kegyes-tanítórend mindig kiváló tisztelettel viseltetett az Istenanya iránt, s a Mária-tiszteletet iparkodott átültetni az iskoláit látogató gyermekek lelkébe is. E célból Mária-kongregációkat alapítanak. Privigyén 1675. Nagyboldogasszony napján alakul ez meg (Congregatio Scapularis B. M. Virginis), s az ifjúság nagy számban jelentkezik a felvételre. 1689-ben felnőttek számára alapítanak kongregációt, ami a vallásos élet emelésére igen nagy hatással van.

A jezsuiták oktatásában kiváló szerepet játszottak a szini előadások. Ezt átvették a piaristák is, bár tanulóik tulnyomó részben a szegény osztályból kerülvén ki, olyan fényt, mint a jezsuiták, nem tudtak kifejtteni.

1673-ban még be sem költözködtek az új házba, már szini előadást tartottak: előadásra került Mösch Lukácsnak, a poézis tanárának szinműve a világ semmiségéről leoninusokban. 1676-ban Pálffy Károly³⁾ jelenlétében már az új házban tartanak elő-

¹⁾ L. Regulae et Ritus etc. I. XIII.

²⁾ „Rector curabit, ut eadem doctrina, idemque modus in omnibus Scholis eam tradendi servatur.“

³⁾ Constit P. II. C. IX. 1.

adást, melyben Cadmus képében Pálffy Károly hazafiúi érdemeit méltatják. Ezt a darabot P. Miklós, az igazgató írta, s nemsokára irt másikat is hexameterekben (*actionem . . . plenam gravitatis et suavitatis*).¹⁾

1677-ben két darabot adnak elő; 1690-ben pedig az egész Pálffy-család és nagy előkelő közönség jelenlétében tartanak színi előadást.

A XVIII. század folyamán a rendes tárgyakon kívül, melyeknek feladata az ész képzése, kiváló gondot fordítanak a sziv kiművelésére és az esztetikai izlés fejlesztésére is. A rajz, ének művelőkre talál, a zenének pedig egyszerre két mestere (*magister musicae*) van. Arra törekedtek, hogy egész embert neveljenek a társadalom számára. Az éneket, zenét alkalmazzák aztán a színi előadásoknál.

1701-ben az igazgató két ilyen szindarabot adat elő, mindkettő saját műve. Az egyiknek címe: *Gymnazium cordis*, a másiké *Patriae Amor et Amator Brutus*. Az első erkölcsi, a második hazafias irányú, s Pálffy Miklós vitézségét dicsőíti. 1713-ban előadják Szlavkovszki Benedek darabját, melyben szintén helyet adnak a zenének.²⁾ Különben ez is alkalmi előadás volt Pálffy János, a hős *generalis* és neje, Czobor Teréz tiszteletére. A következő évben a primás, Keresztély Ágost látogatja meg a kollégiumot, s tiszteletére az ifjuság fényes előadást rendez, melyben az ének- és a zenekar is szerepel. A darab címe: *Fomes Discordiae*.³⁾ Az előadás 4 óráig tartott „*sine fastidio*,” s az érsek tetszését a szép erkölcsi tartalom és a csinos verselés igen megnyerte, miért is meleg szavakban mond köszönetet a szerzőnek, Szlavkovszki Benedeknek.⁴⁾

¹⁾ Hist. Domus I. k.

²⁾ „*Insignem actionem cum musica eleganti etc.*” Hist. Dom. I. k.

³⁾ „*Cabalistico improbo labore et inaudito eo tempore artificio elegante: composita cum suis choris musicis.*” U. o.

⁴⁾ Szlavkovski Benedek Besztercebányán született 1684-ben, 18 éves korában veszi fel a szerzetesi öltönyt Privigyén s már a noviciatusban jelét adja kiváló költői tehetségének. Mint tanár főleg a humaniorákkal és a zenével foglalkozik. Rendkívüli könnyedséggel s klasszikus latinsággal írja meg költeményeit, melyeket meg is zenésít és a gyerekekkel, kiket énekre,

1716-ban P. Ádám irt szindarabot melynek címe: *Victima Novercantis odii*.

1729-ben a már említett Csáky Imre gróf kalocsai érsek látogatta meg a házat két izben is; másodszer épen Kármelhegyi Boldogasszony ünnepén (a skapuláré ünnepe). Ebéd után tiszteletére az ifjúság előadást rendezett, melyen megjelent az egész grófi család „sok mágnás és előkelő.” Ettől az időtől kezdve majdnem egy századig nem találom nyomát a színjátéknak, ami annál csodálatosabb, mert épen az 1723-iki káptalan teszi kötelezővé a színjátékot és erről évenként jelentést követel. Úgy látszik azonban, hogy Privigyén valami okból megszűnt; talán a tanulók csekély száma miatt. A színi előadásra külön terem szolgált, s az is egy ok, mely megerősít előbbi feltevésemben, hogy 1759-ben Prileszky rektor a színházból hét szobát csináltat.¹⁾

Mielőtt lezárnók e korszak tanügyét, meg kell még emlékeznünk a fegyelmi szabályokról is.

A fegyelmi szabályok, melyeket a rendi szabályok előírnak, szigorúak, de e szigornak szeretettel és türelemmel kell párosulnia.²⁾ Tilos a testi büntetés, s ha az mégis elkerülhetetlen, a praefectus engedélye szükséges hozzá.³⁾

zenére tanít, ünnepélyes alkalmakkor elő is adhatja ezeket. Költeményei között vannak anagrammák, cabalistikus versek, chronosticonok (az év számát jelző költemény). Hirnevét főleg a Fomes Discordiae állapítja meg. Csáky Imre gróf, kalocsai érsek Lipót főhg. születésekor (1716. ápr.) egy alkalmi darab megírására kéri fel, a melyet zenekísérettel együtt elő is adtak. A darabot Bécsben kinyomatja az érsek és Károly királynak ajánlja, kinék tetszését annyira megnyeri, hogy XI. Kelemen pápánál kieszközli az érsek számára a bíborosi kalapot. Ez egy újabb költői műre szolgáltat alkalmat, melynek címe: *p Vrp Vra CarDina Latus ro Manl gLor Ia* (MDCCXVIII.)

Erdődy László Ádám nyitrai püspök szintén igénybe veszi költői tehetségét Eleonora királyné halálakor. Legnagyobb sikert azonban a lauretani litánia és *Salve Regina* variációival ér el, melyeket megjelenésükkor gyorsan elkapkodnak. A prózában Horányi szerint „megközelítette Plinius méltóságát.” (Script. II. 686. l.) Mint korponai vicerektor fejezi be életét 1748-ban.

¹⁾ „Vetus Theatrum excussis caminis disponebatur pro habitatione Religiosorum.” *Hist. Domus* II. k.

²⁾ „Multa patientia et charitate omni virtute pueros pauperes exornandos curabimus.” *Reg. et Ritus* C. XIII.

³⁾ „Nemo discipulos propriis manibus verberet sine licentia superioris.” *Reg. et Ritus*.

Az általános fegyelmi szabályokon kívül minden intézetnek még külön vannak szabályai, melyeket a folyosón kell kifüggeszteni, hogy folyton szemük előtt legyenek a tanulóknak.¹⁾

E fegyelmi szabályok a privigyei intézetben fenmaradtak s bepillantást engednek azon kor gondolatvilágába s feltűnő hasonlatosságot mutatnak a modern pedagógiai törekvésekkel.

Ez iskolai törvények a következők:

Regulae scholasticae ab omnibus studiosis Scholas Prividienses frequentantibus observandae. Ab anno Domini 1666.

De Ecclesia et Oratoriis.

1.

Singulis mensibus saltem semel, nempe post Calendas immediate, sicut et in receptione cuiuscunque ad scholas, singuli studiosi peccata sua Confessario ad id assignato confiteantur; et si per aetatem licuerit, decenter ac devote Eucharistiam sumant. Testimonium vero factae confessionis suae apud Confessarium, solita formula scripto relinquunt, quam tamen Confessionem in festis patronorum suorum et iuxta regulas congregationis frequentius facere studeant.

2.

Omnibus diebus Dominicis et festis mane, sicut et prima cuiusque mensis die, festo vel aliter non impedita, aliquin immediate subsequenti, omnes ac singuli Oratoria tempestive et devote convenient, ibique devotiones atque munia sua iuxta praescripta Congregationis, cum spirituali animarum suarum fructu ac proximorum aedificatione sedulo exequeantur, illis finitis Concionem et Sacrum devote audituri.

3.

Isdem Dominicis diebus et festis post meridiem, audito campanae signo universi ad catalogum (ex quo omnium nomina legentur et annotabuntur) in locum a Praefecto designandum convenient, inde bini ac bini modeste ad Eccliam Doctrinae Christianae explicationem audituri; (ante cuius initium pia aliqua cantio tempori conveniens, tum oratio Dominica, salutatio Angelica, sym-

¹⁾ „In atrio affixae sint ob oculos eorum Regulae Scholasticae.“

bolum Apostolorum et Decalogus patria lingua duobus ad altare flectentibus ac procinentibus, praemittant) procedant ea finita seu Litanis Lauretanis pie decantandis adfuturi, quod idem intelligendum est de illis diebus, quibus non sit Catechismus.

4.

Singulis Hebdomadis, qualibet schola semel, media hora ante finem scholarum pomeridianarum, pro exaltatione S. Matris Ecclae, pro concordia principum Christianorum, Haeresum extirpatione, bono regimine regni ac scholarum, cum peculiari devotione vacabit orationis in Eccla, secundum ordinem cuius classis a Praefecto assignandum.

5.

Omnibusque diebus, nedum Dominicis et festis, sed etiam ferialibus ac profestis devotè ac modeste in nostra Eccla missam omnes audiant, ad eandemque summa cum alacritate ac promptitudine inesse studeant. Proinde nemo vocatusque venire recuset, nemo latibula quaerat; omnes confalutionem, mussitationem aliasque levitates caveant; ast semper suis assignatis locis compositè flectant memores praesentiae Dei, in Santissimo Sacramento existentis: ante quod quoties contigerit aliquem transire, vel Ecclam intrare, reverenter genuflectat. Hic autem concorditer plenoque affectu canant; vel in silentio preces suas, Deum, B. M. V. et Sanctos collaudando dicant; propriosque ad hoc precationum libellos et Rosaria habeant.

6.

Quibusvis diebus, mane quidem ante Sacrum, vesperi autem post scholas in Eccla nostra ad Litanias Lauretanos cum Oratione Gratiam tuam etc. per unum Magistrorum, caeteris concorditer respondentibus dicendas convenienter Sacrum mane, vesperi Litanias aut Vesperas semper Pater et Ave etc. Tu autem et. Agimus tibi gras etc. ut moris et conclusuri.

De scholis et bonis moribus.

1.

Unusquisque audito signo campanulae scholasticae, acceptis libris, debitam in via modestiam prae se ferens, adorato prius in

Ecclæ Sanctissimo Sacramento, ad classem sibi assignatam ne utiquam alias scholas pervagando, se conferat: in qua se (donec scholas inchoandi signum datum fuerit) recitatis Decurioni suo lectionibus, aliisque occupationibus persolutis, omnes in silentio ac suis locis contineant.

2.

Initium Scholarum ab invocatione S. Spiritus ut moris est: fiet: Oratione: Tu autem etc. Agimus tibi gratias etc. et antiphona Sub tuum praesidium etc. iisdem fines imponet. Scholarum autem tempore nemo, absque magistri licentia, nedum e Schola, sed etiam e loco suo exire, nemo praeterea mussitare, fabulari, alterum turbare, manus alienas attrectare praesumat: verum omnes explicationi, repetitioni, aliisque occupationibus scholasticis ubivis virtutis culturae ac incremento intentissimi, modeste et sedulo operam navent.

3.

Si vero aliquem tardius venire ad Scholas (quod rare et nisi urgenti de causa fieri optamus), aut abfuisse contineat, flectat; nec prius surgat, quam ratione Magistro suo exhibita, surgere iussus fuerit: nisi forte absentiae suae causam ante Scholas (ubi convenientius est) exposuerit. Sed si triduo abfuerit apud Praefectum ratione Scholarum, ratione vero Oratorii apud Praesidem absentiae causam reddet, a quibus etiam pro huiusmodi absentis facultas peti debet.

4.

Singulis horis scholarum, (quod etiam extra scholas ad horologii sonum observabit) ad quas campanula signum dat, devote manibusque ante pectus compositis stantes dicant omnes Maria Mater gratiae etc. cum Salutatione Angelica; caputque ad sacra dulcissimaque nomina Jesus et Maria piissimo affecto inflectant.

5.

Singulis diebus, ultimo maxime quadrante Scholarum, Magistro Spiritualem doctrinam tradenti devote attendant, semperque aliquod salutiferum vitae suae emendatione et proximorum fructu annotent; et poterunt hoc tempore spirituali dubia, directionem conscientiae suae, ac virtutis consecutionem, probamque vitam concernentia, tunc resolvendo modeste proponere.

6.

Acceptis circa finem scholarum lectionibus et occupationibus finitisque in Eccla seu Sacro, seu Litaniiis modeste domum reduces universa ludicra, puerilesque ac petulantes contentiones maxime evitent. Unde domi explicationem auctorum et lectionum et quidquid demum didicerunt, coram praeceptoribus repetant: tum compositioni, eleganti scripturae et lectionibus memoria mandandis exacte invigilent, nemini domi molesti, omne tempus pietati, bonis moribus ac literis impendant; ipsasque suas recreationes modestia et virtute condiant, domesticis spirituales fructus in Scholis perceptos communicantes.

7.

E scholis ad Ecclam dimissi ubi fuerint, nemo fugere, nemo in scholis remanere, nemo sine socio extra ordinem ire, nemo currere audeat: sed cum modestia recollectione et gravitate, subsequentibus parvos maioribus, ordine ut moris est, lente progrediantur. Qui ordo ad domos etiam proprias quantum fieri poterit, observetur, ne debitam comitentium Patrum correptionem promereri cogant, quibus omnem reverentiam exhibeant.

8.

In via semper obvios, maxime spirituales personas debito honore ac reverentia prosequantur: iis transeuntibus aut subsequentibus parum subsistant; caput detegant; illos verbis, aut corporis flexu reverenter salutent; colloquentibus secum humiliter et plano vultu alacriter modeste respondeant. Quoties in via imaginem quampiam seu Dei, seu B. M. V. aut Sanctorum conspexerint, capite detecto eam revereantur, adiecta aliqua oratiuncula iaculatoria. Coemeterium vero transeuntes, fidelibus defunctis felicem et aeternam requiem precentur. Parentes et praeceptores semper domi (quod ipsum in Oratoriis et scholis observandum) capite detecto alloquantur, eos revereantur, ipsisque exactam cum omni promptitudine obedientiam praestent. Quem quidem reverentiae cultum omnibus senioribus ac maioribus etiam studiosis, tum officialibus Congregationum exhibeant, quibus in suis quoque officiis prompte et alacriter obediant. Erga familiam caritatem, erga hospites reverentiam, erga pauperes benevolen-

tiam exercent et se semper Regulis Congregationis conformes reddant; laturo ubique ex pietate, bonis moribus, ac virtutum cultura laudes et amorem apud Coelites atque homines. Regulas vero Congregationis sive Sodalitatis quivis habeat, easque memoria mandet, contra ipsas deliquentes pio affectu patri Praesidi uti contra has scholasticas Regulas peccantes Patri Praefecto seu Magistro aperiat.

9.

Ad scholas nostras nemo studiosorum nostrorum armatus imo nec cum cultro aliisque eiusmodi accedere audeat; nemo cathedras, scamna, parietes, fornacem, fenestras et reliqua destruere ulla re praesumat; nemo clam in scholis delitescat, vel iis finitis remaneat; neque ipsi praeceptores ibi suos discipulos verberent, nullusque eorum ex Parochiali Schola pueros, absque litteris dimissorialibus, qui regulas inferioris Grammaticae ignoraverint immo nec alios, non praemonito Praefecto, introducat; absque eius etiam licentia nemo ulla ratione conditionem suscipere, multo minus alterius fraudulenter occupare praesumat.

10.

Abstineant quoque omnes ac singuli tam in scholis quam extra illas a mutuis iniuriis, fictis nominibus, contumeliis, verbo facto inferendis, contentionibus et pugnis (quae omnia serio ac gravissime prohibita sciant) atque hoc tam inter se, quam cum alienis studiosis, opificibus, ipsisque etiam Hebraeis; verum erga se invicem atque hominibus modestiae ac virtutum exemplo amabiles futuri. Insuper abstineant a iuramentis, ludis vetitis, ut sunt aleae, chartarum folia, lubricationes etc. nec ulla ratione pecuniam aut res, quaspiam suas in lusum ponere praesumant. Abstineant quoque a Choreis, computationibus, grassatione nocturna. Vitent praeterea loca suspecta, concursum nimium populi, ubi praesertim lis et contentiones fervent, ac omne denique quod honestati, nedum saluti animarum suarum adversari posset. Prohibentur quoque studiosis nostris declamatiunculae cum praesepio, canticum, stella, item et aliae seculares ac vanae cantiones etc. maxime etiam nequis armatus per civitatem incedat.

11.

A lectione librorum Christianis, Catholicis ac bonis moribus repugnantium, seu inutilium omnino abstineant, eos reiiciant, neque ullo modo illos domi sive apud se habeant.

12.

Personas nullatenus in externis scenis, non impetrata prius a Praefecto potestate agant; nullisque publicis spectaculis forensibus, secularibus Comediis ac suppliciis intersint. Demum se mutuo universi, veluti Germani fratres prosequuntur; ubique Virtutis maiestatem ac litterarum sincerum decus suspiciant, ac communiter latine loquantur.

Casus ob quos Studiosae ad scholas admitti non possunt, vel admissi omnino excludendi sunt:

Si per Civitatem armatus incesserit, monitusque resipiscere noluerit; si noctu fuerit grassatus; si cum altero graviter contenderit, eumque notabiliter laeserit; si publice ac scandalose potaverit; si choreas duxerit, in locis praesertim notatis aut suspectis; si cum praesepio aut stella ambulaverit et inhonestas cantilenas cantaverit. Si alicuius gravis damni causa fuerit; si furto aut alio quovis infami crimine laboraverit; item si morbo aliquo contagioso infectus fuerit, non admittatur, admissus vero actu dimittat.

—

A bironyitvány alakját generálisi rendelet állapítja meg s ez alak szigorúan megtartandó.¹⁾ Egy végzett grammatista ilyen bizonyítványt kap:

Inspecturis Salutem in Domino!

Discedentem e Gymnasio Nro Ingenuum ac bonae spei

¹⁾ Formularium literarium testimonialium pro Studiosis in nostris Scholis Piis Priviadiensibus a P. Luca a S. Edmundo v. Provinciali nro. Hungariam lucubratum approbantes Praecipimus, ne aliis eiusmodi Testimonialium formulis nostri quam praedictis respective unquam utantur.

Datum Prividiae die 26. Maji. 1696.

Franc. a S. Petro Praepos. Generalis
sedis Apostolicae Comm. et Delegatus.

adoleſcentem N. N. praesentibus literis comitari volui, testatum faciens, Ipsum, qui ingenii bonitate, modestia morum, pietate et solita Sacramentorum atque Sodalitatum frequentatione, qui diligentia et profectu in literis se multum commendabilem reddidisse, promeritum, ut qui hic ad progressum et laudem absolvit Grammaticam, alibi ad supremam eiusdem Classem ex condigno promoveri valeat, ac debeat. Quod et futurum confido, et praefatum Adolescentem Illis, quorum intererit, obnixe commendo, reciproce obsequia mea Religiosa impensurus. In fidem me subscribo et Collegii sigillum addo Prividiae in Gymnasio Scholarum die n. mens n. Anno n.

L. S.

N. N.

Praefectus Scholarum.

VII. FEJEZET.

Taníthatnak-e a piaristák közép és felsőiskolákban? Tanácskozmányok a tanügyi reformról. A Ratio Educationis. A rend a Ratio megjelenésekor. Az év megnyitása. Az első főigazgató. Ürményi látogatása. Döntés a humanitas osztályairól. Az év befejezése. Consensus literarius. Mária Terézia halála. Óda a királyné halálára.

A kegyes-tanítórend terjedése Lengyelországban a XVIII. század elején összeütközésre szolgáltat alkalmat. A rend eredetileg elemi oktatásra alakult, mégis középiskolákat vezet, s olyan helyeken is állít fel intézetet, ahol a jezsuitáknak már van iskolájuk. Ez ellen tehát a jezsuiták kifogást tesznek. Az ügy XII. Kelemen elé kerül ki egy bizottságot küld ki, melynek feladata megvizsgálni: 1. Összefér-e az alapító céljával, hogy e rend elemi tudományokon kívül magasabb oktatással is foglalkozzék? 2. A rend, mely a szegény gyermekek oktatását tűze ki célul, felvehet-e iskoláiba gazdag és nemes fiukat? 3. Lehetnek-e kollégiumaik, szemináriumaik, konviktusaik? És végre 4. megadandó-e nekik az engedély, hogy más szerzetes rend beleegyezése nélkül házat alapítsanak olyan helyen, hol az illető szerzetnek is van háza?

A vizsgálat eredménye a rendre nézve kedvező volt, de ez nem akadályozhatja meg azt a viszályt, mely ismét Vilnában tör ki. 1733 jun. 9.-én kelt bullájával a pápa végleg dönt ez ügyben és pedig ismét a piaristák javára: „Nos . . . Clericos Regulares (Sch. P.) etiam in Civitate Vilmensi Scholas Publicas retinere, inibique scientias etiam maiores adolescentibus cuiusvis conditionis et ordinis tradere, ac etiam Collegia, Seminaria et Convictus in suam curam et regimen recipere. Apostolica auctoritate perpetuo statuimus et declaramus.“¹⁾

¹⁾ L. Compendium Privilegiorum et Bullarum (Const.)

Igy tehát a pápai döntés után nyugodtan folytathatták működésüket s a tanügy terén a reformok terére léptek. Szakitottak a XVIII. sz. folyamán a régi felfogással, mely szerint csak a humaniorákkal lehet az embert emberré nevelni s felfogva a praktikus élet követelményeit, tantervükben bár kezdetben kissé bátortalanul, helyet engednek a reáliáknak is.

Szlopnay Elek rendfőnök 1746.-ban Jurovics Glicért, a rendnek egy tudós tagját, megbizta a magyarok történelmének megírásával iskolák számára. Az 1752-ben megjelent *Systema Studiorum pro Gymnasiis Scholarum Piarum* még tovább megy, mikor elrendeli a hazai történet, matematika, geometria, majd a fizika tanítását is és behozza a szelid aemulációt, melyet eddig a piaristák lehetőleg mellőztek. A rend szorosabb viszonyban lévén azon időben a generalissal, kiválóbb tagjait a római egyetemre küldi kiképzés végett. Ezek, mielőtt visszatérnének, beutazzák Nyugat-Európa művelt országait, s hazatérve tapasztalataikat, tudásukat gyümölcsöztetni akarják a köz számára.

Cörver Elek báró királyi engedéllyel előadja a modern filozófiát a pesti iskolában, a nagy képzettségű Bajtay pedig a lengyel Konarszky példáját követve, kiadja didaktikus művét: *Methodus instituendae iuventutis apud Scholas Pias* címen. Ugyancsak ilyen címen jelenik meg Cörver János báró rendfőnök utasítása is 1757-ben.

Ennek a pedagógiai munkásságnak oka abban keresendő, hogy Mária-Terézia reformtervei a tanügy terén nem maradtak titokban, s a piaristák e terv kivitelében a királynénak segítségére akartak lenni. A Cörver-féle *methodus* teljesen nemzeti és realis irányú. Kötelezővé teszi a magyar nyelv tanítását annyi óraszámban, mint a latint. A történelem magasabb szempontokat tekintsen, s ne szoritkozzék a genealogiákra és háborúk leírására, hanem terjeszkedjék ki a műveltségi állapotokra, melyek a nemzet haladásának hű képét adják. Tanítani kívánja a görög nyelvet is.

Látjuk, hogy mennyire modern Cörver felfogása, főleg a történelemre nézve. Sok olyan dolgot ír elő, melyet a *Ratio* megvalósított, de gyakran romlott formában, különösen azon a téren, melynek célja a nemzeti nyelv ápolása és a nemzeti érzés nevelése.

Mikor Barkóczy primás, Magyarország tanügyi felügyelője lesz, szintén felkéri véleményadásra Tapolcsányi rendfőnököt, aki aztán egy vázlatot nyújt be és mellékeli a *Norma Studiorumot*. A Norma szerint d. e., d. u. 2 $\frac{1}{2}$ óra az előadási idő, az előadást mise előzi meg: szombatón délután litániára megy az ifjuság. Hetenkint 2 félnap szünet. A vallásoktatásra nagy sulyt kell fektetni, s ez kérdezgető formában történik. A retorikai osztályban a történelembe bele kell szőni az egyház történetét is. A poézisben előadandó a görögök történelme. A 2 felső grammatikai osztályban nyelvtan, mondattan; magyar, német mondatok fordítása latinra a rendes olvasmányokon kívül. Előírja a földrajzot, a kronológiát, Magyarország történetéből a honfoglalás előtti időt, a vándorlást, honfoglalást, a királyság megalapítását. Az alsó grammatikai osztálytárgyai: írás, olvasás, nyelvtan. Két vizsgálat legyen évenként. A Jézus-társaság felosztása (1773) sietteti a tanügyi reformok életbe léptetését.

Már benyújtotta a piarista Marx Gratian is tanulmányi tervezetét, amikor a királynő Ürményi Józsefet megbizsa (1776.), hogy hazánkra vonatkozólag készítsen tanulmányi rendszert. Ürményi a rábizott feladatot aránylag rövid idő alatt oldotta meg, mert 1777. augusztusában már szétküldik az új tanulmányi rendszert „*Ratio Educationis Totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*” címen.

Igy elkövetkezik az állami felügyelet kora, midőn az állam egy vezérfonalat ad az oktatással foglalkozók kezébe, mely vezérfonálhoz mindenki tartozik alkalmazkodni.

A kegyes-tanítórend a Ratio megjelenése alkalmával már nagy elterjedésnek örvend hazánkban: 22 intézete van, melyek közül 7 kis gimnázium (a syntaxissal bezárólag), 14 pedig teljes középiskola (köztük a privigyei is). Filozófiai kurzus 4 intézetben van: Vácon, Pesten, Tatán és Kalocsán.

A Ratio célja biztosítani a nevelés egyöntetűségét és lehetővé tenni az állami beavatkozást. Tekintetbe kívánja venni az új rend a nemzetiségeket és vallás felekezeteket, s a tantárgyak beosztásában szem előtt tartja a mindennapi élet követelményeit (*quaenam studia . . . in quotidianis vitae usibus emolumentum al-*

latura), Az ország 8 tankerületre oszlik, minden kerület élén egy főigazgató, kinek, mint az állam képviselőjének feladata a tanításnak és fegyelemnek ellenőrzése. Így tehát a felügyeleti jog a rend kezéből kiesik. 1666-1777-ig akként gyakorolta azt a rend, hogy a privigyei ház tagjai közül egyet „visitor Scholarum“ címmel ruházott fel s ennek kötelessége volt jelentést tenni a direktorról, tanárokról és az ifjuság előmeneteléről.

A Ratio a 6 osztályt leszállítja 5-re, ugyanannyi tanárral. A grammatikai fokon a feladat a latin nyelv közönséges elsajátítása. E mellett előtérbe lép a német nyelv is.

A természetrajzból tanulják a hasznos növényeket, állatokat és ásványokat.

A történelem, melyet, mint láttuk, a piaristák már régebben bevontak a tanítás keretébe, a Ratióban is helyet nyer, valamint a földrajz is.

A számtanból főleg a hármasszabályt és a vele kapcsolatos műveleteket kell tanítani. Rendkívüli tárgyak a grammatikai fokon a görög, mértan, természeti jog, a hazai alkotmány elemei, polgári ügyiratok. Gimnáziumi fokon: görög, kísérleti fizika, versírás és újságok olvasása. Filozófiai fokon: görög, eloquentia, poétika, egyetemes történet, cimertan.¹⁾

Az új rend javított a piaristák helyzetén is, amennyiben az igazgatók az állam részéről évi 200, illetőleg 150 frt. díjazásban részesülnek, a tanárok pedig 3 év után 25, 10 évi szolgálat után 50, 15 év után 100 frt. évi fizetést kapnak, melyet nyugalomba vonulásuk után is élveznek.

A Ratiót ez a rend fogadta legszívesebben, mert kivánalmi közül sokat talált ott megvalósítva habár szűkebb keretek közt.

A privigyei intézet a Ratio értelmében szintén 5 osztályos lesz, s a tantárgyak felosztása a következő:

1. Grammatistae in I-annum: Hittan, latin, földrajz, természetrajz (Hist. nat. animalium), számtan, tót nyelv, szépírás.

2. Grammatistae in II-annum: Biblia, latin, földrajz, természetrajz (hist. nat. vegetabilium), történelem, számtan, tót nyelv.

¹⁾ L. Fináczy E.: A magyarországi középiskolák múltja és jelene 40—54. l.

3. Grammatistae in III-annum: Biblia, latin, syntaxis, földrajz, számtan, ásványtan, egyetemes történet, görög és fizika.

4. Humanistae in I-annum: Hittan, latin, verstan, földrajz, történet, számtan, fizika, logika, római régiségek, görög nyelv.

5. Humanistae in II-annum: Hittan, latin, irálytan, egyetemes történet, számtan, földrajz, természet rajz, tót nyelv és görög.

Az első év megnyitása már a Ratio jegyében és pedig a következőkép megy végbe:

Az igazgató meghívja az érdeklődő szülőket, kik a tanulókkal egyetemben helyet foglalnak a nagy teremben. A direktor az asztalhoz lép, kifejti az összehívás célját, vázolja az új tanulmányi rendszert, kiemeli annak előnyeit, s buzdítja az ifjúságot, hogy hálás szívvvel gondoljon annak megteremtőjére, Mária Teréziára.

Ezek után a templomba vonul a közönség és ifjúság s ott ünnepélyes „Veni Sancte“-t tartanak.

A főigazgató, Balassa Ferenc gróf, mindjárt hivatalba lépése után életjelt ad magáról: információt kér a direktortól a tanárokról, azok buzgalmáról, a tanulók számáról és előmeneteléről. Megküldi az új systemát is több példányban, hogy a direktor ossza ki a tanároknak tanulmányozás végett és sürgesse azok betartását. Ajánlja havonként a tanári gyűlést (ccnsesus literarius) s leírja azok tartásának módját.

Fegyelmi tekintetben úgy látszik, sok visszaélés csúszott be, ezeket erélyes rendszabályokkal akarják megszüntetni. 1777. februárjában a tanári kar szigorúan megtiltja a diákságnak, hogy a farsangi ünnepek alkalmával táncban részt vegyen, női ruhát öltjön és a felnőttekkel összeüljön inni. Valószínűleg az előző évek tapasztalata kényszeríté a tanári kart e határozatra. A direktor, hogy ellenőrizze a tanulókat, főleg a vidékieket, otthon is meglátogatja őket. A majálist ez évben nem engedélyezi az igazgató, mert szerinte ez a főigazgató jogköréhez tartozik.

A fegyelmi büntetéseket szigorítják; behozzák a bezárást és tantalusi kinokra kárhoztatják a bűnöst, midőn ételt tesznek eléje, de ahhoz nyúlni tilos.¹⁾

¹⁾ L. a gimnáziumi évkönyveket az 1777. évben.

E rendszabályok mellett elhatározzák azt is, hogy a beteg tanulót tanára látogassa meg.

1779. májusában a főigazgató tudatja az igazgatóval, hogy Ürményi beutazza az országot, meglátogatja a fontosabb helyeket (praecipua loca), köztük Privigyét is. A helytartótanács leirata szerint Ürményi tudomást akar szerezni, keresztülvihető-e a systéma a gyakorlati életben; ha nem, melyek az akadályai? Utasításokat akar adni azon akadályokra nézve, melyeket a körülmények gördítenek a kivitel elé. Meg akar győződni az épületek állapotáról s a hol lehetséges, a nehézségeket rövid úton (breviori manu) eloszlatja s a tapasztaltokról legfelsőbb helyen jelentést tesz („de quibus omnibus . . . Commissionis suae obiectis Idem adaequatam medio Consilii huius Locumtenentialis Regii altissimo loco facturus est Relationem“).¹⁾

A főigazgató felhívja a direktor figyelmét a protokollumra, melybe pontosan jegyezzék be a főigazgatói leiratokat és a havonkint tartott gyűlések határozatait, s a systema „ad apicem“ betartassék.

Augusztus 3-án reggel 6 órakor tudatták a házfőnökkel, hogy 9 órakor megérkezik Ürményi. A jelzett időben meg is jelent a magas vendég, s az igazgató kalauzolása mellett megkezdi az egyes osztályok látogatását.

Először az I. grammatikai osztályt keresi fel. Mindjárt szemébe ötlük a falon kifüggesztett klasszifikáció, s kifejezi elismerését a tanári karnak a systémához való alkalmazkodásért.

Megnézte a gyermekek írásait, s maga adott kérdéseket, hogy kipuhatolja, mire emlékeznek a hónapokkal ezelőtt elvégzett anyagból. Az eredmény rendkívül meglepte.

Átmegy a II. grammatikai osztályba, megfigyeli, a gyermekek hogyan ejtik ki a latin, magyar, s német szavakat, megnézi naplóikat és kérdéseket tesz az első szemeszter anyagából. Innen is elégedetten távozik.

A III. grammatikai osztályban egy szegény, de törekvő nemes fiú, Szörényi Mihály üdvözölte rövid beszéddel. Mig a kis fiúk

¹⁾ Protocollum Intimatorum Regiorum etc.

bátran mondták el, a mit tudtak, ezek a nagyobb gyermekek megijedtek, ha felszólították őket, s nem tudtak megfelelő feleletet adni. Ide hívja a humanistákat, kikérdezi őket s a végeredménnyel megvan elégedve.

A látogatás végén pontokba szedett kérdéseket intéz a direktorhoz, melyekre feleletet vár.

Mivel ez feltárja előttünk az intézet állapotát, lássuk azokat egész terjedelmükben :

I. p. Ki a direktor? Mlinkay Lajos. Beszél magyarul, németül, tótul. 38 éves.

II. p. Ki az exhortator? Malocsay Jenő.

III. p. Kik az egyes osztályok tanárai? Nyelvtudások, koruk s minő eredménnyel tanítanak? Vannak-e kiváló tulajdonai a tanárnak, s mire van különösen hajlama?

Senior humanitatis professor Malocsay Jenő. Beszéli a magyar és tót nyelvet, 36 éves, ez osztályt 6 év óta tanítja, kedvence az ékesszólás.

Junior hum. professor Diks Péter, beszél németül, tótul, valamit magyarul. Ez osztályt első éve tanítja. Szívesen foglalkozik a földrajz és történelemmel.

A III. grammatikai osztály tanára Cl. Grygély Konstantin. Beszél tótul, németül, magyarul 19 éves, első éves tanár, tárgyai az ékesszólás és görög nyelv.

A II. grammatikai osztály tanára Subányi György, beszél, magyarul, németül, tótul, 22 éves, első éves tanár, kedvenc tárgyai a matematika és grammatika.

Az I-ső grammatikai osztályt Cl. Szombath Szeverin vezeti, ki beszél magyarul, németül, tótul, 21 éves, első éves tanár, szívesen foglalkozik a grammatikával.

Az elemi iskola tanára Cl. Maross Leonárd, 21 éves, első éves tanár, kedvenc tárgya a matematika.

IV. p. Osztályonként mennyi a tanulók száma?

A II. hum. osztályban 8, az I. hum. osztályban 6, a III. gramm. osztályban sz. a második gramm. osztályban 20, az I. gramm. osztályban 24, az elemiben 96 fiú van. Összesen 171.

V. p. Hány közülök a nemes, polgári, közrendű?

Nemes 36, polgár 81, közrendű 54.

VI. p. Hány I. rendű s hány visszamaradó van osztályonkint?

A II. hum. osztályban elsőrendű 4, visszamaradó 2, I. hum. oszt. I. rendű 2, vm. 2, III. gr. oszt. I. r. 7, vm. 3. II. gr. oszt. I. r. 7, vm. 2. I. gr. oszt. I. r. 10, vm. 2.

VII. p. Kik a kiváló tanulók, milyen állásúak s milyen irányú természeti adományaik vannak?

Az I. hum. oszt.-ban Malagoczy István bajmóci polgárfiú és Gotterer Antal, szintén civis.

A II. humanitásban Szörényi János nemes, Benedino János polgárfiú.

A III. gram. osztályban: Szörényi Mihály, szegény, árva nemes fiú.

A II. gram. osztályban: Loszpichler József civis.

Az I. gram. osztályban: Szörényi Valentin, szegény, árva nemes fiú. Természeti adományaik a gyorsan felfogó tehetség, melyhez a szorgalom járul.

VIII. p. Kell-e segély az iskolára? Jó-e az épület? El van-e látva a szükségességekkel az intézet? Nincs-e hiány földrajzi mappákban? El van-e látva a szükséges fizikai, geometriai és mechanikai eszközökkel?

1. Az iskolaépület jó, de nincs alap az időnkénti javításra, meszelésre. 2. Nincs iskolaszolga, sem alap, a miből fizessék.

3. A direktor és professorok segélyt nem kapnak, az érdeket nem jutalmazhatják.

4. Könyveket a 100 frt-ból, melyet Mária Terézia adott az előző évben, már szereztek, de nincsenek megfelelő szakkönyvek a tanár részére (természetrajz, történelem, katekizmus).

5. Hiány van mappákban. Van egy Magyarország térképe, egy Csehország, egy Itália, egy Morvaország, egy Ausztria, egy Erdély térképe.

6. Nagy a hiány fizikai szerekben.

IX. p. A systéma végrehajtásában mik a megjegyzések? Mire van szükség? Az akadályok hogyan háríthatók el?

1. Elő van írva Ausztria és Magyarország története, de nincs

kézikönyv s a systéma sem gondoskodik, hogy ennek hiányában miként járjanak el.

2. Nincs megmondva, vajjon a magyar történelem a II. gram. osztályban I. Ferdinándig, mely már a III. gram. oszt. tárgya, egészen tárgyalassék-e azon módon, a mint azt a systéma 204. l. 112. §. előírja, mert úgy alig végezhető el.

3. Az I. gram. oszt.-ban az országokat: (Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Galicia, Lodoméria, Erdély és a Bánság) földrajzilag úgy, a mint a systéma 208. l. 124. §. előírja, előadni nem lehet. Talán elég lenne Magyarország földrajza az I. gram. osztályban s a többi maradna a II-ra.

4. Az előadás korai kezdete nyári időben azt eredményezi, hogy a fiúk imádság és a lecke átnézése nélkül jönnek iskolába.

5. Nincs határozott megegyezés a tárgy felosztásra.

Az ellenvetéseket jóindulattal vette Ürményi s megígérte, hogy lehetőleg elhárítja az akadályokat, melyek a systéma gyakorlati kivitele elé gördülnek.

Már Ürményi is megjegyezte, hogy annak a néhány tanulóknak nem érdemes fentartani a humanitási osztályokat s ugyan e dologban kérdést intéz a főigazgató is a direktorhoz. Az igazgató kéri a főigazgatót, legyen közbenjáró, hogy fentarthassák a 2 osztályt, mert 1. az alapító ahhoz kötötte alapítványát;¹⁾ 2. 1666-tól fentartották a legzavarosabb időkben is s mikor az alsó részeket háború, vagy pestis pusztítá, a tudomány mindig biztos menhelyre talált itt. ²⁾ Mikor a török háború dúlt (1739.) is 400 tanulója volt az intézetnek³⁾ s hasonló körülmények között mindig teljesíteni fogja a haza iránti kötelességét.⁴⁾

¹⁾ „Ad reducendam fovendamque fidem Catholicam hic loci fundati sumus, ut Juventutem ad pietatem et Morum probitatem ad Rhetoricam usque inclusive erudiremus.“ Protoc. Gymnasii.

²⁾ „et quoties Hungariae inferioris Musas aut Martis furor, aut pestis turbaret: toties Gymnasium hoc earundem Musarum erat domicilium et asylum.“ Protoc. Gymn.

³⁾ „Anno 1739. ut caeteros praeteream 400 Adolescentes Gymnasium hoc sinu suo fovit et ad decus Patriae erudit.“ Prot hist. Gymn. Priv.

⁴⁾ „... tunc iterum Gymnasium hoc dulcissimae Patriae beneficium praestaret.“ U. o.

3. Hogy most kevés a tanuló, annak oka a szegénység; nem tudják a polgárok taníttatni gyermekeiket. Ha itt bezárják a 2 felső osztályt, ez a kevés sem tudja másutt tanulmányait folytatni.

A főigazgató engedett Mlinkay kérelmének és meg is nyerte az intézet a megerősítést, miről a következőkben tudósítja a fő-direktor az intézet vezetőjét.¹⁾

Admodum Rnde Pater Localis Director mihi obsme!

Siquidem sua Mattas Ssima ad meam humillimam datam opinionem clementer resolvere dignata sit ne Gymnasium Prividiense ad Scholas grammaticas, reducatur quoad Scholas autem Nationales tradendas, cum Communitate oppidana ac respective Domino Terrestri tractetur; ex eo factis iam per me hoc in passu, apud Rndum Dominum Districtualem Nationalium Scholarum Inspectorem Reginm congruis dispositionibus, id ipsum Admodum Rndae Paternitati Vrae pro congrua notitia, et directione de Benigno iussu Regis intimandum habeo. Qui in reliquo piis ad aras precibus commendatus persevero.

Flumine 27-a. 7-bris 1779.

Servus paratissimus

Comes Franciscus Balassa

1779-ben a második félévi vizsgálat szeptember hóban történt. Szeptember 3-án a direktor kifüggeszti a vizsgálat sorrendjét a folyosón s osztályonként felszólítja a tanulókat, hogy komolyan készüljenek a vizsgálatra, mert attól függ előmenetelük. 10-én kezdődtek meg a vizsgák s azok végeztével az ifjúság zene kíséretével vonul haza, hogy megkezdje a nagy vakációt. A következő napon még meg kell jelenniök; a direktor a folyosóra gyűjti őket s a tanárok jelenlétében felolvassa érdemjegyeiket; a jókat megdicséri, a hanyagoknak, ha már arra valók voltak, az ipari, vagy gazdasági pályát ajánlja.²⁾ A vakáció egész októberben tart.

¹⁾ Protoc. Intimatorum etc.

²⁾ Ez a Ratio szellemében történt, mely szerint a kevésbé tehetséges fiúk az elemi iskola s 1—2 grammatikai osztály elvégzése után mehetnek különböző pályákra. (ad exercendum aliquid opificum, vel ad faciendam

Október utolsó estélyén megszólal a csengő jelezve, hogy a következő napon kezdődik a beírás, mely 2-án, 3-án tart. Beiratkozott a II. aesth. osztályba 10. I-be 18, a III. gram. 8., a II-ba 17, az elemibe 65 fiú. November 4-én volt a Veni Sancte, melynek végeztével buzdító beszédet tart az ifjúsághoz s figyelmezteti őket kötelmeikre az iskolával szemben.

A havonkint tartott gyűlésen megállapítják a rendkívüli tárgyak rendjét. A fiatalabb tanár áprilistől kezdve hétfői napon adja elő az ars poetikát, a syntaxis tanára a görögöt nyáron 4 óra után pénteki napon, télen szerdán. Ugyancsak ő adja elő szombaton a geometriát és a természeti jogot (ius naturae). A rendkívüli tárgyat csak válogatott gyermekek tanulhatják. Elhatározták azt is, hogy instruktorul bárki csak az igazgató tudtával ajánlkozhat és nem 2—3, hanem havi 5 frt.-ért. E consessusokon nézték át a direktorok az utasítás értelmében a protokollumokat. A II. szemeszterre a két felső osztály profeszorai beszédgyakorlatokat vesznek föl különböző nyelveken, a grammatikai osztályok tanárai pedig megegyeznek, hogy a nyelvek tanításánál a dialogikus formát használják. A direktor ajánlja a tanároknak systema szorgalmas olvasását és a homályosabb helyeknek gyűlésben való megvitatását.

Felhangzik a gyűlésen a panasz a tanárok részéről, hogy a tanulók nem becsülik az iskolai bútorokat, miért is azt határozzák, hogy a ki kárt tesz a bútorokban, azt megtéríti, ha szegény, más büntetésben részesül. Mivelhogy az iskolából való kimenetel is rendetlenül történik, felhívja a direktor a tanárok figyelmét az intézeti törvényekre, melyek előírják, hogy kettős sorban menjenek a fiúk s a tanár kísérfje ki őket a templomig.¹⁾ (1780. elején) Mivel az intézet szegény volt, a szolgálkat nem fizethette, sze-

marcaturam, ad tractandam ruri oconomiam, aut ad Camerae aliorumve privatorum obsequium capesseuda, 3. ad oppidorum minoraque urbium munia, 4. ad militarem statum 5. ad tractandam rem metalurgicam, vel monatariam 6. ad negotia domestica et rem familiarem procurandam. 7. ad cathedras in scholis vernaculis obtinendas. 8. denique ad severiores disciplinas condisendas. Proém. IV. 7 c.

¹⁾ Protocollum Gymnasii et series consessuum litterar.

gényebb tanulók teljesítették a könnyebb szolgálatoakat a ház körül s ennek fejében ételt és ruhát kaptak, mignem a helytartótanács egy rendelete szigorúan megtiltja a tanulóknak szolgálai munkákra való alkalmazását.

Az 1780-ik évben tudatja a főigazgató, hogy azon tanárok, kik a systéma betartásában kitűnnek, jutalomban fognak részesülni. Egy másik leiratában elrendeli, hogy a klasszifikációt minden évben nyomtatásban küldjék föl.¹⁾ 1780. novemberében történik ismét a beírás. A II. hum. oszt.-ba 7, az I-be 11, a III. gram. oszt.-ba 16, a II-ba 12, az I-be 82 tanuló iratkozott be. Az elemi iskolába 100 fiút vettek föl.

Az 1780. év nagy gyászt hozott hazánkra. A nagy királynő egy küzdelmes élet után közeledett a véghez. A főigazgató elrendeli, hogy az ifjúság a reggeli mise alatt imádkozzék jobbulásáért.

Nov. 29-én meghalt minden magyarnak, de kiváltképen a piaristáknak — kik számtalan jótéteményben részesültek részéről — végtelen fájdalmára:²⁾

Ista dies fuerat merito tristissima Regno

Qua vixit Mater Magna Theresa suis.

A jezsuita rend feloszlása után több intézetet adott át a rendnek, kiválóbb tagjait főiskolákon alkalmazta s kegyeivel elhalmozta a politikai befolyásra soha nem törekvő szerzetet.

A poézis tanára, Palesch Henrik, odában fejezte ki azt a veszteséget, mely hazánkat és a rendet érte Mária Terézia halálával.

¹⁾ Protoc. Int. Reg. et epistolarum sup. Reg. Directoris. 17. lap.

²⁾ A gimn. évkönyve a legnagyobb tisztelet és szeretet hangján beszél róla, midőn elsorolja jótéteményeit, melyekben a rendet részesíté: „Musae Hung. habetis, quod fleatis, habetis Scholae Piae, quod vobis diurnas nocturnasque elliciat lacrimas. Ecce amisistis Matrem vestram, quae vobis Academiam Claudopolitanam in Transylvania: quae vobis Theresianum suum Convictum Vacii tradidit, quae vobis collegium et Basilicam Trenchini cum 50,000 florenis pro fundatione novitatus, quae vobis Gymnasium Schemnicense et Gynsiense clementer largiri dignata est; estote itaque memores tam Benignae, tamque clementis Matris Vestrae! Pias pro ea ad Deum preces constanter fundite, et Josepho II. Romanorum imperatori, Regni Hungariae ac Bohemiae futuro Regi omnem vitae prosperitatem exorate!“ Hist. Gymn. Priv.

O d e.

De Maria Theresia

die 29-a 9-bris Anno 1780.

ad immortalitatem evocata.

Ergo perpetuus Sopor?
Ergo aeterna T I B J facta oculos premunt.
O Divinum Genus, unius,
Bis septempuè Nepos inclita Caesarum,
Augusta et Sobole et Viro.
Rex, Mater, Columen, Gloria Pannonum!
Cuius, Consilii et manus
Laudes prima dies novit, et ultima,
Crudeli Lachesis manu
Ergo Caesa iaces Magna Theresia?
O spectacula tristia!
Hic te effunde dolor: tangite sydera
Planctus, pergite io mei
Funestas oculi fundere lacrimas
Dum me vel Niobes lapis
Vel Cortex gemebundae Phaetontiadis,
Moesti aut pluma togat Cycni!
Vos, vos hic tenerae plangite gratiae
Palmis tundite Pectora!
Illa olim duplici pulchrior Iride
Pura candidior nive,
Squallet fons ebore et consita liliis,
Nox aeterna oculos premit.
Fugere alba ligustra e roseis genis
Malas mora tegunt nigra,
Os Delphis tacuit religiosius
Sceptro asveta manus riget.
Eheu pars reliqua est quanta Theresiae!
Qua nil maius erat Solo!
Quo cum vultu hilari iuncta modestia!
Maiestate animus gravis?

Quo linguae illa fuci nescia Suavitas?
Quo tanti decor ingenii?
Quo vivax cecidit purpura vultibus?
Praeter tristia iam nihil
E tantis legimus rudera dotibus!
Ah tantusne Atropi furor!
Et vos o Pietas! Pax! Themis! et Fides!
Iam nunquam similis Mater habebitur,
Quae vos confoveat sinu.
Flete impleta Sacris Claustra Sodalibus,
Sacri plangite Praesules.
Flete Arae atque foci, Templaque Numinis.
Navis tota Petrigeme
En quae Superum semper amoribus
Tectum farre pio Deum
Orari instituit Continua prece
Cognatae Cui Stephanus
Profusam dedit in Numina dexteram
Cleri illa Hugarici Parens
Pupillos moriens destituit Tuos!
Quae iam proelia Matribus
Detestata seris claudet aheneis?
Quae ponet Sceleri modum?
Quae tam larga bonis praemia conferret?
Haec regnis ubi praefuit
Tutus cum tenero Dux grege dulcia
Fundebat metra fistula,
Gaudebat paries squallido acinace,
Facti e Casside Sarculi
Rexit cuncta suis Consiliis toga
Castris Urbibus atque Agris
Cornu dives opum numera sparserat
Felix nil Mareoticis
Invidit Patriae vinea collibus
Stillabant Salices favo
Rupit flava Ceres messibus horrea
Terra omnis dabat omnia.

Non quisquam Themidem vendidit arbiter,
Oppressitve inopem potens;
Nullus Cacus iter despoliaverat,
Vis cuncta abfuit et dolus;
Propulsata duella ad gelidos Scythas,
Morumque insita cõmitas;
Cives innumeri pace sati novas
Implevere Colonias.
Quod si Mars sonuit: nec mora Cadmea
In castris steterat seges.
Ortum Luna minax hei mihi tum petat.
Borussus veniam roget,
Nulli displiceas Sanctio Caroli;
Reddat Sarmata limites,
Invictis veniat ne furor ensibus.
Quamquam vos quoque prosperi
Quis vinci licuit Marte Theresiae
Non haec stragibus Urbium
Gaudebat, domitis robore Martis
Non illuserat hostibus
Adversas nimime diripuit domos.
Quosquos mane subegerat,
Materno tenuit pectore Vesperi.
Sic quae sol modo grandine
Effuso minium lilia perculit
Mox blando refovet sinu.
Et tantam lacrimis non comitabimur,
Umbras dum migrat ad leves?
O cur non facies, pluraque pectora.
Aptavere mihi Dei,
Cur totus fieri non queo oculus
Ut fundam undique lacrimas?
Mecum Alti Genitor lugeat Aeteris,
Mecum Vesta Parens gemat,
Mecum Nereus atque Uda Thetis flect,
Mecum Orbis geminus polus;

Mecum sol oriens ploret et occidens,
Mecum praecipe lugubres,
Nullo fine dolorum Austria Naenias.
Tristis plange Bohemia,
Bisquinque Imperii plangite Circuli,
Fletu Gallia difflue,
In moestas Latium solvere lacrimas
Quaestus edite Sarmatae
Europae in cineres procubuit iubar
Grande orbis cecidit decus.
In vultum ante alios Hungare Mortales
Magnis obrue fletibus.
Ter denis tenera haec Mater et undecim
Annis iura tibi dabat.
Vita implere tuum non potuit tamen
Votum, quam cuperes tria
Excessisse etiam Saecula Nestoris.
Hac nam Rege tibi Aurea
Saturni Lachesis tempora neverat.
Quos plausus tulerat dies
Regni prima, sequens nulla tibi abstulit.
Haec te admovit honoribus
Haec leges veteres iuraque reddidit.
Huic olim teneram sinu
Gestanti Sobolem, dum rueret ferox
Bella in turpia Bavarus,
Testabare tuum fundere sanguinem
Hac Prussum Auspice viceras
Atque ultra tumidi litora gloriam
Rheni protuleras. Suum
Te quondam haec Equitum legit in ordinem
Haec olim tibi Caesares
Formandos dederat Palladis artibus;
Huius fida cohors Sacrum
Tutabare Caput Teutonicis prior.
At nunc exanimis iacet!

O posses utinam hanc nunc etiam sequi
Funestae ad Regna Proserpinae;
Ires non dubito fortior Hercule,
Ires suavior Orpheo.
Vos! o vos viduae solvite squallidis
Sparsas pulveribus Comas
Lugendi solitum vincite limitem,
Vestis scindite lugubres,
Crebris nuda sonent pectora planctibus:
Una in Rege simul iacent
Nutrix, Praesidium, Mater et Omnia.
Vestris cum Genitoribus
Aetatis tenerae plangite filiae
Vestris cum Genitoribus
Aetatis tenerae plangite filii.
Cum quo sollicitudinem
Post hac prole Parens anxia divides?
Aedes quis statuet? satos
Quis iam Nobilium vestiet, atque alet?
Moestis plangite vocibus
Quae Budae colitis Pierides iuga!
Qua iam Matre calebitis,
Quae vos munifica procuraret manu?
Et mi cresce iterum dolor,
Extremis lacrimae currite viribus,
Planctus Congemina manus.
En iam de rutilo pegmate ponitur
Corpus flebile. Funebris
Longo pompa mihi cernitur ordine
Luctus cuncta gerunt notas,
Praecedunt tenerarum Agmina Virginum
Nigris squallida vestibus:
Post haec miles atra cum Iovis alite,
Et moestis lituis venit:
Hunc emota suis Urbs prope Sedibus,
Atque ordo Sequitur Sacer,

Vulcano rutilant omnia compita
Gestatur Patriae Parens,
Magnatum manibus. Tristia pignora
Gressus post tumulum tegunt.
Nec parcunt lacrimae Caesareis genis.
Eheu! sistite! sistite!
Quo mundi rapitis Praesidium et decus
Non isthanc patiar rapi.
Frustra sum — graditur pompa citatius
Manes Mater io petis?
Et quae terra Tibi quae tumulum dabit?
Quae tam sacra recondere
Ossa audebit humus? Quis Populus? pia
Quae te Tempa Deam colent?
Fama orbis tumulus totus erit Tibi.
Quisquis proelia feret Liber,
Descriptam referet Te Tua factaqua.
Quin mentes etiam vice
Fugentur gelidi marmoris et Tuum
Cum corpus tumulus teget,
Cunctis insita erunt nomina posteris,
Claudemusque Tua intimis
Nostris visceribus Viscera Corde Cor cecini.

VIII. FEJEZET.

II. József intézkedései az egyház és iskola terén. Tanácskozások az elemi iskoláról. Az intézet pecsétet kap. A német nyelvi rendelet. A tanárok tiszteletdíja. A vizsgálat lefolyása. A tandíj. Szemléltető oktatás. Előadás előtti és utáni ima. A memorizálás megszorítása. Szerződés az elemire. Fegyelmi ügy. Főigazgató-változás. Berchtold rendelete. II. József tábornokai. II. József halála és jellemzése.

József uralkodását a rendkívül sok rendelet jellemzi. A nyugati kultúra szellemében nevedezett fejedelem rohamosan iparkodik helyrehozni évszázadok mulasztását politikai, társadalmi és kulturális téren; munkájában nem tekint alkotmányos korlátokat, évszázadok folytán kialakult tradíciót; nem számol le egyesek és nemzetek jellemével s így alkotásainak vele együtt kell sirba szállaniok.

Intézkedik egyházi kérdésekben. Így a szerzetes tanárok minden kiváltságát megerősíti „*id quod etiam de immunitate chori frequentandi intelligendum; denique ut a mendicandi onere tamdiu sint exempti, quamdiu saluberrima hac Gymnasiorum procuracione occupantur.*“¹⁾

Általános a panasz, hogy a fiúk könyv nélkül járnak iskolába s így kellő eredményt elérni nem lehet, azért a Htt. „*sub gravi responsionis onere*“ felszólítja a direktorokat, hogy a legszigorúbban lépjenek fel e tarthatatlan állapot ellen.

Könyv nélkül ne is vegyék föl a fiút. A szegény, de jó tanuló fiút ajánlják jótékony emberbarátok figyelmébe. Ha nem nemes, sem pedig nem polgári származású a tanuló és még hanyag is, valamely más, állapotának megfelelő foglalkozásra utasítandó.²⁾

¹⁾ Intimata Excelsi Consilii Regii. 1781. apr. 17. 39–40. l.

²⁾ Intimata Excelsi Consilii Regii. 40. l.

A privigyei intézet szegény s az Ürményi-féle látogatás alkalmával is kitünt, hogy tanszerekben és könyvekben szükségét szenved, a hiány pótlására tehát 500 frt segélyben részesül, de a vásárolt tárgyakról az inventáriumot be kell terjeszteni.

Az 1782-ik évben folytatja az uralkodó azokat a reformokat, melyek mélyen belenyulnak a nemzet életébe.

Kimutatást kíván a szerzetes rendek vagyónáról s egy újabb rendelettel eltörli azokat. A kegyes-tanítórend elkerülte ezt a sorsot, amit részint annak a kegyeletnek köszönhetett, mellyel József egykori tanárának, Bajtaynak rendje iránt viseltetett, részint hivatásának, mely tisztán a tanításban sarkallik, de talán nem tévedünk, ha az okok közé soroljuk a szegénységet is, minélfogva nem volt tőle mit elvenni.

A systemán javításokat eszközöl a helytartótanács útján kiadott rendeleteivel. Mivel előtte egy tárgy akkora értéket képvisel, amennyi alkalmazást talál az életben, elrendeli a geometria tüzetes tanítását, mert annak igen nagy a gyakorlati alkalmazása. A III. osztályban a latin nyelv elemein kívül tanítsák a hittant, folyékony olvasást, helyesírást, számtant a törtekig, ügyiratok fogalmazását és fejtegetésük a vasárnapi evangéliumot. Tanítsák a tótot is, mert ez Privigyén az anyanyelv. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elhanyagolják a németet, melyet nemcsak a systema, de az élet is megkíván. Erre hetenkint 1—2 óra fordítandó.

A katekizmus legyen tót, az evangélium fejtegetése német, valamint a számtan is és használjanak német olvasókönyvet.¹⁾

1783-ban nagy tanácskozás folyik a privigyei collegiumban, amelyen részt vesz Sóber János pozsonyi kanonok, népiskolai tanfelügyelő is; továbbá Pálffy gróf ügyésze, a város részéről a tanácsosok, a rend részéről a direktor.

A tanácskozás tárgyát a rend azon nyilatkozata képezi, mely szerint a megváltozott viszonyok között az alapítványból nem tudja fentartani az elemi iskolákat és gimnáziumot is, tehát az elemi iskolákra (scholae elementares) és egy tanító fizetésére külön segélyt kért.

¹⁾ Sóber János tanfelügyelő közli az intézettel. Levele a privigyei intézet levéltárában.

Pálffy ügyésze kijelenti, hogy az uradalom nem hajlandó újabb terheket vállalni, mert a piaristák kötelezték magukat az alapító-levélben az iskoláknak az elemitől a retorikával bezárólag való ellátására. A tanácsosok kijelentették, hogy a város hajlandó lenne a kulturáért áldozatot hozni, de szegénysége nem engedi.

A tanácskozás közepette megérkezik a helytartótanács rendelete, melynek értelmében a III. és IV. osztályt a rend tartozik ellátni, mivel ott már tanítják a latin nyelv elemeit, míg az I. és II. osztályról, valamint a leánygyermekok oktatásáról a város gondoskodik. A város a kényszerítő körülmény hatása alatt egyezsége akar lépni a renddel. Felajánl évi 40 frt.-ot a fentartói költségek fejében. Erről azonban a döntés a rendfőnöknek van fentartva.

A direktor kérésére Sóber megigéri, hogy a III. és IV. osztályt, mint a gimnázium kiegészítő részeit az igazgató kezelése alá bocsátja.

Pecsétet is kap ez évben (1783.) a gimnázium, de nincs benne köszönet. A körirat ugyanis így szól: „Sigillum Scholae Grammaticae Prividiensis.“

A tanulók kevés száma miatt tényleg két év óta szünetelt a két felső osztály, de törvényesen létezett, míg a pecsét körirata lefokozza grammatikai iskolává. A direktor e sérelem miatt óvást emel a főigazgatónál, de eredménytelenül.

1784. május 18-áról kelt a német nyelvi rendelet, mely az iskola nemzeti jellegét alapjában támadja meg. Az uralkodó elmondja, hogy a latin holt nyelv, melyről Európa népei már le is mondtak, csak a magyar és lengyel ragaszkodik még hozzá s alkalmazza az iskolában és közéletben egyaránt.

Ha a magyar nyelv alkalmas lenne tannyelvül, azzal helyettesitené a latint, de sok a nemzetiség, mely idegenkedik e nyelvtől, azért választja a birodalom nyelvét, a németet. Az államnak is hasznára lesz a közös nyelv, mert a polgárait közelebb hozza s testvéri kapocccsal fűzi össze.¹⁾

¹⁾ Intimata Excelsi Cons. R.

A rendelet VII. pontja megtiltja 1784. szept. 1-től az olyan fiú fölvételét a gimnáziumba, aki németül legalább írni és olvasni nem tud.

Ez év június 14-én kelt rendelet a vallásügyet rendezi. Vasárnap a fiúk templomba mennek tanáraik vezetése alatt. Mise után két nagyobb teremben gyülekeznek: egyikben a két alsó, másikban a három felső osztály növendékei. Az exhortator felolvassa a napi evangéliumot pontonkint, azt a tanuló értelméhez képest fejtegeti. Az exhortatiót a három theologiai erény fejezi be. Exhortator a presbyterekből választassék s fáradozása jutalmául kap évenként 6 arany frtot. Minden egyéb eddig szokásban volt ájtatosság megszűnik.

Megszűnnek a Mária-társulatok (Sodalitates Marianae) is. A hetenkint szokásos lelkigyakorlatok helyett, szerdán délelőtt katekizmus lesz, a havi gyónás elmarad. Az ünnepek és szünetnapok számát kevesbbiti. A másvallásúak alkalmazkodhatnak vallásuk parancsaihoz.

Elrendeli a fejedelem, hogy a tanárok a német nyelvben tökéletesítsék magukat s a latint is a német segélyével (mediante l. Germanica) adják elő.

A tanárok helyzetén javítani törekszik. Kilátásba helyezi több évi tanítás után a fizetés javítását. Azon tanárok, kik a tanulmány-alapból nem részesülnek, hanem az intézetet a rend tartja fenn, 10 év után 25 frt, 15 év után 50 frt, 25 év után 100 frt tiszteletdíjban részesülnek évenként.¹⁾

József a nyilvános hivatalokat vizsgálathoz kötötte, aminek eredményétől függ aztán a bizonyítvány („et cum eiusmodi testimonium a successu examinum pendeat.“)

Igy tehát a vizsgálat nagy jelentőségű a jelöltre nézve, azért szorosán meghatározza annak a menetét.

1. Az iskolai év két félévre osztatik s minden félév vizsgálattal záródik le, melyen a fiúk beszámolnak az előadott tananyagról. A vizsgálat elnöke az igazgató.

¹⁾ Int. Exc. Cons. Reg. 79—82. l. A rend aztán a személyre szóló fizetés ellen tiltakozott, mert az ellenkezik a rendi szabályokkal. L. az erről szóló ratokat a rend közp. levéltárában.

2. A tanár adja fel a kérdést, de a direktor azt megváltoztathatja, tágabb körűvé teheti.

3. A kérdés a kifejtésre alkalmas legyen s kitűnjék az illető feleletéből, hogy helyesen fogta fel a dolgot.

4. A szerint, ki hogyan felel, nyeri az osztályzatot: „qui hiulce ad 3-am, qui mediocriter ad 2-am, qui bene ad 1-am, qui valde bene etiam ad 1-am, sed cum nota eminentiae adnotabitur.“

5. Mivel a tehetség és szorgalom év közben legjobban megfigyelhető, ennek megfelelően készítsen klaszifikációt a tanár és adja át a vizsgálaton az igazgatónak, ki kétes esetben a szerint igazodik.

6. Mivel a képesség az anyag kifejtésben való készségben is nyilatkozik, elhozandók az írásbeli dolgozatok s ha kétség támad, az diktált gyakorlattal döntendő el.

7. A felsőbb osztályba való fellépés csak az I. és II. rendűeknek engedtetik meg, a III. rendűek ismételnék. Ha mint ismétlők is megbuknak, vagy szorgalmuk, vagy tehetségük hiányzik, tehát kizárandók.

8. Ezek csak a rendes tanulókra (*scholares domestici*) vonatkoznak, nem pedig a hallgatókra (*scholares peregrini*), kik nyilvános vizsgálatnak nem vetik alá magukat. Ezek addig bizonyítványt nem kapnak, „mig szigorú vizsgálattal nem teszik jóvá hanyagságukat.“¹⁾

1785-ben behozza József a tandíjat (*didactrum*). Ő ugyanis nem akarja, hogy a földművelés és ipar hanyatlásnak induljon, már pedig azt látja, hogy sokan tódulnak a tudományos pályára, aminek a gazdaság kárát vallhatja. Ennek megakadályozását célozza a tandíj behozatalával. Ez a gimnáziumban 6 frt. és 10 részletben fizethető.

Akik a félévi díjat le nem fizették, a vizsgálatokon nem

¹⁾ „*Nomine peregrinorum autem omnes illi intelligentur, qui non se sistunt examinibus, atque isti tam diu testimonium non obtinebunt, quoad neglectum officium suum per strictum examen non compensarint.*“ Int. Exc. C. R.

vehetnek részt. A szegény, de jó tehetségű tanulókat ösztöndíjjal kell segíteni.¹⁾

Ez igen nagy csapás a privigyei intézetre, mert a város a fölkelések és a török uralom idején gazdaságilag tönkrement, virágzó iparát végleg tönkretette Mária Terézia közgazdasági politikája s így a lakosság gyermekeit nem tudja taníttatni. Annyira megfogy a tanulók száma, hogy 1791—1802-ig a humanitás osztályait be kell zárniok.

A tanítás terén kezdi sürgetni az uralkodó a szemléltető oktatást. A statisztikai adatok tanulásának megkönnyítésére táblázatokot készítenek, melyeket főleg a földrajz tanításánál alkalmaznak.

A gimnáziumi évkönyvekben fenmaradt egy ilyen statisztikai táblázat másolata, melyből érdemesnek tartok legalább egy részt közölni. (L. a következő oldalon).

József uralkodásáig a piaristák iskoláikban előadás előtt és után az egész rendben szokásos imákat imádkoztatták.

József olyan imádságokat szerkesztett, melyekben a Boldogságos Szűz és a szent Háromság nem fordulnak elő, hogy így bármely vallású fiú elmondhassa. A szöveget fölváltva mondották német, latin és tót nyelven.

A latin szöveg így hangzik: Előadás előtt: „Domine Deus, qui nos creare voluisti, mentes nostras quaesumus, illumina, ut quod verum est, clare cognoscamus, robora memoriam, ut quod bonum esse discimus, constanter teneamus, inclina etiam voluntates, ut salutarem doctrinam opere compleamus, et nostram alienamque sortem omnimodo prosperare valeamus.“

Előadás végén: „Bonorum omnium largitor, Deus! pro colato beneficio Tibi gratias agimus et oramus, ut doctrina, quam accepimus, tota cedat in Tuam gloriam, nostram utilitatem. Effundantur dona in Regem, Patriam, Parentes, Doctores et Benefactores nostros. Fac eos Domine et omnes homines in omni vita beatos.“²⁾

¹⁾ Int. Cons. Reg.

²⁾ Protoc, Int. etc. 361.-62. l.

	Milliaria □ Germanica	Milliones Hominum	Milliones Introitus	Numerus Militiae	Praecl. Civitatem Numerus	Earum incolarum numerus
Ditiones Caes. Reg.	10,320	19½ mill.	100	278,000	53	1,545,000
Turcia	50,000	53 mill.	54	70,000	16	1,980,000
Svecia	12,968	3 mill.	6	50,000	7	152,800
Dania	10,332	2½ mill.	11	78,000	12	162,000
Polonia	10.307	9 mill.	3	15,900	4	215,000

T A B E L L A

contines distributionem studiorum in semestres hebdomadas, dies et horas coniungendae ad nutum Gr. Intimati dno 29. 9-bris 1787 ^{42209.}/_{3110.} chrestomathiae cum rhetoricis institutionibus et exercitiis accomodata.

	A n n o p r i m o								A n n o s e c u n d o									
	P r i m o s e m e s t r i				S e c u n d o s e m e s t r i				P r i m o s e m e s t r i				S e c u n d o s e m e s t r i					
	M a n e		a M e r i d i e		M a n e		a M e r i d i e		M a n e		a M e r i d i e		M a n e		a M e r i d i e			
	$\frac{1}{2}$ ad 9	usque ad 10	$\frac{1}{3}$ ad 3	usque ad 4	$\frac{1}{2}$ ad 8	usque ad 9	$\frac{1}{3}$ ad 4	usque ad 5	$\frac{1}{2}$ ad 9	usque ad 10	$\frac{1}{3}$ ad 3	usque ad 4	$\frac{1}{2}$ ad 8	usque ad 9	$\frac{1}{3}$ ad 4	usque ad 5		
Die Lunae	Ars cogitandi	Antiquitates Romanae	Germanica vel alia patria lingua	Arithmetica	Antiquitates Romanae	Labores Extemporales et Revisio	Germanica vel alia patria lingua	Geographia	Germanica vel alia patria lingua	Geographia	Mithologia	Jus naturae	Germanica vel alia patria lingua	Hist. naturalium animalium	Stilus	Labores extemp. et Revis.	Lectio Latina	
Die Martis	Stilus	Labores extemporales	Lectio Latina			Stilus, Labores extemp. et Revisio			Mathesis	Geographia			Geographia	Historia				
Die Mercurii	Revisio exercitiorum hebdomadriorum			Physica	Historia	Lectio Latina	Revisio exercitiorum hebdomadriorum	Germanica vel alia patria lingua*)	Historia	Historia naturalis vegetabilium	Historia	Stilus	Revisio exercitiorum hebdomadriorum	Lectio Latina	Germanica vel alia patria lingua	Historia		Revisio exercitiorum hebdomadriorum
Die Jovis																		
Die Veneris	Stilus	Labores extemporales	Auctorium	Geographia	Arithmetica	Auctorium	Mathesis	Geographia	Mathesis	Geographia	Stilus	Labores extemp. et Revisio	Auctorium	Geographia	Mathesis	Stilus	Labores extemp. et Revis.	Auctorium
Die Sabbathi	Revisio exercitiorum hebdomadriorum			Physica	Historia			Revisio exercitiorum hebdomadriorum	Historia naturalis mineralium	Historia	Hist. nat. vegetabilium	Historia					Historia naturalium animalium	
Die Dominicae			M a n e	a d	h o r t	a t	i o						M a n e	a d	h o r t	a t	i o	

*) $\frac{1}{2}$ hora tribuenda hist. nat. Mineralium.

Institutiones secundariae horis subcisivis

1. Lingua Graeca.
2. Poëtica.
3. Physica experimentalis.

József reformjai között a legjelentékenyebb, amellyel a legnagyobb hállára kötelezi az utókort, a memorizálásról szól. A memoria tulságos fejlesztését káros következményűnek tartja az értelemre s azért inkább ezt kívánja fejleszteni.¹⁾

Különösen elítéli a szóról-szóra való tanulást, mely értelem nélkül történik, már pedig „quod sine intelligentia perceptum est, brevi amittetur.“ Ez a a rendelet rendszerváltozást jelent a közoktatás történetében. A régi rend megcsontosodott hivei bizonyos lenézéssel fogadták ezt a modern eszmét. Nem kivétel ezek közül az évkönyvirő sem, ki ezt a megjegyzést fűzi a rendelethez: „qui hoc Decretum concinnarunt, non videntur adolescentiam unquam docuisse; nec ad veritatem illam advertisse: nihil scitur, nisi quod memoria tenetur.“²⁾

Végre végleges megállapodás jő létre az elemi iskola ügyében is. A megállapodás pontjai a következők:

1. Mivel a rendfőnök a II—III. osztály gondozását elvállalja a rend nevében, ez osztályoknak helyiséget és tanítókat a kollégium köteles adni. A község a városházán berendezi az I. osztályt, tanítója a plebánia-templom orgonistája lesz.

2. Az iskolát és a tanítói lakot a város mindig jókarban tartja.

3. Butorral a termet berendezi, a szegény tanulókat könyvekkel ellátja.

4. Fáért a földesúrhoz fordulnak.

5. A város évenként az orgonistának 40 frtot ad, hogy azon segédet tarthasson.

6. Szintén 40 frtot ad a szükséges tanszerek (könyv, spongya, kréta, stb.) beszerzésére.

7. Az iskola gondnoka és segéde havonként a gyerekektől ajándékképen (instar donarii) elfogadhatnak egy dénárt.

¹⁾ „Docens, qui tam varia praescripta obiecta Juventuti proponere debet, non recte agit, si memoriam eius nimis adstringat. In hoc tantum laborare debet, ut Juventus propositas res intellectu rite comprehendat, et sine libro aut scriptis de iis rationem reddere possit.“

Protoc. Int. Exc. Cons. Reg.

²⁾ Hist. Domus Priv. III. kötet.

8. Az orgonista iskola-időben egyházi teendőkre nem alkalmazható.¹⁾

Ez a szerződés már érvénybe lépett, egy évig már a város látta el az I. elemi osztályt, amikor megjelenik a helytartótanács újabb rendelete, mely az I. osztály tanítására is a rendet kötelezi (1789) s a városházán csak a leányiskola marad.

Fegyelmi tekintetben József uralkodása alatt visszaesést tapasztalunk. Szabad a diáknak táncmultságokon, látványosságokon résztvenni, de a tanári kar feladata a botrányt megakadályozni. A visszaéléseket — bár igen ritkán — testi büntetésekkel sújtották. 1783-ra van egy eset följegyezve, mikor az egyik diákot lopás miatt nyilvánosan megvesszőzték: „Norbertus Hampel I-mi Anni Gramatista ob admessa furta publice virgis caesus est ex sententia Professorum et Localis Directoris.“ Tehát ez esetben sem egy tanár ítélete, hanem az egész tanári kar határozata alapján hajtották végre a testi büntetést.

Gyakoribb volt a bezárás és az ebéd eltiltása. Pl. „Aliquot pueri, qui a lytaniis profugerunt et nivium globis sese exercebant post hortum, clausi ad Gymnasium et idibem usque ad 5-am orantes rosarium detenti sunt.“²⁾

A pozsonyi tankerület első főigazgatója, Balassa Ferenc gróf, 1785-ben megválnak állásától, mert az uralkodó kegye Horvát-Szlavon-Dalmátország báni székébe ültette.

A privigyei piaristák kezdettől fogva nagy szeretettel vették őt körül s igen szívélyes volt mindkét részről a bucsúzás. Helyét ideiglenesen Fleischhacker János tölti be, mignem 1786-ban kinevezi II. József az új főigazgatót Prónay Gábor személyében.

Nem tartozik ugyan szorosan kitűzött feladatunkhoz, de művelődéstörténeti szempontból megemlítést érdemel, Berchtold Ferenc gróf besztercebányai püspök — kinek kerületébe Privigyét is beosztották — rendelete (1786). Azelőtt általános volt s némely faluban ma is dívik az a szokás, hogy „vihar elé“ harangoznak. A püspök egyházmegyéjében ezt eltiltja „quod metalla per pulsum

¹⁾ Htt. rendelete kelt okt. 22. Protoc. Exc. Cons. etc.

²⁾ Protoc. Hist. Gimn. Priv.

campanarum loco eius, ut nubes tempestatum dispergant, fulmen potius attrahant, periculumque adaugeant.“¹⁾

Mária Terézia halálától kezdve a házi fölfegyzések igen megvékonyodtak, az évkönyviróknak elkerülük a figyelmét azok a dolgok, melyek szemeik előtt folynak le s az európai politikai bonyodalmaival, a végbemenő világtörténelmi eseményekkel foglalkoznak.

Bőven tárgyalja az évkönyv II. József török háboruját s itt kitér az egyes hadvezérek jellemzésére is. Érdekes ez azért is, mert egykoru írja, ki távolról szemléli az eseményeket s objektív ítéletet mondhat a szereplő egyénekre. Leginkább leköti Laudon egyénisége: „zelus et ardor in operatione; magnanimitas et ignea indoles iuncta rationi; prudentia et praevisio futuri, delectus idoneorum officialium ad exequendum propositum; amor et fiducia erga se militum; iusta cognitio, situs locorum, quem ille vel oculis perlustrare potuit; audacia et generositas in aggrediendo, traductio inimici et subtilitas stratagematum bellicorum, celebritas consilii et animi praesentia etiam iu periculis.“

Lascyt, mint hadi mérnököt bámulja,²⁾ ki kedves embere is a császárnak.³⁾ Alvinczyről, Wartenslebenről szintén dicsérőleg emlékszik meg.

A következő évben kitör a francia forradalom, melyről bámulatos pontos és bő értesülést szereztek. Lengyelország is lázong s az ifju Potocky felhívást intéz a néphez a zsarnoki iga lerázására.⁴⁾

A török háboru nem emelte az uralkodó tekintélyét; Fran-

¹⁾ Epistolae Egiscopales a priv. levéltárban.

²⁾ „Hic vir est inter grimos ingeniarios.“

³⁾ „Caeterum ipse est gratiosissimus apud Caesarem.“

⁴⁾ „Fratres mei! Aderitis Daemona partium studiosum, qui vicinos nostros hactenus sepinabat. Nullus Russus, nullus Borussus tonum commodet; nostra tantum corda pro Patria loquantur. Sublimis libertatis sensus unice nos animet, et si vox unionis in congressibus nostris audiatur, tum a potentibus Vicinis nostris reverentiam exprimemus, ut quondam Pyrrhus de Romanis loquebatur. Noster populus dignus est ut liber sit, quia nobilis et grandis. Gloriosius enim est ferro in manu occumbere, quam ignominiosa exterorum vinculorum servitute tabescere.“ Másolata a Hist. Dom. Priv. III. k. 63. l.

ciaországból riasztó hírek érkeznek, Belgiumot József reformjai lázadásra ingerlik s erőszakos intézkedései Magyarországon is renitenciát szülnek. A császár kénytelen belátni, hogy midőn egész életét, minden erejét népei jólétének szentelte, törekvése minden téren kudarcot vallott. Mivel nem vette tekintetbe a népek jogát, alkotmányát és hagyományait, reformjaival ellenkezőt ér el, mint amit akar. Ez a kudarc megtöri munkaerejét. Egy tollvonással megsemmisíti egy életnek majdnem egész munkásságát s a magyar szent koronát, a nemzet drága kincsét, melyben ő csak értékes régiséget látott, visszaküldi a nemzetnek.

Az országgyűlés összehívásával akarta teljesen kibékíteni a nemzetet, de ezt már nem érthette meg, febr. 20-án (1790) meghalt.

Az évkönyv egy jellemző esetet mond el életéből, mely a nagy uralkodó emelkedett gondolkodásmódját élénken illusztrálja.

A budaiak szoborral akarták kifejezni József iránt hálájukat a helytartótanács és kamara odahelyezéseért. József azonban megtiltja a szobor felállítását; még nem dolgozott eleget, hogy azt megérdemelné; majd ha reformművét befejezte, akkor állítsanak neki szobrot.

Absolutista volt ő is, de nem a „l'état c'est moi“ elvét valló Lajosok közül, hanem a Frigyes Vilmosok és Nagy Frigyesek közül, kik szerint a király „der erste Diener der Staat.“ Életének tragikuma abban rejlik, hogy eszméi kivitelére nem tudta megválasztani a kellő formát s energikus lelkének megfelelően nem számolt le a nemzeti kívánalmakkal.

IX. FEJEZET.

A rendi viszonyok. Az iskola átalakulása Lipót alatt. A magyar nyelv behozatala. A Martinovics-féle összeesküvés. A Mária-kongregációk visszaállítása. A II Ratio. A magyar nyelv Privigyén. A tanulók száma csökken. A tanári kar. Nécsei találmánya. A fegyelem szigorítása. Gazdasági bajok. Látogatások. József nádor halála.

II. Lipót alatt összeül az országgyűlés és nagy gonddal iparkodik eltakarítani minden emléket, mely visszaidézheti az erőszakos reformok gyűlöletes korszakát.

A restauráció a kegyes-tanítórendben is megindul.

József megváltoztatja a rend szabályait, az előljárók választását az egyes házakra bizza, aminek következménye a fegyelem bomlása lesz. A visszaélések elharapóznak, a közös élet érzete elenyészik, a rendi öltönnyel a szerzetesi szellemet is ledobják. Megélhetést nem a rendben, hanem azon kívül magántanítás útján keresnek. Lipót 1790, jul. 23-iki rendeletével visszaállítja a rendet régi alkotmányába; József rendeletéből csak a generálishoz való viszonyt illető intézkedést tartja fenn („dispositione tamen circa Generale Ordinis . . . deincepsquoque suo in vigore permanente“).

Königshacker József rendfőnök október 3-ára össze is hívja Nyitrára a tartományi gyűlést, mely Perczel Imrét választja meg rendfőnökké és erélyes rendszabályokat hoz a becsúszott visszaélések megszüntetésére.

Az iskola képe is átalakul. Fleischhacker János, mint pro-direktor, kevéssel előbb keményhangú leiratban támadja meg a tanári kart, amiért a németet nem követeli elég szigorúan. 1790 áprilisában ugyancsak ő jelenti, hogy a száműzött latin nyelv uralma visszatér, a német nyelv ismeretét nem követelik s az emiatt elmozdított tanárok ismét elfoglalhatják tanszékeiket. A

szegény gyermekek számára tett alapítványok kezelését a Htt. a rektorokra bizza.¹⁾ Az alapítványokon kívül évenként jószívű emberek igyekeznek segíteni a szegény tanulók nyomorán. Így a chinoráni tisztek egyéb apróságokon kívül ruhát adományoznak a szegény fiúk részére (1786).

Az iskolai fegyelem is szigorúbb lesz. Fegyverek, botok hordása tilos, valamint tiltva van a nyilvános téren való dohányzás, színházak látogatása, táncmulatságokon való részvétel. A fegyelemsértők szigorú büntetésben részesülnek.

A hazafias fölbuzdulás és a testőrirók lelkes csapatának izgatása a figyelmet a pórkunyhókba száműzött, elhanyagolt magyar nyelvre fordítja.

1792-ben már kötelező a magyar nyelv tanítása iskoláinkban. Különösen a nemzetiségi vidéken kell kiváló gondot fordítani a magyar nyelv tanítására s buzdításul a tanárok e külön munkáért évi 100 frt tiszteletdíjban részesülnek.²⁾

Tankönyvet is szerkesztenek a munka megkönnyítésére és pedig az I. osztályban „Az olvasás gyakorlására rendeltetett könyvnek második része a falusi Nemzeti Iskolák számára“ c. olvasó könyvet használták.

A következő évben már két évfolyam alakul: haladók és kezdők kurzusa. A haladók számára egy óra van hétfőn délután és egy szerdán délelőtt a többi tárgy után. A kezdőket szintén

1) Ilyen alapítványok Privigyén:

Turkovics János alapítványa	1000	forint
Zsilka Ferenc	500	„
Hunyadi László	400	„
Podolányi János	100	„
Irn Anna	50	„

2) „Gymnasia Piaristarum etiam quoad eruditionem Linguae Patriae Piaristis reliqui, adeoque ad Nr. 10 Gymnasia eorundem, videlicet: Cibiniense, Nitriense, Pestiense, Podoliense, Prividiense, Rosenbergensense, Schemnitzziense, Szigethiense, Temesvariense, Trencsiniense, pro remuneratione extraordinarii huius Laboris singillativos 100 fl. annuos ex aerario Litterali deputari.“ Int. Exc. Consil. 4. pont. A többi 11 intézetben nem volt szükség külön előadásokra. L. a magyar nyelvről szóló törvényeket Corpus Juris H. 1791. 16. art. és 1792. 7. art.

két órában oktatják: kedden reggel és pénteken délután a rendes tárgyak után.

Az évkönyviró most újra elmerül a nagy világ eseményeiben. A forradalmi eszmék diadalt ülnék Franciaországban s nagy ellenszenvet keltenek a rendiség szellemében felnövekedett író lelkében. Kivégzi a műveltnak nevezett francia nemzet királyát, csak azért, mert „Király volt.“¹⁾ De még ez sem elég. Vérpadra hurcolják a királynét is, a kedves emlékü Mária Terézia szerencsétlen leányát. Ez örök szennyfolt marad a nemzetben.²⁾

A francia forradalmi eszmék a kínai fal dacára is, mellyel a kormány hazánkat körülvette, utat tör hozzánk s legbuzgóbb hirdetője Martinovics apát lesz. Martinovics és társai tanaikért életükkel fizetnek, de a bécsi udvar még emléküket is ki akarja irtani.

Különösen az iskolát féltik és óvják. 1796-ban kitiltja a helytartótanács a következő könyveket: „Fel-fedezett állorzta, melly nyilván kimutattya, hogy a Szabad-Közművesek valóságos Jakobinusok“ és egy másikat: „Szabad-Közművesek nem Jakobiták egy egyenes szívű Embernek az ítélete.“

1795-ben visszaállítják ismét a Mária-kongregációt, melynek igazgatója Veisz Ignác bajmóci prépost lesz.

1791-től szünetelnek a humanitás osztályai, miért is kérdést intéz Pálffy Gáabriella grófné a rektorhoz. A magyarázat, mely szerint kevés a diák, nem elégíti ki a grófnőt s követeli az alapítvány értelmében az osztályoknak újból való megnyitását. A rend a felszólításnak csak 1802-ben tesz eleget, mikor 10 fiú jelentkezik a poézisre.

Azonban nemcsak a fiúk csekély száma volt az ok, mely a rendet hátráltatta, hanem a súlyos anyagi válság, mely végpusztulással fenyegette. A kényszerítő körülmények hatása alatt Pállya István rendfőnök megjelenik Ferenc király előtt (1797) s feltárja a 328 tagot számláló rend helyzetét, mire a király megígéri a megfelelő támogatást. Természetes, hogy a rend szomorú anyagi

¹⁾ „Causa Regicidii unica, quod Rex fuit.“

²⁾ „Hanc equidem maculam, olim tam culta, nunquam deletura est gens Galla.“ Hist. Dom. III. k.

helyzetét érzik az egyes házak is, mert támogatására nem számíthatnak.

A privigyei ház Pálffy Jánoshoz fordul s elsorolja azt a sok jótéteményt, melyben elődei a házat részesítették s kéri a grófit, hogy nyomasztó szegénységükön (notoria paupertas) segítsen, mert a drágaság miatt a fundációból meg nem élhetnek.

Pálffy azonban a kérést elutasította, kijelentvén, hogy a fundációhoz alkalmazkodik.

Hasonlóan jár a rend is. A megígért segély késik, mignem 1802-ben az országgyűléshez fordulnak a piaristák s ennek ajánlatára Ferenc 32,000 frtot engedélyez számukra a tanulmányalapból, majd pedig 1807-ben nekik adja a fehérvári custodiatust addig, míg a tanítás terén eleget tesznek kötelességüknek. A privigyei ház szegénységét mutatja, hogy 32000 forintból 2500-at kénytelen számára a rend kiutalványozni.

* * *

1806-ban tanügyi téren újabb átalakulás megy végbe. Az első Ratio egyik-másik rendelkezése nem számolt le a főnnálló viszonyokkal; olyan dolgokat ír elő, melyek meg nem valósíthatók. Nagyot változott az idő is azóta. Az első Ratio akkor jön létre, mikor Mária Terézia befejezve szerencsétlenül viselt háboruit, kedvenc tervének, a csendes centralizációnak élhetett. Természetes tehát, hogy az iskolában is kevés súlyt fektet a nemzeti szellem és nyelv ápolására.

József erőszakos reformjai fölrázzák a nemzetet lethargikus álmából s halála után megindul politikai téren is a nemzeties reakció, melyet előkészített és ápolt a bécsi testőrség kebeléből hódító körutra indult irodalom. Az országgyűlés bizottságot küld ki, melynek célja tanügyi elaboratumok kidolgozása. Ezek alapján jó létre 1806 végén a II. Ratio.¹⁾

Ennek legfőbb érdeme, hogy megvalósítható.

Méltó helyet kíván biztosítani a magyar nyelv számára. Még a Ratio megjelenése előtt elhatározza Privigyén a tanári

¹⁾ Teljes címe: Ratio Educationis Publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Budae. Typis et Sumptibus Regiae Univer. Hungariae 1806.

kar, hogy a magyar nyelvből mindennap tartandó egy óra (10—11-ig) s ezen a nyelvtant tanulják. A Ratio ezt általánosságban rendezi.

A grammatikai tanfolyam 4 éves lesz azáltal, hogy a gimnáziumhoz járul az elemi iskola III. osztálya. A grammatikán a rendkívüli tárgyakat mellőzi. Egyebekben kevés fontos újítást hoz be.¹⁾

Igy tehát Privigyén is megnyílik az 1807-ik évben a IV. gram. osztály. Az egyes osztályok tárgyai:

I. gram. Hittan, latin, magyar, tót nyelv, számtan, szépírás.

II. gram. Biblia, latin, magyar, tót, földrajz, számtan.

III. gram. Biblia, latin, magyar, tót, földrajz, történelem, számtan.

IV. gram. Hittan, latin, magyar, tót, történelem, földrajz, számtan.

I. hum. Hittan, latin, magyar, retorika, logika, görög régiségtan, természetrajz (állatország), történelem, földrajz.

II. hum. Hittan, latin, költészettan, római régiségek, természetrajz (növény- és ásványország), történelem, földrajz, számtan.

Tehát látjuk, hogy 5 osztályban szerepel a magyar nyelv, amelyet nagy buzgósággal tanítottak. Különösen szép eredményt ér el Lengyel Domonkos. Az ő buzgóságának érdekes emléke az a levél, melyet a privigyei levéltárban találtam. A levél Szerdahelyi Gábor besztercebányai püspöktől származik s megköszöni benne a ház üdvözetét névnapja alkalmából.

Reverende Pater Rector!

Tam metro, quam prosa concepta vota gratanter accepi, pro quibus etiam habeo gratias, opto: ut reciprocum affectum et operam meam Paternitatibus Vestris reddere possim. Gaudeo industria P. Dominici Lengyel adeo Linguae Hungaricae studium in Gymnasio Prividiensi promoveri, ut Ketskemethiensibus proximius invidiam parare possit; cui etiam pro Hungaricis versibus ago gratias. Et me ultroneis

¹⁾ L. Fináczy: A magyarországi középiskolák multja és jelene. 62—65 l.

piis religiosis precibus et suffragiis commendo et paternam
benedictionem impertitus maneo

R. Paternitatis Vestrae

In S. Cruce die 25 Martii 1809. Addictus in Christo pater

Gabriel Eppus.

Az elismerés még inkább növelte a munkakedvet s keresik az eszközöket, melyekkel az elért eredményt még fokozhatják.

1817-ben a gyűlésen megállapodnak, hogy Verseghy nyelvtanát, melyet tankönyvül használtak, részekre osztják s apró meséket és történeteket szönek közbe, melyek a gyermekek érdeklődését ébren tartják. 1820-tól annyi óraszámban tanítják a magyart, mint a latint. A hittant eddig tótul tanították, most már azt is magyarul adják elő. 1821-ben már Hajagos professzor comoediáját magyar nyelven adják elő az ifjak „quod inauditum est in hac periphéria.“¹⁾

Mivel azonban Privigyén az anyanyelv tót volt, az igazgató a fődirektor kérdésére (1840): vajjon lehetne-e a jövő évtől kezdve minden tárgyat magyarul tanítani, kénytelen volt, főleg az alsó osztrályokra való tekintetből, tagadó választ adni. Három évi előkészítés után azonban (1844) a poézis, retorika és syntaxis. ornatán kívül minden tárgyat magyar nyelven adnak elő.²⁾ A tanulók száma József halála után gyarapodott ugyan, de 1818-ban ismét annyira csökken, hogy nem is nyithatják meg az iskolát november 5-ike előtt.

Ebben közrejátszik a szegénység is, bár szokásban volt a szegény tanulóknak segílyt adni, a XVIII. században természetben (csizmát, kabátot), 1819-től azonban már pénzadományokról is találunk feljegyzéseket (2—8 rhenusi frt.)

1822-ben Klacsó Tódor lesz az igazgató, a tanári kar tagjai a következők: II. hum. professzora Farkas István, I. hum. Kosztká Szaniszló, IV. gram. Subányi Pál, III. gram. Kollárik

¹⁾ Hist. Dom. Priv. IV. k.

²⁾ Az országgyűlés is ez évben mondja ki, „hogy az ország határain belüli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen.“ Corpus Juris H-1844. II. art. 9. §.

Alajos, II. gram. Lapónyi Alajos, I. gram. Kardhordó Ambrus, II. norm. Schrötter János, I. norm. Porubszky József.

A tanulók száma a II. hum. 5, I. hum. 8, IV. gram. osztályban 20, III. gram. oszt.-ban 10, II. gram. oszt.-ban 32, I. gram. oszt.-ban 41. II. norm. 32, I. norm. 64. —

1823-ban már ismét csökken a szám: gimnazista csak 128 van, normalista 87.¹⁾ A konviktusban is van 3 fiú, 1825-ben pedig 8 s ezek közt 2 báró.

Az intézet tanárai között több kiváló férfiú van. Ezek közül említendő Nécsei Jeromos, ki különösen a fizika terén ért el kiváló eredményeket. Többek között készít egy órát, mely 4 magyar dalt játszik. Erről a bécsi Allgemeine Theaterzeitung így nyilatkozik: In Nr. 84 der „Theaterzeitung“ ward eine Sinnreich construirten astronomischen Uhr von F. Scherpe in Berlin mit verdientem Lobe erwähnt, eine noch künstlichere hat der Flecken Privicz in Ungarn aufzuweisen, welche daselbst im Jahre 1827 von einem Priester der Frommen Schulen erfunden, unserer Monarchie die Priorität der Erfindung sichert.“

De kitüntek a tanítás terén is, minek bizonyítéka Cherrier Miklós főigazgató levele. Hivatalos minőségben 1847. tavaszán meglátogatta az intézetet és leiratában a legszebb dicséretekkel halmozza el a tanári kart.²⁾

A fegyelmet a II. Ratio szigorítja s az erkölcsi képzés sike-

¹⁾ 1821-ből van a levéltárban egy elemi iskolai bizonyítvány:

Lecturis Salutem in Domino.

Infrascriptus vigore praesentium testor: Nobilem Adolescentem Stephanum Ledniczky, Dni Josephi Ledniczky Filium ex Possessione Lednicze I. Cottui Trenchiniensi ingremiata oriundum, Aetatis Annorum 11, Religione Romano Catholicum, anno hocce Currente Rajeczensem frequentasse Scholam, eumque in Doctrina Christiana, et studio linguae Latinae ita bonum fecisse profectum, ut is pro II.-da Normali Classe frequentanda idoneum se exhibuerit. Mores eiusdem quod attinet, ii constanter boni, exemplaresque fuere. In quorum fidem has eidem testimoniales Litteras manu propria subscriptas et sigillo usitato munitas extradedi Rajeczii 1-ma Nov. 1821.

Josephus Sztancsek

Organista Rajecensis m. p.

²⁾ Levele a privigyei ház levéltárában. (L. levéltár).

rének biztosítására behozza ismét a lelki gyakorlatokat. A tanári kar elhatározza, hogy minden tanár felolvassa és megmagyarázza a saját osztályában hetenkint kétszer a fegyelmi szabályokat, majd pedig kifüggesztik azokat, miként régente is szokásban volt.

* * *

A francia háborúk a gazdasági téren mély nyomokat hagynak hátra, melyet hazánk is érez. Igen nagy a drágaság¹⁾ s ennek folytán nő a nyomor, melyet a devalváció csak fokoz. 1813-ban az árviz sújtja a vidéket, mely a vetést teszi tönkre, a gyümölcsöt pedig megsemmisíti a zordon időjárás. Június 25-én úgy esett a hó Privigyén, mint tél közepén.

A nyomort akként akarják enyhíteni, hogy az alföldről marhát, sertést szereznek be, de az utóbbiakkal a makkoltatás hiánya miatt nem boldogulnak s kénytelenek azokat olcsó áron elvesztegetni. Még legjobban bevált a juhtenyésztés, mert ennek húsán kívül gyapjúja is értéket képvisel.

A devalváció a házra is igen nagy csapás; úgyis csekély tőkék nagyon összezsugorodtak. Többek közt még 1794. január 10-én adott a ház Szeged városának 1000 forintot 6% kamatra.

Ez az összeg a devalváció következtében 400 forintra olvadt le, melyért azonban 1843-tól a város felsőbb rendeletre csak 5%-ot hajlandó fizetni.²⁾ A rektor ezt is elfogadja.

¹⁾ A rektor a ház történetében néhány adatot hoz fel: 1811-ben a borsó mérője 40—50 rh. frt., a lencse hasonló áron kel, a buza mérője 30 frt., egy itce bor 1 frt., 1 frt. 12 kr., marhahus fontja 42 kr., bárányhús 36 kr. — 1814-ben egy mérő buza 14—15 frt., árpa 8 frt., rozs 11—12 frt., zab 4—5 frt. 1815-ben a buza mérője 17—18 frt., rozs 14—15 frt., répa 10 frt., zab 6—7 frt.

²⁾ Tisztelendő Atyák!

Miután a Nagy Méltóságú Magyar királyi udvari Kamarának Kegyes Rendeletéből Nemes városunk által kölcsönbirt hat percentes tőkék 5 percentesekkel leendő felcserélése meghagyatlatott volna; tisztelt Uraságot ez iránt: hogy Városunk által kölcsönbirt 400 pengő forintjaikat száztóli 5% kamat fizetése mellett továbbá is meghagyni óhajtják-e? legfőbb jövő 1843-ik évi Januárius hó 31-ig adandó irott nyilatkozásuknak megküldése végett ezennel felszólítjuk. Kik is egyébiránt illő tisztelettel vagyunk.

A ház szegénysége dacára őszinte örömmel veszi Beniczky turóci alispán tudósítását Ambrus főherceg esztergomi érsek látogatásáról.

A rektor Fidra István szép beszéddel fogadja magas vendégét, aki örömeinek kifejezést ad, hogy a kollégiumot meglátogathatja.

Ebben az időben még több kiváló látogatót is kapott a kollégium. Pálffy Ferenc gf. és az Apponyi család, mely a bajmóci hévfürdőt élvezte, szintén megjelent a házban. Apponyiék kíséretében francia menekült nemesek is voltak, kiknek különösen a templom nyerte meg tetszésüket. (1818). Galgótzty adminisztrátor szintén megjelent az intézetben. 1828-ban bérmálás volt Privigyén s mivel április hóban nagy tűzvész pusztított, melynek 204 ház és a plébániai templom is áldozatul esett, Belánszky József püspök a piaristák vendége volt s a rendi templomban végezte a szertartást. Ebéd után a tanulók a püspök tiszteletére szindarabot adtak elő.

Bartal György kancelláriai tanácsos szintén kíváncsi a privigyei intézetre és nagy elismeréssel szól az ott tapasztalt rendről.

A felső vidékre súlyos csapásként nehezedik az 1831-ik évben a kolera, melyet lengyel földről hurcoltak be. Az akkor megjelent hivatalos adatok szerint körülbelül 300,000 ember esett áldozatul az irtózatos nyavalyának, de a köznép, mely ellenséges szemmel nézi a művelt osztályt, ámitásnak veszi ezt a számot s az évkönyvíró szerint is legalább kétszer annyi áldozatot szedett a ragály. A csapást súlyosbitja a nép idegenkedése az orvostól, mert azt hiszi, hogy a földesúr kezét fogott az orvossal, gyógyszerésszel,¹⁾ pappal, katonával a szegény nép kiirtására. Ezért

Szegeden, 1842-ik évi Karácsony hava 5-én tartott tanácsülésünkől
Tisztelendő Atyáknak

kész köteles szolgálai

Szabad királyi Szeged Városának Tanácsa.

Eredetije a házi irattárban.

A város 1880-ban visszafizeti az összeget.

¹⁾ 1820-ban nyílik meg Privigyén az első gyógyszertár a Burda Károlyé. Ugyanazon évben telepszik át állandó borbély is Nagyszombatból.

megmérgezték a vizet, bort, orvosságot, ostyát. Ez a fölfogás lázadásra vezet, melyet csak nagynehezen tudnak lecsendesíteni.

Megemlékszik az évkönyvíró az 1832-36 országgyűlés végzéseiről is, nevezetesen a lánchid törvénybe iktatásáról s érdekes, hogy ebben ő, a demokratikus szellemű rend tagja is a nemesi jogok és kiváltságok sérelmét látja.¹⁾

1840-ben az országos eseményektől elvonja a figyelmet egy helyi érdekű szenzáció. Ez évben akart letelepedni Privigyén az első zsidó.

A város egyik jómódu polgára Majthényi Flórián, egy rajeci zsidóval egyezséget köt, mely szerint 1840. márc. 19-től bérbe adja neki a piacon levő házát. Már március 3-án megérkezik a bérlő podgyászával, de a polgárság nesztét veszi a dolognak és a város határában utját állja.

A zsidó aztán Necpálon a korcsmában lerakja podgyászát, maga pedig Novákra menekül.

Majthényi a lerakott butort saját kocsiján akarja a városba csempészni, de a hatóság a jegyzővel élén ismét ellenáll. Majthényi erőszakoskodik, míg a hatóság pártján álló tömeg fenyegető magatartást tanúsít. Majthényi hívei közül egyik fel akarja jegyezni a tömeg vezetőinek neveit, amint egy másik diktálta, de a diktálót elverték, a felírónak pedig leütötték a jobb kezét. Az ügy a vármegye elé került, de a döntésről nem találtam adatot.

Politikai téren a nemzet halad Kossuth irányítása mellett, amikor nagy csapás éri hazánkat. A nagy nádor, József kir. herceg meghalt, „tetteinek láncfűzére megszakadt.“ A magyar nyelven irt megemlékezésből rajongó szeretet árad ki s befejezésül felhívja honfitársait, hogy „hajoljunk meg a hála s hódolat szent kegyeletével a sir fölé.“²⁾

¹⁾ Quocirca iura et privilegia Nobilium constitutionibus Patriae iisdem concessa et usu longo roborata in ipso cardine tacta esse nulli non clarum est“ Hist. Dom. Priv. IV.

²⁾ Protoc. Hist. Gymnasii Privid. 1847.

X. FEJEZET.

A márciusi mozgalmak hatása Privigyére. A mozgalmak hatása az iskolára. Képviselőválasztás. Rendi változások. Szakitás király és nemzet közt. A szabadságharc. A szabadságharc bukása.

1848. a nemzeti forradalmak kora. Franciaország ragadja kezébe a zászlót s az eszme gyorsan hódít Europa többi országaiban is. Nem maradhat el Magyarország sem, hol a csendes, békés forradalom már majdnem egy negyed százada foly. Az európai tényezők közrejátszása szüli március 15-ét, a bécsi kormány alattomos bujtogatásai harcba kényszerítik a nemzetet lázadó alattvalói ellen s a kamarillának az alkotmány megsemmisítésére célzó törekvései kezébe adják a fegyvert, hogy élet-halál harcot vivjon alkotmányos szabadságának védelmére.

A márciusi napok mozgalmai nem maradhattak hatás nélkül a vidékre sem, sőt a nemzeties felbuzdulás elhatol a periferiákra is.

Április 2-án talpon van az egész Privigyé, a polgárok magyar ruhát öltenek, melyet három színű kokárdával ékesítenek.¹⁾ Nemzeti zászló alatt hazafias dalokat énekelve vonulnak végig az utcákon.

A piaristák házának bejárata előtt van egy Mária-szobor, melyet még 1693-ban állítottak s mely több ízben kijavitva ma is létezik. Ennél a szobornál áll meg a tömeg s a nótárius, Gyurják, latin, magyar és tót nyelven magyarázza meg a községekből betódult népnek az ünnep jelentőségét s a nemzeti eszmék mellett való kitartásra buzdítja őket. Ezután a lelkesült tömeg a templomba vonul, hogy hálát adjon Istennek az eddig elért sikerért. A plébános, Forgách Alajos, szintén a nemzeti ügy buzgó harcosa,

¹⁾ A gimnázium is új nemzeti zászlót kap s ez alatt jár az ifjúság a körmenetekre is.

felolvassa az oltárnál az alkotmányt sértő decretumokat, majd pedig beszédet tart, melyben dicsőíti a szabadság, egyenlőség, testvériség elvét. Az ünnepet Te Deum-mal fejezi be s a szertartás végén lelkesülten felkiált: Éljen a szabadság!.. Szavaira száz és száz torok ad visszhangot. A templomból a piactérre vonulnak, hol hazafias szónoklatok hangzanak el, miközben minden házon nemzeti zászló leng s minden ablak ki van világítva. Nem kis jelentőségű dolog ez olyan helységben, hol a tulnyomó részt s igen sok még a magyar nyelvet sem beszélte.

Mint ilyen alkalmakkor történni szokott, itt is találkoztak, akik félremagyarázták a szabadság fogalmát s úgy a városban, mint környékén is rabolni és fosztogatni kezdtek s üldözték a zsidókat.¹⁾

A józan polgárság véget vet a kihágásoknak; a plébános pedig hozzáfog a nemzetőrség szervezéséhez. 250 előkelő polgárt nyer meg az eszmének s ezeket júniustól kezdve gyakorolja, mi hatással van az iskolára is.²⁾

Június 24-én kellett volna végbemenni a képviselőválasztásnak. A bajmóciak korán reggel bevonulnak Privigyére a prépost vezetése alatt zenészóval, zászlók alatt s a piac-tér északi részén állanak fel, míg a németprónaiak a keleti, a tót tulzók pedig a déli részen foglalnak állást. Két jelölt volt: Forgách Alajos plébános és Simonyi Ernő. 10 órakor már mintegy 4500 főnyi a tömeg, mely a pálinkától felhevülve jelöltjeinek nevét kiabálja.

Mikor eljön a szavazás ideje, sokan átpártolnak Simonyi táborából Forgáchéba, de néhányan viszont is. Ebből szóváltás, kövel való dobálás, majd véres verekedés lesz, mely a választás menetét megakasztja.

Az újabb választást június 28-ra tűzik ki, de Brogyáni elnök okulva a történteken, a rend fentartására 100 vasast szerez

¹⁾ Inaudita ludeorum persecutio perseverat. Hist. Dom. IV. k.

²⁾ „A felsőbb vidéki gimnáziumokban ugyan a rend föntartatott, de minekutána a szabadság zászlója kitűzetett csaknem minden városban, sőt falukban is és a nemzeti őrsereg behozatott, ezek csaknem minden nap gyakoroltatvák az Ifjúságban különös hanyagság tapasztaltatott.“ Hoffmann Ágoston igazgató feljegyzése. Prof. Hist. Gymn. Priv. 1848. évhez.

Szolcsányból. Most már a választók lelkesültsége is alább hagyott. Éjjel 11 órakor hirdetik ki az eredményt, mely szerint Simonyi győz 1406 szavazattal Forgách 1112 szavazata ellenében.

Az ellenpárt megakadályozta mégis, hogy Simonyi bejuthasson az országgyűlésbe, új választásra pedig az események rohamos fejlődése folytán nem került sor.

A zavaros viszonyok következtében a privigyei ház jóvedelmének felét elvesztette s hiába fordul segélyért a rendhez, mely ekkor szintén anyagi válságban van. Elhatározzák tehát, hogy helyzetüket leírják és a rendfőnök útján a kultuszminiszterhez juttatják. Hozzájárul a tervhez a nagy káptalan is, mely Gruber helyett Purgstallert választja meg rendfőnöknek. Neki jut tehát a nehéz szerep, hogy meg ne sértse a nemzeti kegyeletet s a rendet se dobja a végső megsemmisülésbe. Szeptemberben a kormány rendelete betiltja a noviciátust s 21-én 3 III-adéves és 2 II-od és 10 I-ső éves növendék hagyja el a privigyei intézetet. Hasonló sors éri a trencsényi és kecskeméti noviciátusokat, sőt elbocsátják a teológusokat is és minden fiatalot, ki még be nem esküdött.

Szeptemberben már a szakítás a nemzet és a bécsi udvar között mind szembetűnőbbé válik s csak az optimisták biznak még mindig a békés kiegyenlítésben.

Jellasics a bécsi körök bujtogatására betör az országba, Kossuth a fenyegetett haza védelmére fölhívja a nemzetet, melynek fiai tömegesen tódulnak a nemzeti zászló alá. Forgách is utnak indul nemzetőreivel.

Decemberben betör Windisgrätz, majd Hurbán is megjelenik hordáival, mire újabb 200 nemzetőr megy Galgóc felé a privigyei völgyből (köztük 35 privigyei polgár), Kis Ferenc vicekapitány vezetése alatt. Ezen időtől kezdve folyton vonul újabb-újabb csapat Privigyén keresztül, főleg Hurbán ellen — rendszeren jut néhány vendég a háznak is, mely szűkös anyagi viszonyai dacára szeretettel fogadja őket. December hónapban 1400 ember vonul át s ebből 54 honvéd, — nagyjából tiszt — a piaristáknál kap szállást és ellátást.

Az ütközetből visszatérő sebesültek szintén szeretetteljes otthonra találnak a rendházban.

Január 4-én (1849) 67 sebesült vitéz jó Privigyére, kiket a házfőnök a nagy ebédlőben helyez el s a rendtagok ápolják őket.

Január elején Götz tábornok közeledik Németpróna felől. A lakosságot, mely a magyar ügy mellett oly hiven kitartott, iszonyú félelem fogja el. Aki csak teheti, összegyűjtött ingóságai-
val menekül a hegyek közé és a közeli falvakba, mikor a hő-
mérő—17°-ot mutat. A tanári kar három fiatal tagja is elmenekül,
a többi pedig értékeesebb tárgyait elásva, befalazva, várja a
következendőket.

10-én már a sereg a várost teljesen bekeríti, kijutni lehet-
tlen, az utakon őrségek cirkálnak. Az ágyúkat Necpálon
helyezik el. Köröskörül a város határán egész éjjel lobognak az
őrtűzek, melyek a nagy hideget elviselhetővé iparkodnak tenni s
melyek a lakosság félelmét még jobban növelik.

A várost kötelezik, hogy élelmi szert és bort szolgáltatson
a katonáknak, azoknak, akiket a városban szállásoltak el, lakást
is kellett adni. A rendház földszintjén és az ebédlőben 400 em-
bert helyeztek el, az emeleten pedig 15 tiszt kapott szállást. Sze-
rencsére a kapitány szigorú rendet tart és minden kihágásnak
elejét veszi.

Ételrel 50 katonát köteles a rektor ellátni és még a tisztet-
ket is. Este az osztrák tisztteken kívül még kevésbé kedves ven-
dégeket kellett a piaristáknak asztaluknál fogadni, t. i. Hurbánt,
Hodzsát és Sturt, kik kiváló szivességgel és előzékenységgel vet-
ték körül a rendtagokat.

Kinn a városban a katonák leszakgatták a magyar cimert s
a község házára kifüggesztették az új császár képét a prolamáció-
val együtt.

Hurbán nagy beszédet tartott tótul a néphez, melyben fel-
hívja őket, hogy szakítva a lázadó magyar kormánnyal esküdje-
nek hűséget a törvényes uralkodónak. Ezt különben írásban kö-
vetelte a generális a tanács tagjaitól s egyszersmind a plébánost
is szigorú dorgálásban részesíté.

Másnap Turóc felé vonul a sereg.

Alig távozott el a császári sereg, 400 honvéd vonul be Privigyére, de mivel Nagyszombat felől 2000 főnyi császári csapat közeledéséről értesülnek, Kőrmöcbányának távoznak.

Ez a jelzett csapat január 21-én meg is érkezik.

A piaristák ismét kapnak 52 közkatonát és 5 tisztet. A folytonos zaklatás okozta bajokat növeli még a nyomasztó gazdasági helyzetet. A Kossuth-bankókat nem akarják elfogadni, pénz kevés, aranyat, ezüstöt meg alig lehet látni a forgalomban. Úgy segítenek a bajon, hogy a bécsi bankót 4 részre szelik s az egyes részeket váltópénz gyanánt használják. A háborúval együtt jár a drágaság. A buza pozsonyi mérője 9 frt. W (valutalis) rozs 7 frt, árpa 5 frt.

A haza jövője teljesen leköti a lelkeket; a földek, különösen az uraké, parlagon hevernek, az ipar el van hanyagolva, a kereskedelem pang.

Legrosszabb állapotban azonban a tudomány van. Inter arma silent Musae . . . A tanuló ifjúság száma napról-napra fogy: a nagyobbak fegyvert fognak, a kisebbek atyjuk, bátyjuk után keseregnek.

* * *

Buda elfoglalása után a szabadság ügye gyors hanyatlásnak indul, miért is a kormány általános fölkelést rendel el. Minden házban össze kell irni a fegyverfogható férfiakat. Ahol egy férfi van a házban, az az egy, háromból 2, négy-ötből 3, hatból 4 fogjon fegyvert. Ez alól nincs kivéve a kollégium sem. A házban 4 idősebb és a visszatért 3 fiatal szerzetes volt és 3 szolga. Az említett arány szerint tehát 6 embert kellett kiállítani.

Mivel a szomorú idők lehetetlenné tették a tanítást, mely eddig is csak két teremben folyt, a tanuló ifjúságot: 169 gimnazistát és 79 elemistát elbocsátották és az intézetet becsukták.

Az önvédelmi harc augusztus 13-án elbukik a világosi Golgothán s megkezdődik a visszatörlés véres munkája.

XI. FEJEZET.

Az 1849-50-ik iskolai év kezdete. A kormány információt kér az intézet állatáról. A noviciatus betiltása. Az intézet bezárása. Mozgalom az intézet megnyitása érdekében. Az ezen ügyben tartott tanácskozás.

A szabadság ügye gyászos véget ért; a szabadság hősek vagy kimultak fegyverrel kezükben a harc mezején, vagy bitó és golyó vetett véget pályafutásuknak. Akik elkerülték a halált, külföldön bujdosnak s csak kevesen térhettek vissza a csendes családi tűzhelyhez. A privilegyei piaristák is megkezdték az évet még 1849 őszén a régi systema alapján s megnyitják a noviciatus is, hol három ifjú veszi fel a rend öltönyét.

Az I. elemi osztály terme még mindig le van foglalva a sebesült katonák részére. A Deutschmeisterek sebesültjei vannak ott elhelyezve, kik igen sok kellemetlenséget okoznak a házfőnököknek.

Az iskola terén csakhamar döntő fordulat áll be. A bécsi kormány kérdést intéz a rendházhoz, vajjon tagjai active, vagy passive viselkedtek-e a forradalom alatt. A felelet: passive, bár ez teljesen nem felel meg az igazságnak, mert a ház fiatalabb tagjai — habár rövid időre is — tényleges részt vettek a nemzeti küzdelemben. A kormány bc is tiltja a noviciusok föl vételét, mire a kétségbeesett rendnek a primás, a kalocsai érsek és több világi előkelőség felajánlja közbenjárását a császárnál.

Be kell szolgáltatni a háznak az ingó és ingatlan vagyonról szóló leltárát, a kimutatást a tanulók számáról és anyanyelvéről. Feleletet kér a minisztérium a következő kérdésekre: mi a tanári kar véleménye, vajjon 8, vagy 4 osztályos gimnázium, vagy pedig reáliskola szükséges-e, amint azt az Entwurf előírja; bírják-e a tanárok a tannyelvet s van-e köztük a tankönyvirásra alkalmas egyén.

A házfőnök sietett a Privigye érdekének leginkább megfelelő felelettel, de azért 1850. augusztusban még mindig nem tudják, mi lesz az intézet sorsa.

Végre szeptember 14-én a Magyar Hirlap közli a lycealis főgimnáziumok névsorát, melyben 7 rendi intézet van 12—12 tanárral (Nyitra, Selmec, Buda, Pest, Szeged, Kolozsvár, Temesvár), a 4 osztályú kisgimnáziumok között 6—6 tanárral 11 rendi intézet szerepel (Becskerék, Kalocsa, Debrecen, Nagy-Károly, Kecskemét, M.-Sziget, Tata, Trencsén, Vác, Veszprém, Sátoraljaújhely), 11 intézet az 1850—51. évre zárva marad (Beszterce, Breznóbánya, Korpona, Kisszeben, Nagykanizsa, Léva, Magyaróvár, Podolin, Privigye, Rózsahegy, Szentgyörgy).

* * *

Az intézetek bezárása mélyen sújtja az érdekelt városokat, miért is azok mozgalmat indítanak az intézet megnyitása érdekében. Ez a mozgalom egyik-másik városban sikerre vezetett, pl. Kanizsán, majd pedig Szentgyörgyön.

A privigyei gimnázium megnyitását nem sikerül kieszközölni, tehát a házfőnök, Zvolenszky Mihály, egy felszentelt tag és két klerikus csak az elemi osztályok tanítására vállalkoznak. Az év vége felé reménykedni kezdtek ismét a privigyiek, mert Tamásy József helyettes rendfőnök tudatta velük, hogy egy bizottság jó Privigyére, melynek feladata lesz az intézet sorsa felett dönteni. A polgárság, melyre az intézet bezárása anyagilag is nagy csapás volt, lépéseket tett, hogy megnyerje Pálffy grófnak és a főigazgatónak, Attemsnek közbenjárását, valamint a minisztérium jóindulatát.

A következő (1851) év januárjában megérkezik a helyettes rendfőnök, majd 28-án megjelenik az előre jelzett bizottság: Kozacsek József pozsonyi iskolai felügyelő és Jávorka Zsigmond ügyész, mint a kormány küldöttei; az egyházmegyét Pongrácz Antal alesperes, az uradalmat Turcsányi Alajos ügyész képviselte. Ez utóbbinak viselkedése mélyen sértette a rendet és a házat.

Ő Pálffy-birtoknak tekintette a rendházat és mint ilyenbe be akart rendezkedni, de a rend főnöke ez ellen tiltakozott.

Ezen incidens után kezdetét vette a tárgyalás. Először a

ház vagyoni állapota kerül szóba. Ezzel hamar végeztek. A ház vagyonát a misealapítványok képezték és pedig a 248 miséért letett 14,000 frt és újabban Skopecz kanonok 500 frtnyi alapítványa 6 misére.

Az alsó kert szerzemény s azt a ház tagjai üdülésre használják, a felső kisebb kert az alapítótól származik.

Az épület szintén két részre osztandó: 1. az alapító építménye, 2. a rendtől épített nagyobb rész.

Mig a tárgyalás folyt, folyton újabb és újabb küldöttségek jöttek részint a város, részint a vidék részéről, hogy az intézet főtartását kérelmezzék.

Kozacsek áldozatra hívta fel a magistratust. Ez kijelentette, hogy az intézet megmentése érdekében minden áldozatot meghozna, de a város szegénysége 400 frtnál nagyobb összeget nem enged áldozni. Most tehát a gimnázium sorsa a fentartótól függött. A bajmóci uradalmi intéző, Nagy Pál azonban ura nevében kijelentette, hogy semmiféle áldozatra sem hajlandó az uradalom, sőt követeli a ház elhagyását is, mivel a tanítás szünetel s így az alapítás feltételének nem felelnek meg a piaristák.

Igy tehát az egész ügy megakadt.

Két osztályt tanít a rend s erre a községtől 100, a rendi pénztárból 137 frt segélyt kap. Az uradalom teljesen visszavonul, s hiába fordulnak Attems közbenjárásához is.

Turcsányi pedig ahelyett, hogy előkészítette volna a megegyezés lehetőségét az uradalom és a rend között, azzal a gondolattal foglalkozott, hogyan lehetne a házat börtönné alakítani s abban a 22 privilegyei foglyot elhelyezni. Tervét közölte a ház főnökével is, ki azt természetesen visszautasította.¹⁾

A rend és az uradalom között a ház birtokáért perre került a dolog s a törvényszék a rend javára dönt (1853). Az uradalom Pozsonyba fellebbez s ügyének támogatására azon körülményre hivatkozik, hogy a rend 1849 óta nem teljesíti felvállalt kötele-

¹⁾ „Mox aderat responsum: Id nulla ratione admitti posse, ut in Collegium captivi includantur; sed in defectu carcerum novi aedificentur.“ Hist. Dom. Priv. V. K.

zettségét, tehát a ház visszaszáll az alapító jogutódaira. A rendfőnök ezzel szemben kimutatja, hogy a rend igenis teljesíti feladatát annyira, amennyire azt a viszonyok engedik. Ugy Pozsonyban, mint Bécsben is a rend lesz a nyertes fél(1855). A gróf, Pálffy János köteles 3000 frttal kárpótolni a házat és évi 600 frttal járulni az intézet fentartásához.

XII. FEJEZET.

A kibékülés király és nemzet közt. Képviselő-választás. A betelepülés két-százados ünnepe. Az intézet megnyitása. Szerződés a várossal. Az elemi iskola ügyének végleges rendezése. A rend alapításának három százados évfordulója. Az intézet jelen állapota. Befejezés.

A szabadságharc lezajlása után az elnyomatás korszaka nehezedett hazánkra s a zsarnoki önkény minden eszközt mozgósított a nemzeti érzület kiölésére. Céljt mégsem ért. Az olasz háború megmutatta, hogy a monarchia főerőssége, miként azt Bismarck is vallotta, a magyar nemzet. A husvétii cikk megmutatja az utat, melyen a nemzet és fejedelme közt a béke létrejöhet. Az uralkodó össze is hívja az országgyűlést 1865. dec. 14-re.

Megkezdődtek a képviselőválasztások. Privigyén két jelölt volt: Zsámbokrétii József ügyvéd és Slotta György tuzsinai plébános. A polgárság nagy része a piaristákkal egyetemben Zsámbokrétii zászlaja alá sorakozik, melyre a tiszta hazaszeretet jelszava van írva. Ezért a „Pest Budinske Vedomosti“ című tót lapban heves támadás jelenik meg, mely első sorban a bajmóci prépost, Majthényi, a privigyeyi jegyző és a piaristák ellen irányul. A piaristákat azzal vádolja, hogy ott gyakorlat helyett pasquillokat gyártanak. Így már eleve hintegette az ellenségeskedés magvát. A választás november 29-én megy végbe.

A Zsámbokrétii-párt nemzeti színű zászlók alatt vonul fel s ebben foglal helyet az intelligencia. Megérkeznek Slotta hívei is részegen, pánszláv jelvények alatt. Bár sok a pap táborukban, a zsandárok alig tudják féken tartani őket. A szavazásnál kitűnt, hogy a nagynak látszó ellentábor nagyrészt csöcselékből került ki: összesen 88 szavazat esett Slottára Zsámbokrétii 1472 szavazata ellenében. A piarista házfőnök, Schrötter János üdvözölte az új képviselőt és az ő megválasztásában a nemzeti ügy diadalát.

A következő 1866-ik év szeptember 2-án ünnepelték a piaristák betelepítésük két százados évfordulóját. Az ünnep vegyes érzelmek között folyt le, mert egyrészt fájt a szerzeteseknek két-százados intézetük megszüntetése, másrészt öröm töltötte el lelküket, mint hazafiaknak, midőn látták, hogy a teljes kibékülés nemzet és uralkodó között küszöbön van. Erre szükséges volt a königrázi kemény példa, mely után alig egy évre megtörténik az alkotmány visszaállítása, melyet a koronázás tetőz be.

* * *

1850 óta a privigyei intézet zárva volt, kivéve az elemi osztályokat. Hiába mozgatott meg minden követ a rend, a polgárság, nem sikerült keresztülvinni az intézet megnyitását. Az 1870-ik év azonban teljesíti ezt a vágyat, amikor a közoktatásügyi miniszter 9655. sz. a. kelt rendeletével megengedi a megnyitást. Az intézet, mivel a diákság csekély számú s a felsőbb osztályoknak alig lenne néhány diákjuk, csak négy osztályú lesz.

Október 16-án kezdik meg az évet. Egyelőre csak az I. osztályt nyitják meg, melynek tanára Moós János, az igazgató pedig Matégka Antal.

A rend a város hozzájárulását is kieszközli s vele a következő szerződésre lép:

923
1870

Szerződés.

Melynek erejénél fogva Privigye városa kötelezi magát a kebelében 1870—71. tanévben újólág megnyitott 4 osztályu al-gymnasium fentartására következő terheket elvállalni és viselni, mig ezen intézet, melyből legtöbb közvetlen haszon a városra háramlík, fennáll és tanárokkal a kegyes-tanítórend által láttatik el; és pedig

1. Privigye városa saját községi pénztárából fogja fedezni egy tanár ellátási költségeket, mely évi 600 azaz: hatszáz osztrák értékű forintban állapittatott meg s mely összeg 4 részletben mindig előre fizettetik le évnegyedenként. E fizetés 1870. október 1-én veszi kezdetét.

2. Kötelezi magát Privigye a rajz- és tornaterem, valamint

*

a nyári tornászat helyének saját költségén eszközözendő felszerelésére és fentartására.

3. Privigye városa oda fog törekedni minden erejéből, hogy az elemi osztályokból a tanoncok legalább annyi készültséggel lépjenek át az I-ső gymnasialis osztályba, miszerint itt már legalább némely tantárgyat, a II. osztálytól kezdve pedig minden tárgyat magyar nyelven taníthassanak.

4. A kegyestanítórend kötelezi magát, hogy három egyénnek a magas kormány által is biztosított ellátása után a privigyei gymnasiumhoz mindig alkalmas tanerőket fog rendelni, míg a kormány és város kötelezettségének eleget fog tenni. Fenhagyatik azonban mindkét részre a jog új szerződés megállapítására, ha a tanári személyzetnek száma, vagy bármi más tekintetben idő jártával változás állana be.

Ezen kölcsönös megállapodás után létrejött s mindkét fél részéről aláírt szerződés három példányban állíttatott ki, melyekből egy a magas kormányhoz terjesztetett föl, a második a kegyes tanítórend, a harmadik Privigye városának levéltárába tétetett le.

Kelt Privigyén, 1870. évi szeptember hó 15-én.

P. H.

A tanács tagjainak aláírása.

Az újonnan megnyílt iskolában 1871. májusában végezte első hivatalos látogatását Barton József főigazgató s elégedetten távozott.

Az 1871-72-ik tanévben megnyílik a II. osztály, 1872-73-ban a III.-ik, 1873-74-ben pedig teljessé lesz az algimnázium. Ekkor már Lopuschán János az igazgató.

Az intézet, melynek megnyitása leirhatatlan örömet okozott a városban, miként hajdanában, most is rendkívül sokat tesz a magyarosítás terén. Ezt különösen kiemeli Wiedermann Károly főigazgató is, kinek feltűnt, hogy már az I. osztályban milyen szép haladást mutatnak föl a tót anyanyelvű fiúk a magyar nyelvben (1878.)

Azonban az intézet még mindig sok akadállyal kénytelen megküzdeni. Így például a rend a Ratio megjelenéséig az elemiben egy tanítót alkalmazott, a rudimentákat, syntaxist és retorikát szintén egy-egy tanár adta elő. A Ratió megjelenése után a rend az elemiét el akarja ejteni, de II. József kötelezi a II. és III. elemi osztály ellátására.

1850-51-ben is a két elemi osztály tanítására vállalkoztak s csak később vállalta magára a rend a harmadik elemi osztály tanítását és föltételeesen, míg — mert lépések ez ügyben akkor is történtek — a gimnázium meg lesz nyitható.

Mivel ez megtörtént 1870-ben, tehát a fölösleges tehertől szabadulni akarnak a piaristák s visszakövetelik a termet is, melyre most már szükségük van. Ebből az ügyből sokáig huzódó pör lesz.

1882-ben a miniszter 9726. sz. a. kelt leiratával a várost fölmenti a renddel kötött szerződésben ígért évi 600 frt. alól s azt a tanulmányi alapból fogja fedezni.¹⁾ Az igazgató folyamodására pedig kap az intézet 700 frt. segílyt, melyből 2 osztályt berendez, kibővíti s a folyosót sötétté tevő falakat eltávolíttatja (1885).

A minisztérium bőkezősége folytán tehát a város semmivel sem járul hozzá az intézet fentartásához, azért a gimnázium igazgatója követeli a szerződés 2-ik pontjában foglalt kötelezettség teljesítését. Ebben a tornaterem és rajzterem fölszerelésére kötelezi magát a város. Ideiglenesen a ház engedett át egy szobát tornateremül s a város teljesen megfeledezett ígérétének teljesítéséről.

A házfőnök felszólítására a bíró kijelentette, hogy a város csak a fölszerelésre köteles — s betű szerint elemezve a szerződést, tényleg így is áll a dolog — a tornaterem felállítása vagy a rend, vagy a minisztérium feladata. A rend ez ellen tiltakozik, a miniszter pedig egyenesen kötelezi a várost a tornaterem fölállítására. Így a város kénytelen a kötelezettségének eleget tenni.

A piarista rend tagjai nem zárkóznak el az iskola és cellájuk falai közé, hanem kifelé is érvényesítik a társadalomban hazafias és közjóra célzó munkájukat s e működésükkel általános becsülésre tettek szert a városkában is. Mikor a rend fennállása 300-ados évfordulóját ünnepli (1897), vele ünnepel egész Privigyé. A polgárság házait föllobogózta, a templomot, melyet aztán az ájtatos közönség zsufolásig megtöltött, ünnepélyesen földiszította s 200 frtot gyűjtött, melyet az ünnep emlékére alapítványul elhelyezett az intézetnél.

* * *

¹⁾ L. Hist Dom. Priv. V. k.

Lássuk még befejezésül az intézet jelenlegi állapotát. A privigei gimnázium jelen állapotáról fölvilágosit bennünket az 1905-06-ik tanévről szerkesztett értesítő.

Az elemi iskolát most is a rend látja el tanítókkal, számuk 3 s a gimnázium igazgatója áll élén az eleminek is. A IV osztályú gimnázium tanulóinak száma a mult tanévben 130 volt. E csekély szám megokolást nyer a földrajzi viszonyokban s a szintén hires nyitrai főgimnázium közellétében.

A gimnázium felszerelése modern. A természetrajzi, természettani, földrajzi szertár jól felszerelt s az újabb paedagógiai iránynak megfelelően szemléltető eszközök bőven állanak a tanár rendelkezésére.

A könyvtárak az intézet jellegéhez viszonyítva szintén jól fejlesztetteknek mondhatók. A tanári könyvtárban van 1027 mű 2015 kötetben, az ifjúsági könyvtárban van 705 mű.

A intézettel kapcsolatban van az alumneum, melynek Bende Imre nyitrai püspök a védője. Ennek az emberbaráti intézménynek virágzását mutatják a statisztikai adatok, melyek szerint az intézet tényleges vagyona 1906. júniusában 21,998 k. 19 f.-t tett ki. Az egyesület 18 tanulót segélyezett pénzzel, 50-et könyvvel.

Az intézet jelenlegi igazgatója, Rózsahegyí János fáradhatatlanul dolgozik, hogy az intézet nagy multjának megfelelően eleget tegyen a modern kor követelményeinek. Hogy működése eredményes, mutatja az intézet berendezése s a rend és fegyelem, mely az ifjúság körében tapasztalható.

Ezekben vázoltam az intézet történetét, amint az elszórt, igen hiányos adatok alapján összeállithattam. Bemutattam egy intézetet, mely nem dicsekedhetik ugyan a tanulók nagy számával, de amely évszázadokon keresztül, mint a magyarságnak egyik végvára az ellenséges törekvések dacára is hivatását méltóan betöltötte. Az intézetek nagy arányokban való szaporítása, földrajzi fekvése — hegyektől elzárt völgykatlanban — jelentőségét napjainkban csökkentik ugyan, de tiszteletreméltóvá avatja szemünkben multja, midőn az elnyomatás keserű korszakában a hazafias szellemnek asylumául szolgált s működése a nagy részben tót anyanyelvű lakosságot a nemzeti ügghöz csatolta.

FÜGGELÉK.

I. A pozsonyi tankerület főigazgatói :

Balassa Ferenc gróf	1777—86.	Orgler József	1829—31.
Prónay Gábor báró	1786—91.	Adámkovics Mihály	1831—46.
Fleischacker János	1791—93.	Cherrier Miklós	1846—50.
Szapáry József gróf	1793—822.	Barton József	1860—76.
Krajner József	1822—29.	Wiedermann Károly	1876—95.
Pirchala Imre		1895—	

II. A gimnázium igazgatói 1768-tól.)*

Dorinecz János	1768—70.	Rabsánszky Mihály	1818—20.
Homolyai Tádé	1770.	Fidra István	1820—23.
Klobucsek Alajos	1771.	Klacsó Tivadar	1823—30.
Ferencz Bertalan	1772.	Haskó László	1830—33.
Holly Dániel	1773—74.	Eschner Konstantin	1833—36.
Léday Jeromos	1775—80.	Hoffmann Ágoston	1836—50.
Mlinkay Alajos	1780—88.	Matégka Antal	1870—74.
Schrökh Ince	1788—92.	Lopuschán János	1874.
Mlinkay Alajos (2-sz.)	1792—93.	Kucskovics László	1875.
Marsovszky Dávid	1794—803.	Furdek Nándor	1876—84.
Géczy András	1803—06.	Kádek István	1884—94.
Lengyel Domokos	1806—09.	Karsay János	1894—96.
Murányi Ignác	1809—18.	Pakos János	1896—97.
Rózsahegyi János		1897—	

III. A privígyei ház főnökei:

Horváth Pál	1666—70.	Vánkositz Tódor	1779—81.
P. Ferenc	1670—73.	Tarnóczy Simon	1781—83.
P. István	1673—82.	Belányi Bernárd	1783—88.

*) Az előbbi igazgatóknál csak a keresztnév volt közölve.

Martin János	1682—85.	Mlinkay Alajos	1788—93.
Berzevitz Valerián	1685.	Marsovszky Dávid	1793—802.
Martin János (2-szor)	1686—89.	Mlinkay Alajos (2-sz.)	1802—04.
Mösch Lukács „	1689—93.	Géczi András	1804—06.
Berzevitz Val. „	1693—97.	Skultéty Kelemen	1806—08.
Mösch Lukács „	1697—700.	Fidra István	1808—22.
Bojár András	1700—03.	Rakóvszky György	1822—23.
P. Károly	1703—07.	Klacsó Tódor	1823—30.
Cservenka Ignác	1707—12.	Haskó László	1830—32.
Bonn Eustách	1712—16.	Eschner Konstantin	1832—35.
Zajkányi Lénárd	1716.	Hoffmann Ágost	1835—50.
Cservenka Ignác (2-szor)	1717.	Zvolenszky Mihály	1850—52.
Zajkányi Lénárd „	1718—24.	Schembera József	1852—53.
P. Károly	1724—26.	Hoffmann Ágost (2.)	1853—64.
P. Lénárd	1726.	Schrötter János	1864—65.
P. Ambrus	1728—31.	Plathy Mihály	1865—66.
P. Benedek	1731—34.	Matégka Antal	1866—74
Halápi Konstantin	1734—40.	Lopuschán János	1874—75.
Dezseritzky Ince	1740—43.	Kucskovics László	1876—66.
Halápi Konst. (2-szor)	1743—46.	Furdek Nándor	1876—84.
Marsovszky Jenő	1746—52.	Kádek István	1884—94.
Lédai Lénárd	1752—55.	Karsay János	1894—96.
Pribszky Mihály	1755—66.	Matirkó Konrád	1896.
Dorinyecz Krizosztom	1766—70.	Pakos János	1896.
Lihan Paulin	1770—75.	Rózsahegyi János	1897—
Szélessy Gábor	1775—79.		

IV. A tanulók száma:)*

1673-ban	400.	1786-ban	94.
1685-ben	163.	1787-ben	88.
1693-ban	273.	1788-ban	30.
1702-ben	204.	1789-ben	44.
1703-ban	155.	1790-ben	39.

*) Nem céloim a tanulók számát évről-évre kimutatni, hanem csak föltüntetni, hogy mennyire befolyásolták azt a háborús mozgalmak, a Ratio megjelenése és főleg II. Józsefnek a német nyelvről és a tandijrről szóló rendelete.

1721-ben		274.	1800-ban		75.
1735-ben		218.	1804-ben		113.
1748-ban		194.	1807-ben		123.
1749-ben		225.	1825-ben		119.
1750-ben		323.	1832-ben		118.
1762-ben		191.	1844-ben		100.
1765-ben		279.	1848-ban		69.
1776-ban		262.	1849-ben		43.
1777-ben		231.	1850-ben		60.
1778-ban		94.	1870-ben		18.
1779-ben		81.	1871-ben		36.
1780-ban		88.	1875-ben		103.
1781-ben		116.	1880-ban		104.
1782-ben		83.	1890-ben		76.
1783-ban		210.	1900-ban		108.
1785-ben		100.	1905-ben		130.

Művelődéstörténeti értekezések.

1. Galeotto „*De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae Regis*“ című műve, mint művelődéstörténeti kútfő. Irta Bruckner Győző, Budapest. 1901.

2. *A magyar művelődés a XV. században.* Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades*-ének alapján. Irta Császár Mihály, Budapest. 1902.

3. *Erdély pénz- és hadügyei János Zsigmond korában.* Az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta Barthos Kálmán, Kolozsvár. 1902.

4. *A magyar művelődés I. Ferdinand korában.* A „Magyar Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta Perepatits István, Budapest, 1902.

5. *Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában.* Az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta Kopp Tibor, Nyitra. 1903.

6. *A Históriai Énekek művelődéstörténeti vonatkozásai.* Irta Pintér Jenő, Budapest.

7. *Oláh Miklós levelezésének művelődéstörténeti vonatkozásai.* Irta Noszkay Ödön, Érsekújvár, 1903.

8. *Oláh Miklós Hungáriája, mint művelődéstörténeti kútfő.* Irta Balogh Margit, Budapest. 1903.

9. *Marino Sanuto „Diarii“-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai.* Irta Benisch Arthur, Budapest. 1903.

10. *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* (Függelék: A törvények szövege). Irta Závodszy Levente, Budapest. 1903.

11. *Ghimesi Forgách Ferenc váradi püspök évkönyvei, tekintettel művelődéstörténeti adataira.* Irta Bártfai Szabó László, Budapest, 1904.

12. *Buda város jogkönyve.* (Ofner Stadtrecht). Irta Davori Relkovic Néda, Budapest. 1904.

13. *A nagybányai ev. ref. főiskola története 1547-től 1755-ig.* (Matrix illustris scholae Rivulinae). Irta Thurzó Ferenc, Nagybánya. 1905.

14. *Gyulafy Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai.* Irta Sebestyén Józsa, Budapest. 1905.

15. *Az erdélyi szász városok közgazdasági viszonyai a nemzeti fejedelemség megalakulásáig.* Irta Horváth Jenő, Gyula. 1905.

16. *Magyar művelődéstörténeti mozzanatok Giovanni és Matteo Villani krónikája alapján.* Irta Miskulin Alajos, Bpest. 1905.

17. *Felsőmagyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. században.* Irta Divéky Adorján, Budapest. 1905.

18. *Az 1494. és 1495. évi királyi számadások művelődéstörténeti vonatkozásai.* Irta Soltész Gyula, Budapest. 1905.

19. *Erdély pénz- és hadügyei Barcsay Ákos, Kemény János és Apafy Mihály fejedelmek idejében (1658—1690).* Az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek” alapján. Irta Tarczali Zombory Ida, Budapest, 1906.

20. *Gróf Zrinyi Miklós költő, mint államférfi.* Irta Görög Imre, Budapest. 1906.

21. *Kuruczkori fegyverek.* Irta Czuberka Alfréd, Budapest. 1906.

22. *Thuróczy János élete és krónikája.* Irta Kaszák József, Budapest. 1906.

23. *Az erdélyi szász iskolák a nemzeti fejedelmek korában.* Irta Koch István, Budapest. 1906.

24. *Bartha Boldizsár „Rövid Chronicájának” művelődéstörténeti vonatkozásai.* Irta Örvényi Béla, Budapest. 1906.

25. *A budafelnehévi Szentháromság-templom.* Irta Supka Géza, Budapest. 1907.

Értelemzavaró sajtóhibák:

15. lap felülről 10-ik sorban institunda helyesen instituenda.
64. „ „ 12-ik „ devota helyesen devote.
64. „ alulról 4-ik „ et helyesen est.
74. „ „ 13-ik „ consesus helyesen consessus.
80. „ jegyzetben condisendas helyesen condiscendas.
84. „ „ 12-ik „ minium helyesen nimium.
94. „ „ Civitatem helyesen Civitatum.
-

